

T.C.

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

TARİHİ VESİKALARA GÖRE ANADOLU

MUVAKKİTHANELERİ

Hazırlayan

Ummahan ÖZALP

Yüksek Lisans Tezi

KARAMAN – 2021

T.C.

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

TARİHİ VESİKALARA GÖRE ANADOLU

MUVAKKİTHANELERİ

Hazırlayan

Ummahan ÖZALP

Yüksek Lisans Tezi

Danışmanı

Prof. Dr. Hüseyin MUŞMAL

KARAMAN – 2021

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	IV
BİLİMSEL ETİK SAYFASI	VIII
ÖN SÖZ	IX
ÖZET.....	XI
ABSTRACT	XIII
KISALTMALAR.....	XV
TABLOLAR.....	XVIII
FOTOĞRAF LİSTESİ.....	XIX
GİRİŞ	1
A. KONUNUN TANIMI, SINIRLARI, ÖNEMİ	1
B. KONU İLE İLGİLİ YAYIN VE ARAŞTIRMALAR	4

BİRİNCİ BÖLÜM

MUVAKKİTHANE VE MUVAKKİTLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI	8
I. Muvakkithanenin Tanımı	8
II. Anadolu’da Muvakkitlik.....	10
III. Muvakkitlerin Kıyafetleri Ve Görev Süreleri.....	19
VI. Muvakkitlerin Maaş Ücretleri Ve Diğer Gelirleri.....	23

V. Muvakkitlerin Görevleri Dışında Yaptıkları Diğer İşler	26
---	----

İKİNCİ BÖLÜM

ANADOLU MUVAKKİTHANELERİ'NİN GELİŞME SÜRECİ	29
--	-----------

I.Muvakkithanelerin İşlevleri	29
-------------------------------------	----

II. Muvakkithanelerin Bağlı Bulunduğu Kurumlar	33
--	----

II.Plan Ve Konumuna Göre Muvakkithanelerine Tasnifi	39
---	----

A. Konumuna Göre Muvakkithaneler	39
--	----

B. Plan Tipine Göre Muvakkithaneler	42
---	----

III.Muvakkithanelerin İnşasında Kullanılan Malzeme Ve Teknik	45
--	----

A. Taş	46
--------------	----

B. Tuğla	48
----------------	----

C. Madeni	49
-----------------	----

D. Beton-Sıva	50
---------------------	----

IV. Anadolu Muvakkithaneleri'nde Kullanılan Süsleme Türü	51
--	----

V. Muvakkithanelerin İçerisinde Bulunan Aletler	56
---	----

A. Güneş Saati	58
----------------------	----

B. Rub 'u Tahtası	63
-------------------------	----

C. Usturlap	65
-------------------	----

D. Kadran, Sekstant ve Oktant	68
-------------------------------------	----

E. Kum Saati	71
--------------------	----

F. Kible-nüma	72
---------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNÜMÜZE ULAŞAN ANADOLU MUVAKKİTHANELERİ	74
---	-----------

I. Afyon Yeni Camii Muvakkithanesi.....	75
---	----

II. Amasya II. Bayezid muvakkithanesi	80
---	----

III.	Balıkesir Zağanos Paşa Camii Muvakkithanesi	90
IV.	Diyarbakır Ulu Camii Muvakkithanesi	94
V.	Hatay Meydan Camii Muvakkithanesi	98
VI.	İzmir Hisar Camii Muvakkithanesi	103
VII.	İzmir Şadırvanaltı (Niflizade) Camii Muvakkithanesi	107
VIII.	Kayseri Muvakkithanesi	111
IX.	Kütahya Muvakkithanesi	118
X.	Muğla Muvakkithanesi	127
XI.	Safranbolu Köprülü Mehmet Paşa Muvakkithanesi	134
XII.	Tire Yoğurtluoğlu (Yavukluoğlu) Camii Muvakkithanesi	140
XIII.	Tokat Muvakkithanesi	143
XIV.	Trabzon Ortahisar Camii Muvakkithanesi	149
XV.	Muvakkithanelerin Kapatılması Ve Günümüzdeki Durumları	154

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ZAMANA YENİK DÜŞEN ANADOLU MUVAKKİTHANELERİ.....		160
I.	Bafra Muvakkithanesi.....	161
II.	Bolu Muvakkithanesi.....	162
III.	Edirne II. Bayezid Camii muvakkithanesi.....	163
IV.	Erzurum Lala Mustafa Paşa Muvakkithanesi	165
V.	Giresun Muvakkithanesi	167
VI.	İnegöl Muvakkithanesi	168
VII.	Kahramanmaraş Muvakkithanesi	169
VIII.	Karapınar Sultan Selim Muvakkithanesi.....	170

IX.	Konya Sultan Selim Muvakkithanesi	171
X.	Rize Muvakkithanesi	175
XI.	Samsun Muvakkithanesi.....	179
XII.	Sivas Muvakkithanesi.....	179
XIII.	Trabzon arşı Camii Muvakkithanesi.....	180
XIV.	Ünye Muvakkithanesi.....	189
XV.	Yalvaç Devlethan Camii Muvakkithanesi.....	190
SONUÇ		193
KAYNAKÇA.....		199
EKLER.....		216

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Tarihi Vesikalara Göre Anadolu Muvakkithaneleri**” adlı çalışmanın tarafımdan bilimsel etik ve akademik ilkelere uygun olarak yazıldığını ve yararlanılan eserlerin kaynakçada gösterildiğini beyan ederim.

Ummahan ÖZALP

ÖNSÖZ

Mimarî yapılar olan muvakkithaneleri tez çalışmasına konu edinmemizin nedeni,geçmiş dönemlerde Anadolu şehirlerinde vakit tespit etmenin nasıl yapıldığını anlamak ve hangi astronomik aletlerden yararlanıldığının öğrenilmek istenmesidir.Günümüzde hemen hemen her şehirde muvakkithane bulunmasına rağmen bu mimârî yapıların ne olduğu ve niçin kullanıldığı genel olarak bilinmemektedir. Dolayısıyla bu tez çalışmasında muvakkithanelerin işlevi üzerinde durulurken aynı zamanda Anadolu muvakkithanelerinin de tanıtılması amaçlanmıştır.Dört bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde muvakkithane ve muvakkit kavramları ele alınmış, muvakkit olmak için aranan şartlar, muvakkitlerin kıyafetleri, maaş ve görevleri dışında yaptıkları işlerden bahsedilmiştir. İkinci bölümde muvakkithanelerin içerisinde bulunan astronomik aletler, muvakkithanelerin inşası sırasında kullanılan malzemeler açıklanmış ve muvakkithanelerin bağlı bulunduğu kurum hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde günümüze ulaşan muvakkithanelerden bahsedilmiş ve çalışmamızın son bölümünde günümüze ulaşamayan muvakkithanelere değinilmiştir.

Çalışmanın ilk gününden itibaren daima beni motive eden, hiçbir zaman desteğini esirgemeyen, çalışmayı tamamlamamda büyükkatkılar sağlayan değerli danışman hocam Prof. Dr. Hüseyin MUŞMAL'a minnet ve şükranlarımı sunuyorum. Bu zorlu tez sürecinde desteğini bir an bile esirgemeyen değerli arkadaşım Samedhan İNAN'a ve hayatım boyunca yanımda olan beni bu yolda teşvik ederek, yalnız bırakmayan, gerek üzüntümü gerekse sevincimi paylaştığım kıymetli aileme teşekkür ederim.

Ummahan ÖZALP

Karaman 2021

ÖZET

TARİHİ VESİKALARA GÖRE ANADOLU MUVAKKİTHANELERİ

Bugünün dünyasında var olan zaman kavramı, zaman ile ilgili araç ve gereçler geçmiş dönemlerde farklı şekilde isimlendirilmiştir. Örneğin Anadolu şehirlerinde ibadet vakitlerini tespit etme işi yapılırken geçmiş dönemlerden günümüze doğru gelindiğinde, vakit tespitetme süreci her dönemde farklılık göstererek ilerlemiştir. Geçmiş dönem ile günümüz arasındaki bu farklılığı ve Anadolu şehirlerinde ibadet vakitlerinin nasıl belirlendiğini çözmek amacı ile çalışmada “vakit” üzerine inşa edilmiş mimarî yapılar olan “muvakkithane” ile burada görev yapan “muvakkit” kavramları üzerinde durulmuştur. Daha sonra ise çalışmamızda muvakkithanelerin işlevi ve genel özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde “muvakkitlerin” nasıl atandığı, muvakkit olarak atanacak kişilerin ne gibi niteliklere sahip olması gerektiği ve bunların görevlerinin neler olduğu ile maaşlarının miktarı hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde muvakkithanelerde bulunan astronomik aletler ve çalışma yapılan diğer aletler ele alınırken, muvakkithanelerin inşasında hangi malzemelerin tercih edildiği ve muvakkithanelerin bağlı bulunduğu kurumlardan bahsedilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde günümüze ulaşan muvakkithaneler tek tek incelenip, bu mimarî yapıların sınıflandırılması, kim tarafından yaptırıldığı, ne zaman inşa edildiği, plan ve süsleme özellikleri bakımından nasıl olduğu ve muvakkithanede kimin muvakkitlik görevini sürdürdüğü anlatılmıştır. Bu bölümde ayrıca muvakkithanelerin genel olarak

günümüzde ne şekilde kullanıldıkları açıklanarak, ilerleyen zaman içerisinde teknolojinin gelişmesi ile birlikte bu gelişmeden muvakkithanelerin nasıl etkilendiğine değinilmiştir. Son olarak da bu tarihi yapıların kapatılma süreçleri hakkında bilgiler verilmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünde ise günümüze ulaşamayan muvakkithanelerde tek incelenip, kim tarafından yaptırıldığı, ne zaman inşa edildiği, muvakkithanede kimin muvakkitlik yaptığı plan ve süsleme türlerinin neler olduğubelirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muvakkithane, Muvakkit, Vakit, Zaman, Astronomik Aletler.

ABSTRACT

ANADOLU TEMPORARY HOUSES ACCORDING TO HISTORICAL DOCUMENTS

The concept of time that exists in today's world, tools and accessories related to time have been named differently in past periods. For example, when the work of determining the time of worship was carried out in Anatolian cities, from past periods to the present, the process of determining the time has progressed by varying in each period. In order to solve this difference between the past period and the present and how worship times are determined in Anatolian cities, the study focused on the concepts of “muvakkithane”, which are architectural structures built on “time”, and “muvakkit”, which serve here. Later, in our study, information was given about the function and general characteristics of muvakkithanes. In the first part of the study, information is given about how “muvakkits” are appointed, what qualifications should the people to be appointed as muvakkits and what their duties are and the amount of their salaries. In the second part of the study, astronomical instruments found in muvakkithanes and other instruments studied were discussed, which materials were preferred in the construction of muvakkithanes and the institutions to which muvakkithanes are connected were mentioned. In the third part of the study, the muvakkithanes that have reached today were examined one by one and described the classification of these architectural structures, by whom they were built, when they were built,

how they were in terms of plan and ornamental features, and who maintained the task of muvakkithane. In this section, it is also explained how muvakkithanes are generally used today and how muvakkithanes are affected by this development with the development of technology in the following time. Finally, information about the closing processes of these historical structures has been given. In the fourth part of the study, the muvakkithanes, which have not reached the present day, are examined one by one, who built them, when they were built, who made the muvakkithane plans and what types of decorations are mentioned.

Key Words: Muvakkithane, Muvakkit, Time, Time, Astronomical Instruments.

KISALTMALAR

A. AMD. : Sadaret Amedi Kalemi

A. MKT. : Sadâret Mektubî Kalemi Belgeleri

A. MKT. NZD. : Sadaret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devair

A. MKT. UM. : Sadaret Mektubî KalemiEvrâkı Umûmi

A.} DVN. : Sadaret Divân Kalemi

A.} MKT. : Sadaret Mektubî Kalemi

A.} MKT. MHM. : Sadaret Mektûbî Mühimme Kalemi Evrâkı

A.} TŞF. : Sadaret Teşrifat Kalemi Evrâkı

AE. SAMD. III. : Ali Emiri, Sultan III. Ahmed

AE. SMST. II. : Ali Emiri, Sultan II. Mustafa

BEO. : Bâb-ı Ali Evrak Odası

Bk.: Bakınız

BOA: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

C : Cilt

C.ADL. : Cevdet Adliye

C.BLD. : Cevdet Belediye

C.EV. : Cevdet Evkaf

Çev. : Çeviren

DH. MKT. : Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi

Ed.: Editör

H. : Hicri

HAT. : Hatt-ı Hümâyûn

Haz. : Hazırlayan

HR. MKT. : Hâriciye Nezâreti Mektubî Kalemi

İ. MVL. : İrâde Meclis-i Vâlâ

İ.DH. : İrâde Dâhiliye

İE. EV. : İbdülemin Vakfı

MF. MKT. : Maarif Nezareti Mektûbî Kalemi Deavi Evrakı

MVL. : Meclis-i Vâlâ Evrakı

R. : Rumi

s. : Sayfa

S. : Sayı

Ş.D. : Şura-yı Devlet

TTK: Türk Tarih Kurumu

vb.: Ve benzerleri

vd. : Ve diğerleri

Y. MTV. : Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrak

Y. PRK. AZJ. : Yıldız Perakende Evrak Arzuhal ve Journaller

TABLÖLAR

Tablo 1: Osmanlı Dönemi Muvakkithanelerindeki Muvakkitler ve Görev Yaptıkları Camiiler.	12
Tablo 2: Osmanlı Devleti'nde Görev Yapmış Olan 33 Müneccimbaşının İsimleri	37
Tablo 3: Plan Tipine Göre İnşa Edilen Muvakkithaneler.	43
Tablo 4: Anadolu Muvakkithaneleri'ndeki Süsleme Türleri.	51
Tablo 5: Anadolu Muvakkithanelerinin Konum ve Planlarına Göre Sınıflandırılması.	54

FOTOĞRAF LİSTESİ

Fotoğraf 1: Su Saati.....	19
Fotoğraf 2: Soldan Sağa Doğru Sırasıyla Beylerbeyi Muvakkiti ve Son Müneccimbaşı Hüseyin Hilmi Efendi.....	22
Fotoğraf 3: Güneş Saati ve Gölge Hareketlerinin İzlendiği Mil.	60
Fotoğraf 4: Güneş Saati (basita mıkat).....	60
Fotoğraf 5: Edirnekapı Şehitliği'ndeki Yatay Güneş Saati- İstanbul.	63
Fotoğraf 6: Rub ‘u Tahtası.	64
Fotoğraf 7 : Usturlap.	66
Fotoğraf 8: Usturlabın Ön Yüzü	67
Fotoğraf 9: Usturlabın Arka Yüzü	68
Fotoğraf 10: Duvar Kadranı	69
Fotoğraf 11: Kum saati.....	71
Fotoğraf 12: Kıble-nüma. Şam Milli Müzesi’nde Bulunup Osmanlı Yapımıdır.	72
Fotoğraf 13: Afyon Yeni Camii Muvakkithanesinin Dış Cephe Görünümü.	76
Fotoğraf 14: Muvakkithanenin İçerisinde Bulunan Astronomik Aletlerin Yerleştirildiği Niş.	78
Fotoğraf 15: Muvakkithanenin Günümüze Yakın Dönemdeki Görünümü.	79
Fotoğraf 16: Amasya II. Bayezid Muvakkithanesi’nin Dış Cephe Görünümü.....	81
Fotoğraf 17: Muvakkithanenin İç Cephesinde Bulunan Eşyalar.	83
Fotoğraf 18: İç Mekânda Bulunan Niş, Kabartma Ve Motifler.	84

Fotoğraf 19: Muvakkithanenin Tavan Kısımında Bulunan İşlemeler.....	85
Fotoğraf 20: Muvakkithanenin İç Cephe Tavan Köşelerinde Bulunan Bitkisel Süsleler İle Mekân Çizimleri.	87
Fotoğraf 21: Amasya Saat Kulesi’nin Günümüzdeki Görünümü. (Fotoğraf Ummahan Özalp Arşivi).....	88
Fotoğraf 22: Amasya Saat Kulesinin Günümüzdeki Görünümü. (Fotoğraf Ummahan Özalp Arşivi).....	89
Fotoğraf 23: Muvakkithanenin Dış Cephesinin Yakından Görüntüsü.....	91
Fotoğraf 24: Muvakkithane Avlusunda Bulunan Yatay Güneş Saati.	92
Fotoğraf 25: Balıkesir Zağanos Paşa Camii Muvakkithanesinin Dış Cephe Görüntüsü.	93
Fotoğraf 26: Külliye İçerisinde Bulunan Güneş Saati.	97
Fotoğraf 27: Hatay Meydan Camii Muvakkithanesinin Dış Cephe Görüntüsü.....	101
Fotoğraf 28: Muvakkithanenin İç Cephesi.....	102
Fotoğraf 29: İzmir Hisar Camii Muvakkithanesinin Ön Cepheden Görünümü.....	104
Fotoğraf 30: Muvakkithanenin İç Kısımında Bulunan Üst Örtünün Görünümü.	106
Fotoğraf 31: Muvakkithane Duvarında Bulunan Günümüzde De Var Olan Çeşme.....	106
Fotoğraf 32: Muvakkithane İle Kütüphaneye Çıkan Merdivenin Görünümü.....	109
Fotoğraf 33: İzmir Şadırvanaltı (Niflizâde) Camii Muvakkithanesi’nin Dış Cephesi.	110
Fotoğraf 34: Muvakkithanenin Dış Cephesi Ve Günümüzdeki Durumu.....	113
Fotoğraf 35: Muvakkithanenin İç Cephesi.....	115
Fotoğraf 36: Kayseri Muvakkithanesi Dış Cephe Görünümü. (Fotoğraf: Ummahan ÖZALP Arşivi).....	116

Fotoğraf 37: Kayseri Muvakkithanesi'nin Günümüzdeki Durumu. (Fotoğraf Ummahan ÖZALP Arşivi)	118
Fotoğraf 38: Halil Kâmilî Ağa'nın Astırdığı Hattât Râkım'ım Çektiği Tuğra.	123
Fotoğraf 39: Kütahya Muvakkithanesi'nin ana cepheden görünümü.	124
Fotoğraf 40: Kütahya Muvakkithanesi'nin Kırtasiye Olarak Kullanıldığı Yıllardan Görünümü.	126
Fotoğraf 41: Muğla Saat Kulesinin kitabesi.....	129
Fotoğraf 42: Muğla Saat Kulesi ve Kulenin Alt Kısımında Bulunan Muvakkithane.	131
Fotoğraf 43: Muğla Muvakkithanesi'nde günümüze yakın dönemde saatçilik yapan Akif Karadana.	132
Fotoğraf 44: Muvakkithanenin İç Cephe Görüntüsü.....	134
Fotoğraf 45: Muvakkithanenin Giriş Kapısı Üzerinde Bulunan Kitabe.	136
Fotoğraf 46: Muvakkithane-Kütüphane Görünümü.....	138
Fotoğraf 47: Muvakkithane ile Kütüphane'nin Saçağındaki Kirpi Saçakların Görünümü. ...	139
Fotoğraf 48: Muvakkithanenin Günümüzdeki Hali.	142
Fotoğraf 49: Tire Yoğurtluoğlu (Yavukluoğlu) Külliyesi İle Günümüzdeki Muvakkithanenin Görünüşü.(Fotoğraf:Ummahan ÖZALP Arşivi)	142
Fotoğraf 50: Tokat Muvakkithane Duvarında Bulunan Bitkisel Süsleme.	146
Fotoğraf 51: Tokat Muvakkithanesinin Günümüzdeki Durumu.....	147
Fotoğraf 52: Tokat Muvakkithanesi'nde Günümüzde Saatçilik Yapan Ahmet Unan.	149
Fotoğraf 53: Trabzon Ortahisar Muvakkithanesi'nin İç Cepheden Pencereilerin Görünümü.	153

Fotoğraf 54: Trabzon Ortahisar Muvakkithanesinin Sol Taraftaki Görsel Güney, Sağ Tarafta Bulunan Görsel Güney Doğu Cephesidir.	154
Fotoğraf 55: Kahramanmaraş Muvakkithanesi.	170
Fotoğraf 56: Günümüzde Mevlana Müzesi'nde Bulunan Kitabe.	173
Fotoğraf 57: Günümüzde Üzerinde Yol Olan Konya Sultan Selim Muvakkithanesi'nin Bulunduğu Yer.	174
Fotoğraf 58: Muvakkithanenin Türbe Hamamı Ve Diğer İki Dükkân İle Birlikte Geçmiş Yıllardaki Görünümü.	174
Fotoğraf 59: Rize Muvakkithanesi.	178
Fotoğraf 60: Trabzon Çarşı Camiisi Muvakkithanesine Ait Kitabenin Görünümü.	184
Fotoğraf 61: Trabzon Çarşı Camii Şadırvanı Eskiden Muvakkithanenin Bulunduğu Alan. .	188
Fotoğraf 62: Yalvaç Devlethan Camii.	192

GİRİŞ

A. KONUNUN TANIMI, SINIRLARI, ÖNEMİ

Muvakkitlerin astronomik aletler yardımı ile vakit tespit ettikleri yerin adına “muvaakkithane” denilmektedir.¹Muvaakkithaneler camii ya da mescitlerin yanında olup bir ya da iki oda halinde inşa edilmiş mimarî yapılarıdır.² Tarihi süreçte başta büyük şehirler olmak üzere belli başlı yerleşim yerlerinin çoğunun merkezinde bulunan muvaakkithaneler, zaman kavramını temsil eden mimarî yapı özelliği taşımışlardır. Geçmişten günümüze yapılan araştırmalarda, Arap astronomi kaynaklarında XIII. yüzyıla kadar muvaakkithane ve muvaakkit kelimesi ile karşılaşılmamıştır, muvaakkit ve muvaakkithanelerin XIV. yüzyıl ile beraber tanınmaya başlandığı bilinmektedir. İlk olarak Mısır’da inşa edilen muvaakkithane, ilerleyen yıllarda Filistin ve Suriye’de de yaygınlık kazanmaya başlanmıştır. Bu verilerden muvaakkithanenin ilk defa Memlûklular döneminde Kahire ve Mısır’da ortaya çıktığı söylenebilir.³ Vakıf eserlerimizin başında gelen muvaakkithanelerin inşasının Osmanlı şehirlerinde İstanbul’un fethinden sonra başlayarak yaygınlaştığı görülmektedir. Osmanlı Devleti’nde ilk muvaakkithaneler XV. yüzyılda açılmaya başlamış bu durum bilim, sanat ve

¹Salim Aydüz, “Muvakkithane”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Asiklopedisi*, C. 31, İstanbul 2006, s. 413.

²Hamza Gündoğdu, *Erzurum Lala Paşa Külliyesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 62.

³Zeliha Kumbasar, *Osmanlı Dönemi İstanbul Muvakkithaneleri*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s. 14-15.

kültür alanlarını da etkilemiştir. İlk muvakkithane İstanbul’da açılmış daha sonra Anadolu’nun pek çok şehrinde yaygınlaşmıştır.⁴

Muvakkithanelerin tarihsel süreç içerisindeki gelişimi net olarak bilinmesinde plan, süsleme ve kullanılan malzemenin çeşitliliği açısından en üst seviyeye Osmanlı döneminde ulaştığı görülmektedir. Osmanlı dönemindeki bu gelişim süreci daha çok külliyelerin oluşmaya başlaması ile olmuştur.⁵ Muvakkithanelerin gelişmesinin esas sebebi Müslümanların günlük işlerini ibadet vakitlerine göre yapmış olmalarıdır. Günlük hayatta önemli bir yer tutan zaman kavramı yaşanan pek çok sorunun akabinde zaman belirleme işinin uzman kişilerce hesaplanarak belirlenmesi hususunu ortaya çıkarmıştır.⁶ Zaman hesabını muvakkithanelerde görev yapan muvakkitler yapmıştır. Muvakkitlerden önce zaman hesaplama işiyle müezzinler ilgilenmişler. Ancak müezzinler astronomik aletleri kullanmadan, geleneksel yöntemler ile vakit hesaplamaya çalıştıklarından yeterince başarılı olamamışlar, zamanla bu alanda uzman kişilerin desteğine ihtiyaç duyulmuş ve muvakkitler görevlendirilmiştir.⁷ XIV ve XV. yüzyıl ile beraber Kahire ve Şam başta olmak üzere Camiilerin muvakkithanelerinde, muvakkitler çalışmalarını ortaya koymaya başlamışlardır.⁸ Bu dönemden sonra da Osmanlı şehirlerinde de muvakkitliğin meslek olarak ortaya çıktığı

⁴Aras Neftçi, “Vakıf Mimari Mirasımız Araştırma Vakıf Medeniyeti”, *Vakıflar Dergisi Özel Sayısı*, Ankara 2006, s. 35.

⁵Erdal Zeki Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011, s.1.

⁶Hasan Özer-Semra Sever, “Osmanlı Döneminde Yazılmış Bir Astronomi Eseri: Muvakkit Mustafa Bin Ali’nin Teshilü’l- Mikat’ı”, C. 13, S. 1, *Bülent Ecevit Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, S. 13/1, 2018, s. 148.

⁷Kumbasar, *İstanbul Muvakkithaneleri*, s. 13-15.

⁸Neftçi, “*Vakıf Mimari Mirasımız Araştırma Vakıf Medeniyeti*”, s. 35.

görülmektedir. Muvakkithane içerisinde bulunan astronomik aletlerin yardımı ile vakti hesaplayıp ilan etmekle görevlendirilmişlerdir. Muvakkitler gün boyunca muvakkithanede görev yapmışlar ve hizmetlerine karşılık da vakıflardan cihetlerini yani maaşlarını almışlardır. Aldıkları maaşlar her Anadolu şehrinin kendi vakfı tarafından belirlendiği için maaş miktarında farklılıklar görülmektedir.⁹

Muvakkithaneler yapıları bakımından başkent ve taşra muvakkithaneleri olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. İstanbul'da bulunan muvakkithanelerin başkent üslubu taşıdıkları görülürken Anadolu şehirlerinde bulunan muvakkithaneler taşra üslubu özelliğini taşımışlardır. Örnekle Afyon Yeni Camii Muvakkithanesi, Amasya II. Bayezid Camii Muvakkithanesi, Kayseri Muvakkithanesi, Muğla Muvakkithanesi, Aydın Muvakkithanesi, Balıkesir Zağanos Paşa Muvakkithanesi, Hatay Muvakkithanesi, Diyarbakır Muvakkithanesi ve Safranbolu Muvakkithanesi gibi mimarî yapılarda taşra üslubu özelliği bulunmaktadır. Muvakkithanelerin II. Abdülhamid dönemine kadar çalışmalarını sürdürdüğü bu dönemden sonra özellikle saat kulelerinin yaygınlaşması ile eski önemini kaybetmiştir. Halkın genel olarak artık muvakkithanelere ve muvakkitlere ihtiyaç duymaması sonucunda ise vakıf eserlerimiz olan muvakkithaneler resmen kapatılmıştır. Kapatılan muvakkithane binaları daha sonra amacının dışında kullanılmıştır. Muvakkithanelere günümüzde birçok il ve

⁹Salim Aydın, "Osmanlı Astronomi Müesseseleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 2, S. 4, 2004, s. 411-453

ilçede rastlanmak mümkündür. Geçmişten günümüze doğru pek çok il ve ilçede bulunan muvakkithaneler insanlar tarafından farklı sebepler ile kullanılan yer olmuşlardır. Bu farklılık geçmişte saat ayarının yapılarak muvakkitlerin çalıştığı mekân olurken, günümüzde ise ihtiyaca göre farklı amaçlar ile kullanılmasıdır. Anadolu Muvakkithaneleri halk arasında önem taşımasına rağmen, şimdiye kadar bu yapılar üzerinde fazla çalışmaya rastlanılmamıştır. Çalışmada Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden elde edilen belgeler, makale, kitap gazete vb. kaynaklardan yararlanılarak Anadolu Muvakkithaneleri'nin inşası, süsleme türü, muvakkithanelerin bağlı bulunduğu kurumlar, muvakkithane içerisinde bulunan aletler, muvakkithanelerin işlevleri açıklanacaktır. Ayrıca muvakkit, muvakkitlerin maaşları, görev süreleri, muvakkit olmada aranan şartlar, kıyafetleri belirtilerek, günümüze ulaşan ve ulaşamayan Anadolu Muvakkithaneleri tek tek incelenip değerlendirilecektir.

B. KONU İLE İLGİLİ YAYIN VE ARAŞTIRMALAR

Tarihi Vesikalara Göre Anadolu Muvakkithaneleri adlı konuyu ele alırken öncelikle mevcut çalışma ile ilgili Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi belgeleri, tez çalışmaları, makaleler bulunmuştur. Bulunan kaynaklardan hareketle bu mimarî yapıların hangi şehirlerde olduğu tespit edilmiş, muvakkithanelerin bu şehirlerdeki durumu günümüze ulaşan muvakkithaneler ve günümüze ulaşamayan muvakkithaneler olarak sınıflara ayrılıp, alfabetik sıraya göre

incelemesi yapılacaktır. Anadolu şehirlerinde tespit ettiğimiz günümüze ulaşan muvakkithaneler 14 olurken, günümüze ulaşamayan muvakkithaneler 15 tanedir. İki gruba ayırarak sınıflandırdığımız muvakkithanelerin hangi şehir ve kasabalarda bulunduğu tek tek araştırılmış bu muvakkithaneler ve çalışanları hakkında Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi belgeleri, makale, kitap, gazete, ansiklopedi ve sözlüklerden bilgiler tespit edilmiştir. Muvakkithane ve muvakkit kavramları açıklanırken daha çok sözlük ve ansiklopedilerden yararlanılmıştır. Anadolu Muvakkithanelerinde görev yapan bazı önemli muvakkitler ve görev yaptıkları camii hakkında tablolaştırılarak bilgilendirilecektir. Muvakkithaneler konusu üzerine daha önceki yıllarda çalışmış kişilerin günümüzde bu mekânlarda çalışmalarını sürdüren kişilere yer vermediği anlaşılmıştır. Bu sebeple günümüzde bulunan bazı muvakkithanelerde saatçilik mesleği yapan kişilerin fotoğrafları ve gazetelerde bulunan röportajlarına da yer verilecektir. Muvakkithaneler ile ilgili görseller kullanılırken kendi arşivimizden ve eski tarihi fotoğraflardan da yararlanılmıştır. Yine önceki yıllarda muvakkithaneler konusu ile ilgi yazılan tez çalışmalarında bazı Anadolu Muvakkithaneleri görsel olarak verilmemiştir. Bu muvakkithaneler tespit edilerek elde edilen görseller yardımı ile çalışma zenginlik kazandırılacaktır. Muvakkithanelerin incelemesi yapılırken 57 tane olmak üzere Anadolu şehirleri ile ilgili Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Belgeleri ele alınmıştır. Kullanılan belgelerden en çok C.BLD, BEO, A. MKT. NZD. ve A.}MKT olarak faydalanılmıştır. Muvakkithaneler incelenirken bu konu üzerinde önceki yıllarda yüksek lisans tezi olarak çalışmış Zeliha Kumbasar ve

Erdal Zeki Tomar'ın yüksek lisans tez çalışmalarından yararlanılmıştır. Zeliha Kumbasar yüksek lisans tez çalışmasını İstanbul Muvakkithaneleri, Erdal Zeki Tomar ise Anadolu Muvakkithaneleri ismi ile çalışmıştır.

Tarihte medreseler ve darüşşifalardan sonra en yaygın yapı olma özelliğini barındıran muvakkithaneler üzerine fazla araştırma yapılmadığından muvakkithaneler ve muvakkitlik konusu ile ilgili az sayıda bilimsel çalışmaya rastlanılmıştır.¹⁰ Muvakkithanelerin önemine ve aynı zamanda bu konu üzerindeki çalışma eksikliğine ilk dikkat çeken isim bazı kaynaklara göre Enver Behnan Şapolyo'dur. Şapolyo muvakkithanelerin oldukça önemli yapılar olduğunu ifade etmiş ve bu yapının sanat tarihçileri tarafından yeterince incelenmediğini belirtmiştir.¹¹ Anadolu şehirlerinin pek çoğunda var olmasına rağmen muvakkithaneler halk arasında bilinmemektedir. Bilinmemesinin nedeni ise günümüzde muvakkithanelerin kullanılmadığından ve yeterince çalışma yapılmadığıdır. Muvakkithaneler konusu üzerine Osmanlı Dönemi Zeliha Kumbasar tarafından İstanbul Muvakkithaneleri ve Erdal Zeki Tomar tarafından Anadolu Muvakkithaneleri adlarında yüksek lisans tezleri hazırlanmıştır. Ayrıca Salim Aydüz, Gülberk Bilecik, Şerafettin Deniz, Günsel Renda, Tülay Zorlu, M. Ali Uz, Süheyl Ünver, Nusret Çam, İhsan Fazlıoğlu, Yücel Erdem, Ekrem Hakkı Ayverdi, Ekmelettin İhsanoğlu, İsmet Parmaksızoğlu, Yavuz Unat, Hamza Gündoğdu, Ahmet Vefa Çobanoğlu ve Server Dayıoğlu Anadolu'da bulunan bazı

¹⁰Salim Aydüz, "İstanbul Muvakkithaneleri ve Muvakkitleri", *Projem İstanbul Araştırma Projesi*, İstanbul 2009, s. 11.

¹¹ Enver Behnan Şapolyo, "Muvakkithaneler", *Önasya Dergisi*, C. 4, S. 43, Ankara 1969, s. 10.

muvakkithaneler ile ilgili çalışmalar yapmışlardır. Muvakkithanelerin içerisinde bulunan astronomik aletler ile ilgili ise şınasi Acar, Hakkı Acun, Atilla Bir Kaçar, Feza akmut, Nusret am, Muammer Dizer, Doğan Gündüz, Fatma Meral Halifeoğlu, Ekmeleddin İhsanoğlu, Avşar Kabaş, Fatma Meral Halifeoğlu, İlber Ortaylı, Fatih Gökmen, zlem Naneci, Erol Özbilgen ve Yavuz Unat'ın çalışmaları bulunmaktadır.

“Tarihi Vesikalara Göre Anadolu Muvakkithaneleri” adlı tez çalışmamızın belirlenmesinde Anadolu şehirlerinin hemen hemen hepsinde bu mimarî yapıların pek çok kişi tarafından bilinmemesi etkili olmuştur. Ayrıca Anadolu muvakkithanelerinin gelişme sürecinin nasıl olduğu, Anadolu şehirlerinde yaygınlık kazanmadan önce ilk muvakkithanelerin ne zaman ve nerede açılmış olduğunu tespit edilmek istenmesidir. Muvakkithanelerin ne zaman inşa edildiği, muvakkithanede görev yapan muvakkitin kim olduğu, görev yapan muvakkitin maaş ücretinin ne kadar olduğu ve bu ücretin nasıl belirlendiğinin açıklanmak istenmesidir. Muvakkitlerin göreve nasıl geldikleri, göreve alınmadan önce aranan şartlar, ne kadar süre görevde kaldıklarını öğrenmek amaçlanmıştır. Unutulmaya yüz tutmuş tarihi mekânlarımız olan muvakkithaneleri tekrar hatırlatmak ve tarihteki yerini korumak amacı ile “Tarihi Vesikalara Göre Anadolu Muvakkithaneleri” alışma konusu olarak seçilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUVAKKİTHANE VE MUVAKKİTLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI

I. Muvakkithanenin Tanımı

Muvakkithaneler zamanı tayin eden aletler ile saatlerin onarım, tamir ve bakımının yapılarak düzenlendiği mekânlardır.¹² “Muvakkithane” kelime olarak “vakt” sözcüğünden türetilmiştir. “Muvakkithane” kelimesi Arapçada bulunan “muvaḳḳit” ve Farsçada bulunan “hane’den” türetilmiştir. Zamanla kelimenin yazımı ve söylenmesi ile ilgili bir takım sorunlar ile karşı karşıya gelinmiştir. Şöyle ki, “vakt” sözcüğünde bulunan “kaf” harfinin kalın olması, bundan türetilen kelimedeki sesli harflerinin de kalın olmasını gerektirmektedir. Yani bazı çalışmalar da “muvaḳḳit”, “muvaḳḳithane” şeklinde kullanım tercih edilirken, telaffuzdaki incelikten dolayı “muḳḳit”, “muḳḳithane” şeklindeki kullanımı daha çok tercih edilmiştir.¹³

Muvakkithane astronomik aletler ile güneşin ve ayın konumunun izlendiği ve ezan vaktinin müezzinlere haber verildiği küçük gözlem evlerinin adıdır. Camii ya da mescitlerin yanında olup bir ya da iki oda halinde inşa edilmiştir. Muvakkithaneler saatlerin yaygın olmadığı geçmiş dönemlerde namaz, iftar ve sahur vakitlerinin tam olarak bilinmesi ve halka doğru şekilde ulaştırılması için kullanılan zamanla ilgili çalışmaların yapıldığı bir

¹² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1992, s. 831.

¹³ İsmet Parmaksızoğlu, “Muvakkithane”, *Türk Ansiklopedisi*, C. 25, İstanbul, 1977, s. 6.

mekândır.¹⁴ Büyük Camiilerin köşelerinde bulunan ve küçük bir şekilde tasarlanan süslü ve kubbeli şeklinde inşa edilen bu yapılar,¹⁵ sadece zamanı tayin eden bir yer olmayıp aynı zamanda halkın astronomi, coğrafya, matematik gibi alanlara olan ilgisini arttırmaya yönelik kurumlardır. Muvakkithaneler zaman ayarlamak için muvakkitlerin çalışma yaptıkları mekânlardır.¹⁶ İnsanların astronomi, coğrafya ve matematik gibi alanlardaki bilgileri paylaşmasını beraberinde getiren muvakkithaneler,¹⁷ genellikle bir külliye bünyesinde bulunan küçük odacıklardır.¹⁸ Muvakkithaneler ayrıca külliye ve Camiilerin içerisinde ya da dışında bulunan küçük bir hizmet mekânıdır.¹⁹ Muvakkithaneler ayrıca zamanı tayin eden aletler ile saatlerin onarım, tamir ve bakımının yapılmasını düzenlendiği mekânlardır.²⁰ Hemen hemen her Camii muvakkithanesinin bir muvakkiti bulunmaktadır.²¹ Günümüzde Anadolu'da pek çok şehir ve kasabada muvakkithanelere rastlamak mümkündür. Muvakkithaneler “türbe önü” ya da “saathane” olarak adlandırılmış olup, halk arasında genellikle “saathane” olarak bilinmektedir. Saathaneler aynı zamanda zamanın nabzının attığı küçük gözlem

¹⁴ Hamza Gündoğdu, *Erzurum Lala Paşa Külliyesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 62; Ekmeleddin İhsanoğlu, “Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları”, *Osmanlı Devleti Ve Medeniyeti Tarihi Serisi İslâm Tarih, Sanat Ve Kültür Araştırma Merkezi*, C. 2, İstanbul 1998, s. 267-268.

¹⁵ Cengiz Baysu, “Muvakkithane”, *Trakya Gazetesi*, 9 Ağustos 2018, Cengiz Baysu - MUVAKKİTHANE (trakyagazetesi.com.tr)

¹⁶ Faruk Kanber, “Saatleri Ayarlama Enstitüsü Muvakkithaneler”, *Marmara Life Dergisi*, S. 104, Marmara Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul 2017, s. 7.

¹⁷ Mehmet Bayyigit, “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Kurumu Olarak Vakıflar”, *Türk İslam Medeniyetinde Vakıfların Yeri ve Önemi*, Konya 1999, s. 59-66.

¹⁸ Neftçi, *Araştırma Vakıf Medeniyeti*, Ankara 2006, s. 35.

¹⁹ Gözde Ramazanoğlu, “16. Yüzyılda Osmanlı Külliyesi”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 17, S. 3, Adana 2008, s. 344.

²⁰ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1992, s. 831; İlknur Çiçek, *Pertevniyal Valide Sultan'ın Hayatı, Hayır İşleri ve Aksaray'daki Külliyesi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2018, s. 58.

²¹ Süheyl Ünver, “Osmanlı Türkleri İlim Tarihinde Muvakkithaneler”, *Atatürk Konferansları 1971-1972*, S. 5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1975, s. 228.

evleri olarak astronomik çalışmalar yapılan odacıklardır. Bazı kaynaklarda ise muvakkithane içerisinde saatleri bulunan oda olup, oda içerisinde bulunan saatlerin bir insan boyu kadar olabileceği belirtilmiştir.²²

II. Anadolu’da Muvakkitlik

Enlem ve boylam farkından dolayı farklı bölgelerde vakit tayini ve kıble yönü belirlleme işi ayrı bir gözlem ve çalışma yapılmasını gerektirmektedir. Özellikle namaz vakitlerinin her bölgede farklı olmasından kaynaklanan sorunların sürekli tekrar etmesi ile alanında uzman kişilerin yardımına ihtiyaç duyulmuştur. İslam dünyasında bu sorunların önüne geçebilmek için vakit ayarlama konusu ile ilgili bilgiler arttırılmaya çalışılmıştır. İlerleyen dönemlerde ise sadece saatin kaç olduğunu öğrenmek için güneş saati gibi astronomik aletlerle hesaplamalar yapılmıştır. Ancak bu konuda çok başarılı olunamamış ve vakit hesaplama işi alanında uzman çalışmalar yapan kişilere yani “muvakkitlere” bırakılmıştır.²³

Namaz vakitlerinin belirlenmesinde zaman tayini için kullanılan çeşitli saatleri düzenleyen, bunların ayarına ve tamirlerine bakan kişilere “muvakkit” denilmektedir.²⁴ Muvakkit ifadesi güneşe bakarak namaz vakitlerini belirleyen, vakit tayin eden anlamındadır. Sözlüklerde muvakkit kelimesi için güneşe

²² Mustafa Bektaşoğlu, *Anadolu’da Türk İslām Sanatı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008, s. 175.

²³ Nusret am, “Osmanlı Güneş Saatleri”, *Bilim ve Teknoloji Dizisi I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 3.

²⁴ İlknur iek, *Pertevniyal Valide Sultan’ın Hayatı, Hayır İşleri ve Aksaray’daki Külliyesi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2018, s. 93.

bakarak namaz vakitlerini tevkit eden, bildirenkişi denilmektedir.²⁵Muvakkitlere ayrıca “saatçi” de denilmektedir. Bunlara verilen diğer bir isim ise “muvakkit-i sâlât” tır.²⁶ Muvakkithanelerde görev yapan muvakkitin kelime anlamı ise vakti belirleyen kişidir. Yani astronomik aletlerin yardımı ile vakti hesaplayıp ilan eden kişidir.²⁷Muvakkitler pek çok kaynakta genel olarak ibadet zamanlarının tayin edilmesi amacını taşıyan kişi olarak tanımlanmıştır. ²⁸ Anadolu Muvakkithanelerinde bir ya da iki tane muvakkit görevlendirilerek çalışma yapmaları sağlanmıştır. Ancak çoğunlukla her muvakkithanede bir tane muvakkitin çalıştığı bilinmektedir.²⁹

Vakit hesabının yapılması açısından muvakkit ve muvakkithaneler İslam dünyasında çoğunlukla üzerinde tartışılan bir konu olmuştur. İkinci halife Hz. Ömer’in, vali atayacağı kişi astronomi bilimi ile ilgili bilgisinin olup olmadığını sorduğu, eğer bilgisi yoksa eyalete tayinini gerçekleştirmediği rivayet olunmuştur. Bunu namaz vakitlerinin doğru tespiti ve kible tayini için yaptığı söylenmektedir. Buradan da vakit kavramı ve bununla ilgili mesleğin erken dönemlere kadar uzandığı da anlaşılmaktadır.³⁰ İnsanlar günlük işlerinden de kaynaklı olarak gün içerisinde zaman hakkında bilgi sahibi olmak istemişlerdir.

²⁵ Devellioğlu, “Muvakkit”, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1992, s. 831; *Türkçe Sözlük*, C. 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 1598.

²⁶ Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2010, s. 464.

²⁷ Salim Ayduz, “Osmanlı Astronomi Müesseseleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 2, S. 4, 2004, s. 411-453.

²⁸ Yavuz Unat, “Fatih Dönemi Astronomisine Genel Bir Bakış”, *Ortaçağ İslam Dünyası’nda Bilim ve Teknoloji*, Editör Yavuz Unat, Lotus Yayınevi, Ankara 2008, s. 451-456.

²⁹ Bektaşoğlu, *Anadolu’da Türk İslâm Sanatı*, s. 175.

³⁰ Salim Ayduz, “Osmanlı Devleti’nde Küçük Gözlemevi ve Muvakkithaneler”, *Yeni Türkiye Dergisi*, C. 3, 2000, s. 684-685.

Bu da muvakkitlik mesleğinin önem kazanması ile birlikte zaman tayin edebilmek için birçok astronomik aletlerin de gelişmesini sağlamış, çeşitli zaman ölçer aletlerin yapılmasını beraberinde getirmiştir.³¹ İslam dininde düzenli bir ibadet anlayışının olmasından kaynaklı olarak, geliştirilen astronomik aletlerle zaman tespit etme işi yapılırken daha hassas davranılmıştır. Bu anlayış da muvakkitlerden başka İslam Bilginlerinin de zaman belirlemede astronomi ile ilgilenmelerine neden olmuştur.³² Muvakkitlerin görev süreleri boyunca başarılı bir şekilde çalışmaları durumunda ise müneccimbaşılığa kadar yükselmiş oldukları bilinmektedir.³³

Tablo 1: Osmanlı Dönemi Muvakkithanelerindeki Muvakkitler ve Görev Yaptıkları Camiiler.

No	Muvakkit İsmi	Muvakkitlerin Görev Yaptığı Camii ve Şehir
1.	Hayrettin Efendi ³⁴	Hamidiye Camii- İstanbul
2.	Es-Seyyid Ahmed ³⁵	Kilis
3.	Kadı Osman Efendi ³⁶	Köşk Kazası Camii- Aydın
4.	İsmail Zühtü Efendi ³⁷	Ayaş - Ankara
5.	Salih Efendi ³⁸	Kengiri(Çankırı)

³¹ İlber Ortaylı, “Takvim”, *Zamanın Görünen Yüzü Saatler*, Editör: Selahattin Özpabıyıklar, İstanbul 2009, s. 11-17.

³² Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 11.

³³ İhsanoğlu, “*Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları*”s. 267-268.

³⁴ BOA. Y. MTV. 49/84.

³⁵ BOA. C. ADL. 55/3341.

³⁶ BOA. A. MKT. NZD. 75/62.

³⁷ BOA. A. MKT. NZD. 301/77.

³⁸ BOA. A. MTK. NZD. 92/58.

6.	Süleyman Leziz Efendi ³⁹	Fatih Sultan Mehmet Han Camii- İstanbul
7.	Hacı Ömer Efendizade Mehemed Hamid Efendi ⁴⁰	Diyarbakir Vilayeti Camii Kebir- Diyarbakır
8.	Mehmed Efendi ⁴¹	Aksaray Valide Camii- İstanbul
9.	Salih Efendi ⁴²	Antakya
10.	Mahmud Efendi ⁴³	Niflizâde Camii- İzmir
11.	Mustafa Efendi ⁴⁴	Valide Camii- İstanbul
12.	Şirinoğlu Mihail ⁴⁵	Çarşı Camii-Trabzon
13.	Osman Nuri Efendi ⁴⁶	Burdur
14.	Ahmet Hıfzı Efendi ⁴⁷	Bursa
15.	Hacı Yusuf Efendi ⁴⁸	Ayasofya Camii-İstanbul
16.	Hacı Mustafa Refik Efendi ⁴⁹	Dolmabahçe Camii- İstanbul
17.	Abdülaziz Efendi ⁵⁰	Mirgün (Emirgan) Camii-İstanbul
18.	Salih Efendi ⁵¹	Harput- Elazığ

³⁹ BOA. TS. MA. e. 603/119.

⁴⁰ BOA. MF. MKT. 1008/31.

⁴¹ BOA. BEO. 1189/89136.

⁴² BOA. HR. MKT. 3/48.

⁴³ BOA. AE. SMST. II. 7/659.

⁴⁴ BOA. TS. MA. e. 10/38.

⁴⁵ BOA. MVL. 77/68.

⁴⁶ BOA. A. MKT. NZD. 241/74.

⁴⁷ BOA. İ. HD. 472/31624.

⁴⁸ BOA. A. MKT. NZD. 31/22.

⁴⁹ BOA. İ. DH. 412/27301.

⁵⁰ BOA. İ. MVL. 428/18821.

⁵¹ BOA. A. MKT. NZD. 28/91.

19.	Rahmetullah ⁵²	Adana
20.	Ali Efendi ⁵³	Osmancık Kazası Camii- Çorum
21.	İbrahim Efendi ⁵⁴	Edirne Camii
22.	Mustafa Şekib Efendi ⁵⁵	Göynük Kazası- Bolu
23.	Mehmed Çelebi ⁵⁶	İstanbul Şehzade Camii-İstanbul
24.	Salih Efendi ⁵⁷	Hatay Meydan Camii-Hatay
25.	Şükrü Bağrıaçık Hoca ⁵⁸	Konya Sultan Selim Camii Konya

25 kişi olarak tespit edilen muvakkitler Osmanlı Dönemi Muvakkithanlerinde mesleklerini genel olarak şehir merkezinde yapmışlardır. Fakat bazı muvakkitlerin şehir merkezinde olmayıp bağlı bulunduğu şehrin kazasında muvakkitlik mesleğini sürdürmüştür. İlk muvakkithanelerin Andoludan önce İstanbul da açılması sebebi ile İstanbul'da muvakkitlik görevi yapan kişilerin Anadolu şehirlerinde görev yapan muvakkitlerden önce görev sürelerinin başlamış olabileceği söylenebilir. Tabloda belirtilen muvakkitlerden bazıları genel olarak XV ve XVI. yüzyıl da görev yapmışlardır.

⁵² BOA. AE. SAMD. III. 106/10511.

⁵³ BOA. HR. MKT. 16/24.

⁵⁴ BOA. A. AMD. 6/14.

⁵⁵ BOA. HR. MTK.

⁵⁶ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 19.

⁵⁷ Adem Kara, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya (1800-1850)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2004, s. 97.

⁵⁸ Mehmet Ali Uz, "Yok Olan Hatıralar", *Akademik Sayfalar Dergisi*, Konya 2007, s. 2.

III. Muvakkit Olmak İçin Aranılan Şartlar Ve Muvakkitlerin

Görevleri

Muvakkitler göreve başlamadan önce bağlı bulundukları vakıflar tarafından istenilen şartlar belirlenmiştir. Muvakkitlerin göreve başlayabilmeleri için iyi şekilde Arapça ve Farsça bilmeleri gerekmektedir.⁵⁹ Salih, arif, kâmil ve âlim kişi olmalarıdır. Bu vasıflara sahip olan muvakkitin görevi süresince de bu koşulları taşıması gerektiği belirtilmiştir.⁶⁰ Ayrıca muvakkitlerin medrese eğitimi⁶¹ alıp almadığı ve Fen İlmi bilgisine sahip olup olmadığı araştırılmıştır. Medrese eğitimini tamamlamış Fen İlmi hakkında bilgisi olanlar muvakkit olarak göreve başlayabilirdi.⁶² Muvakkitler göreve başlatılırken ilk olarak nüfusun kalabalık olduğu yerler ön planda tutulur ve atamalar oralara yapılırdı.⁶³

Muvakkitin görevi ezan okumakla görevli olan müezzinlere ezan vaktinin yaklaştığını ya da ezan okumanın tam vakti olduğunu haber vermektir. Böylece müezzinlerin görevlerini vakti saatinde yapmalarını sağlamışlardır.⁶⁴ Gittikleri yerlerde astronomi ve zaman hesaplaması ile ilgili ders vererek daha sonra bu mesleği sürdürecektir kişilerin yetişmesini sağlamışlardır. Namazın şartlarından

⁵⁹ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 16-17.

⁶⁰ Kasım Kocaman, “Kuruluş Vakfiyesine Göre İstanbul Fatih Camii Görevlileri ve Vazifeleri”, *Ekev Akademi Dergisi*, Özel Sayı 2019, s. 141.

⁶¹ Şapolyo, “*Muvakkithaneler*”, s. 11.

⁶² Süheyl Ünver, “Osmanlı Türkleri İlim Tarihinde Muvakkithaneler”, *Atatürk Konferansları*, S.5, Ankara 197, s. 47.

⁶³ Özer- Sever, “*Osmanlı Döneminde Yazılmış Bir Astronomi Eseri*”, s. 148.

⁶⁴ Efkan Uzun, “Yeni Arşiv Belgeleri Işığında Niğde Saat Kulesi”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 9, 2019, s. 122; Ünver, “*Osmanlı Türklerinde Muvakkithaneler*”, s.255.

birisi olan ibadetin vakti saatinde kılınabilmesi adına namaz vakitlerinin doğru bir şekilde belirlenmesi gerekiyordu. Bu belirleme işinin de ciddi bir iş olması sonucunda muvakkitlik görevi ortaya çıkmıştır. Güneşin konumunun tam tespit edilip bunu vakit ayarlamada yardımcı olan aletleri kullanarak, ibadet vakitlerini belirlemek başlıca görevleri arasındadır. Vakit tespitin doğru bir şekilde yapılması için muvakkitlerin geometri ve matematik alanında da bilgi sahibi olmaları istenmiştir. Bunun sebebi astronomik aletlerin hesaba dayalı olmasıdır.⁶⁵ Muvakkitlerin bu görevlerinin önemini arttıran sebep ise sadece tek bir saat değil, her bölgenin namaz vakitleri farklı olduğu için tek tek incelenerek hesaplamayı gerçekleştirmeleridir.⁶⁶ Muvakkitlerden istenilen diğer bir görev ise özellikle cuma ve bayram namazlarında hafızlar ve müezzinler ile beraber Camii içerisinde hazır bulunmalarıdır.⁶⁷

Muvakkitler, halkı bilgilendirmek için yılın tüm ay ve mevsimlerini çizelge şeklinde gösteren takvimler hazırlardı.⁶⁸ Ayrıca Ramazan ayı gelmeden imsakiye hazırlayıp ve bu imsakiyeleri halkın görmesi için muvakkithanenin duvarına asarlardı. Muvakkitlerin pek çoğu astronomik aletleri kullanmayı bildiği için göreve başladıktan sonra değerli eserler ortaya koymuşlardır. Bunun en güzel örneği değerli eser ortaya koyması yönüyle XVI. yüzyılın meşhur muvakkiti Mehmet Çelebi'dir. Onu önemli kılan sadece çalışmaları değil gençliğini ilimden

⁶⁵ Toby E. Huff, *Modern Bilimin Doğuşu ve Yükselişi İslam Dünyası, Çin ve Batı*, Çevirenler: İnan Kalaycıoğulları, Ertan Tağman, Aynur Yetmen, Ankara 2010, s. 89.

⁶⁶ Bilecik, "Gözden Kaçan Bir Kültür Mirasımız", s. 43.

⁶⁷ Kocaman, "Kuruluş Vakfiyesine Göre İstanbul Fatih Camii", s. 141.

⁶⁸ Cumhure Üçer, "İstanbul'da Zaman ve Takvimler", *Zaman İçinde İstanbul*, S. 51, İstanbul 2004, s. 80.

uzak bir şekilde geçirdiği halde daha sonra yıldızlar ilmiyle matematiğe yönelmesi ve buradan müneccimbaşılığa kadar yükselmesidir.⁶⁹ Muvakkithanelerde bulunan saatlerin temizlik, bakım, onarım ve düzeni de muvakkitlerin görevleri arasındadır.⁷⁰ Camiilerde kible yönünü belirleme görevi de yine muvakkitlerin işi olarak görülmektedir. İslam astronomları ise bunun üzerine çalışıp rub ‘u tahtalarının ve usturlab üzerine kible cetvelleri ekleyerek kible yönü belirleme sorununu ortadan kaldırmaya çalışmışlardır.⁷¹ Muvakkitler zaman ayarlama işini mekanik saatlerin tercih edilmesine kadar güneş saati, kum saati, su saati vb. astronomik aletleri kullanarak gerçekleştirmişlerdir. Muvakkitler astronomik aletlerin yanısıra ziç⁷² yardımı ile de kible tayini edip kayıt etmişlerdir.⁷³

Muvakkitlerin bir kısmının sarayda da görev yaptığı bilinmektedir. Saray muvakkitlerinin görevleri sarayda ki saat tamiri ve bakımı gibi işler olmakla beraber ayrıca padişaha ve diğer saray halkına namaz vakitlerinin saatini bildirmektir. Muvakkitlerin ezan vaktini müezzine haber verme görevinin sona ermesi, Osmanlılarda saat kulelerinin hayata geçirilmesi ile olduğu bu tarihin ise bazı kaynaklara göre XVI. yüzyıl sonlarında gerçekleştiği belirtilmiştir. Saat kulelerinin bu kadar geç hayata geçirilmesine karşılık halk arasında rağbet

⁶⁹ Kanber, “*Saatleri Ayarlama Enstitüsü Muvakkithaneler*”, s. 8.

⁷⁰ Ünver, “*Osmanlı Türklerinde Muvakkithaneler*”, s.255.

⁷¹ Yavuz Unat, “Kible Tayini”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Ankara 2002, s. 369.

⁷² Gözlemvlerinde gerçekleştirilen gözlem sonuçlarının tablolar halinde gösterildiği kataloglara, yıldızların yerleri ve hareketlerini gösteren cetvele zic deniliyordu. Bk. Yavuz Unat, “Zic”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 44, İstanbul 2013, s. 397-398.

⁷³ Aydüz, “*Osmanlı Astronomi Müesseseleri*”, s. 411-453.

görmemesinin başlıca sebebi muvakkithanelerin bulunmasından ve namaz vakitlerinin mekanik ses yerine insan sesi ile duyulmak istenmesindendir.⁷⁴XVIII ve XIX. yüzyılda mekanik saatlerin artması muvakkitlerin işini kolaylaştırmıştır.Var olan mekanik saatlerin muvakkithanelere getirilmesi ile birlikte muvakkitlerin yapacağı tek iş bu saatlerin doğru zamanı gösterip göstermediği, tamiri, bakımı ve temizliği olmuştur.⁷⁵Osmanlıda mekanik saatler ile ilgili çalışmalarıyla ön plana çıkan isimler Ahmet Eflaki Dede ve Saatçi Şahin'dir.⁷⁶ Zamanın mekanik saatler ile belirlenmesi muvakkitlerin görev değişikliğine gitmesine neden olmuş,⁷⁷ geçim sıkıntısına uğrayan bazı muvakkitler saatçilik mesleği ile uğraşmışlardır.⁷⁸ Saat tamiri yaptıkları için de muvakkitlere “saatçi” ya da “muvvakit-i salat” denilmiştir.⁷⁹

Bazı muvakkitler görev yaptıkları muvakkithanelerde kalarak yaşamlarını bu mimarî yapılarda sürdürmüşlerdir. Günümüze ulaşamayan Anadolu Muvakkithaneleri içerisinde yer olan Konya Sultan Selim Camii Muvakkithanesi'nde muvakkitlik görevi yapan Şükrü Bağrıaçık Hoca⁸⁰ ile İstanbul'da muvakkitlik görevi yapan Nuri Efendi'nin gün içerisinde çalışma

⁷⁴ Uzun, “Yeni Arşiv Belgeleri Işığında Niğde Saat Kulesi”, s.122.

⁷⁵ Aydüz, “Astronomi Müesseseleri”, s. 420.

⁷⁶ Şule Gürbüz, “Osmanlı Saatçileri”, *Zamanın Görünen Yüzü Saatler*, Hazırlayan: Selahattin Özpalabıyıklar, İstanbul 2009, s. 109.

⁷⁷ Gürbüz, “Osmanlı Saatçileri”, s. 109.

⁷⁸ Kerim Çınar, “Kaybolmuş ve Kaybolmaya Yüz Tutmuş Meslekler”, *Konya Kitabı*, C. 2, Konya 2015, s.260.

⁷⁹ Aydüz, “Astronomi Müesseseleri”, s. 411-453.

⁸⁰ Uz, “Yok Olan Hatıralar”, s. 1-20.

yaptıkları muvakkithane odalarında görev süreleri dışında kaldıkları tespit edilmiştir.⁸¹

Fotoğraf 1: Su Saati.⁸²

III.Muvakkitlerin Kıyafetleri Ve Görev Süreleri

İlmiye sınıfına mensup oldukları halde muvakkitler düzenli olarak bir işçi gibi çalışıp hergün görevlerini icra etmişlerdir.Muvakkit sarığını çıkarıp başına bir takke takar, cübbesini çıkarıp omuzları kapalı bir yelek giyerve şalvarıyla görevinin başına geçip zamanı belirlemek üzere kullandıkları aletlerle birlikte, güneşin seyrini takip ederek zaman ayarını gerçekleştirirdi. ⁸³ Muvakkitler

⁸¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2019, s.31.

⁸² Atilla Bir, Mustafa Kaçar, “Saat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*”, C. 35, İstanbul 2008, s. 322-325.

⁸³ Kumbasar, *İstanbul Muvakkithaneleri*, s. 26.

görevleri süresince sadece muvakkitlik yapmamışlar isteyen kişilere astronomi, astroloji ve takvim öğretme ile ilgili pratik ve teorik ders vermişlerdir. Ayrıca muvakkitlik görevi yapan kişilerin görev süreleri boyunca astronomi konularında eser verdikleri bilinmektedir.⁸⁴ Çalıştıkları kurumlarda başarılı eserler ortaya koyduktan sonra, muvakkitler şehir değiştirerek başka yerlerde görevlerine devam etmişlerdir. Muvakkitlerin çalıştığı yerde kalma süresinin bir yıl olarak belirlendiği bilinmektedir. Bu süreç tamamlandıktan sonra bir yılın sonunda başka bir muvakkithaneye tayin işlemleri yapılırdı.⁸⁵ Anadolu Muvakkithaneleri'nde görev yapan bazı muvakkitlerin görev süreleri uzatılarak tayin işlemleri daha sonra yapılmıştır. XV ve XVI. yüzyılda görevleri uzatılan muvakkitler ve görev yaptıkları şehirler şu şekildedir. Elazığ Harput kazası muvakkiti Salih Efendi⁸⁶, Çorum Osmancık kazası muvakkıtı Ali Efendi⁸⁷, Kilis kazası muvakkıtı es Seyyid Ahmed⁸⁸, Aydın Köşk kazası muvakkıtı Kadı Osman Efendi⁸⁹, Çankırı muvakkıtı Salih Efendi⁹⁰, Ankara Ayaş kazası muvakkıtı İsmail Zühtü Efendi⁹¹, Antakya kazası muvakkıtı Salih Efendi⁹² olmak üzere görev süreleri uzatılmıştır. Adana kazası muvakkıtı Rahmetullah'ın görev süresinde iken Bafra kazası muvakkitlik görevine gönderildiği bilinmektedir.⁹³ Anadolu

⁸⁴ Çiçek, *Pertevniyal Valide Sultan'ın Hayatı, Hayır İşleri ve Aksaray'daki Külliyesi*, s. 94.

⁸⁵ Kumbasar, *İstanbul Muvakkithaneleri*, s. 26.

⁸⁶ BOA. A. MKT. NZD. 28/91.

⁸⁷ BOA. HR. MKT. 16/24.

⁸⁸ BOA. C. ADL. 55/3341.

⁸⁹ BOA. A. MKT. NZD. 75/62.

⁹⁰ BOA. A. MTK. NZD. 92/58.

⁹¹ BOA. A. MKT. NZD. 301/77.

⁹² BOA. HR. MKT. 3/48.

⁹³ BOA. AE. SAMD. III. 106/10511.

Muvakkithaneleri’nden bazı muvakkıtların ise istifa ederek görevinden ayrıldığı bilinmektedir.⁹⁴

Anadolu’da bulunan her muvakkithanede bir muvakkit görev yapmaktadır. Görevini tamamlayan muvakkit bu görevini, varsa oğluna yoksa bir yakınına bırakarak zamanı belirleme çalışmalarının sürdürülmesini sağlamıştır. Muvakkitlik babadan oğula geçmesi ile bir tür cihet görevi olarak da karşımıza çıkmaktadır.⁹⁵Eğer babanın çocuğu yok ise ve yerine birisini görevlendirmeden vefat ederse, muvakkitlik görevine müneccimbaşılık kurumu tarafından yapılan sınav ile yeni muvakkit tayin edilirdi. Göreve getirilen muvakkitin ayrıca belirtilen şartları yerine getirmesi istenmiştir.⁹⁶ Ancak babadan oğula geçen uygulama daha sonra siyakât⁹⁷ ya da rikâ⁹⁸ türünde yazılan cihetlerde suistimallerin her geçen gün daha da artmasına neden olmuştur. Muvakkitlik görevine getirilen kişinin hiçbir iş yapmadan sadece buradan kazanç elde edip geçimini sağlamak amacı ile kaldığı görülmüştür. Böylece cihetlerin ilk önce Şer’iye ve Evkaf Vekâletine bağlandığı, sonraki dönemlerde ise Vakıflar Genel Müdürlüğüne bağlandığı bilinmektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğüne

⁹⁴ BOA. İ. BH. 12/7.

⁹⁵ Aydın, “İstanbul Muvakkithaneleri ve Muvakkitleri”, s. 154.

⁹⁶ Çiçek, *Pertevniyal Valide Sultan’ın Hayatı, Hayır İşleri ve Aksaray’daki Külliyesi*, s. 58.

⁹⁷ Sözlükte “anlatım biçimi sözün gelişi, sözün kesintisiz birbirini takip etmesi; tarz, tertip, nizam” anlamlarına gelen siyâk kelimesinden siyâkat arşiv belge ve kayıtlarında okunması çok güç, girift, sanat özelliği taşımayan bir eski yazı türüdür. Okunması oldukça zor bir yazı çeşidi olup, resmi kayıtları tutmada oldukça fazla kullanılmaktadır. Bk. Muhittin Serin, “Siyakat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, s. 291-292; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1992, s. 407.

⁹⁸ Sözlükte “kâğıt, deri parçası” anlamına gelen rik’a (ruk’a) hat sanatında çabuk, kolay yazma ve okuma ihtiyacından doğmuş, kalemin tabii akışına uygun divanî özelliklerini taşıyan bir yazı türünün adıdır. Yazıda kolay yazma ve çabukluk sağlanmasıdır. Bk. Muhittin Serin, “Rikâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, İstanbul 2009, s. 108-109; Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 407.

bağlandıktan sonra cihet sistemi ile muvakkitlik görevine başlama işine son verilmiştir.⁹⁹

Fotoğraf 2: Soldan Sağa Doğru Sırasıyla Beylerbeyi Muvakkiti ve Son Münecimbaşı Hüseyin Hilmi Efendi.¹⁰⁰

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi vesikalarında muvakkitlerin görev yaptıkları yerlerde rütbelerinin yükseldiğine dair bilgilere yer verilmiştir. Anadolu Muvakkithaneleri'nde görev yapan ve rütbesi yükselen muvakkitler şu şekildedir; H.11/07/1260 tarihli belgede bulunan Bolu Göynük Kazası muvakkıtı

⁹⁹ Mehmet İpşirli, "Cihet", *Türk Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul 1993, s. 546-548.

¹⁰⁰ Salim Aydüz, "İslam Medeniyetinde Muvakkitlik İstanbul Muvakkithaneleri", *Yedikıta Dergisi*, S. 63, 2013, s.65.

Mustafa Şekib Efendi¹⁰¹ ile H.13/10/1277 tarihli belge kayıtlarından anlaşıldığı üzere Bursa kazası muvakkıtı Ahmed Hıfzı Efendi'nin¹⁰² rütbelerinin yükseldiği bilinmektedir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi vesikalarında bir çalışanın istifa ettiği bilgisi yer almaktadır. Merkez muvakkitinden Kâtip Muavini Eyüp Sabri Efendi'nin “fisk” yani kötülük işleme, günah vb. sebeple H-14-04-1331 tarihli belgede bulunan bilgilerde istifa ettiği ve bu suret ile istifasının kabul edildiği bilinmektedir.¹⁰³

VI. Muvakkitlerin Maaş Ücretleri Ve Diğer Gelirleri

Muvakkitler vakıfların imamet, hitabet ve müezzinlik gibi “cihat-ı ilmiyye” adı verilen bölümden oluştuğu için muvakkitlik görevinde bulunanlara cihat maaşı verilmiştir.¹⁰⁴ Cihat maaşı almakta olan muvakkitlerin maaş miktarını her muvakkithanenin bağlı bulunduğu vakıf belirlemektedir.¹⁰⁵ Muvakkithaneler vakıflara bağlı olduğundan, burada çalışan personele verilecek ücretleri belirleme, bu ücretlerin artırılması veya azaltılması gibi işlerin tamamı vakfın kurucularına aittir.¹⁰⁶

Muvakkitlerin aldıkları maaşlar yer yer farklılıklar göstermektedir. Bu farklılığın nedeni ise her şehrin vakıf gelirlerinin farklı olmasındandır. 1489

¹⁰¹ BOA. HR. MKT. 5/71.

¹⁰² BOA. İ. HD. 472/31624.

¹⁰³ BOA. İ. BH. 12/7.

¹⁰⁴ Çiçek, *Pertevniyal Valide Sultan'ın Hayatı, Hayır İşleri ve Aksaray'daki Külliyesi*, s. 59.

¹⁰⁵ Aydüz, “Osmanlı Astronomi Müesseseleri”, s. 411-453; Kumbasar, *İstanbul Muvakkithaneleri*, s. 26-28.

¹⁰⁶ Çiçek, *Pertevniyal Valide Sultan'ın Hayatı, Hayır İşleri ve Aksaray'daki Külliyesi*, s. 59.

yılına ait bir muhasebe defterine göre Fatih Külliyesi'ndeki bir muvakkitin aldığı günlük 15 akçe iken, Ayasofya Camii Muvakkithanesi'ndeki muvakkitin aldığı 13akçe görülmektedir.¹⁰⁷ Bazı kaynaklarda ise açılan ilk muvakkithane olma özelliğini taşıyan Fatih Camii Muvakkithanesi'nde görev yapan muvakkite verilen maaşın günlük 10 akçe olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁸ Süleymaniye Külliyesinde ki bir muvakkitin aldığı akçe ise 10 olarak belirlenmiştir. II. Bayezid Külliyesi muvakkiti 25 akçe alırken, Cihangir Camii muvakkiti 3 akçe maaş almıştır. Ancak belirtmeliyiz ki muvakkitlere verilen bu akçeler günlük akçe miktarıdır. Muvakkitlere bu dönemde sosyal yardım sağlama amacı ile kira ödemesi de ek olarak verilmiştir.¹⁰⁹Yapılan bu ödemeler cihetlerin haricinde muvakkitlere ev kirası olarak verilmekte olup bazen de ekmek yardımı gibi amaçlarla verilmektedir.¹¹⁰ Bazı muvakkitler, XIX. yüzyıl ortalarına kadar vakıfların belirlediği 10 akçe maaş ile 100 kuruş ev kirası ile görevlerini sürdürmüşlerdir. Aldıkları maaş miktarı bu zaman dilimi içerisinde sabit kalırken, ev kirası için aldıkları ücret 200 kuruşa çıkarılmıştır.¹¹¹

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv Belgelerinde Anadolu Muvakkithaneleri'nde görev yapan muvakkitlerin maaşlarına dair bilgiler bulunmaktadır. Buna göre Kütahya ilinde bulunan Yıldırım Bayezid Camii

¹⁰⁷ Aydüz, “Muvakkithaneler”, s. 414.

¹⁰⁸ Kocaman, “Kuruluş Vakfiyesine Göre İstanbul Fatih Camii”, s. 141.

¹⁰⁹ Aydüz, “Muvakkithaneler”, s. 667; Dayıoğlu, “İstanbul Muvakkithaneleri”, s. 28.

¹¹⁰ Erol Özbilgen, *Bütün Yönleriyle Osmanlı Âdâb-ı Osmâniye, Devlet, Kurumlar, Toplum, Şehir, Aile, Birey, Bilim, Sanat, Kültür, Ticaret, Sanayi, Teknoloji*, İz Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 603.

¹¹¹ Kaan Üçsu, *Osmanlı İstanbul'unda Zamanı Belirlemek İçin Kullanılan Araçlar, Mekânlar ve İlgili Uzmanlar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 39.

Muvakkithanesi muvakkitinin H-25-08-1223 tarihinde 3 akçe yevmiye ile ¹¹² Edirne Camii Atik Saathanesi'nde muvakkitlik görevi yapan İbrahim Efendi'nin ise H-29-12-1264 tarihinde 100 kuruş maliyet ile ¹¹³Emirgan Camii muvakkitinin altmış kuruş yevmiye ile ¹¹⁴ Kastamonu Cide'de görev yapan muvakkit İbrahim Efendi'nin yüz elli kuruş yevmiye ile çalıştığı bilinmektedir. Daha sonra yapılan zam ile yevmiyesi iki yüz elli kuruşa yükseltilmiştir.¹¹⁵

Muvakkithanelerde görev yapan bazı muvakkitlerin kendi maaşlarından ayrı olarak ev kira ücreti aldığı bilinmektedir. Kira ücreti aldığı bilinen muvakkitler ise şu şekildedir. H-30-01-1275 tarihinde Dolmabahçe Camii Muvakkiti Hacı Mustafa Refik Efendi ve ¹¹⁶H-01-08-1276 tarihli arşiv belgesi kayıtlarında Sultan II. Abdülhamid Han Gazi hazretlerinin Emirgan'daki Camii muvakkiti olan Abdülaziz Efendikira ücreti almıştır. Öyle ki Abdülaziz Efendi'ye hane kirası seksen kuruş muvakkitlik maaşının dışında verilmiştir.¹¹⁷ Diğer muvakkitlerden farklı olarak İstanbul'da bulunan Mirgün (Emirgan) Camii muvakkiti Abdülaziz Bey'in maaşına zam yapılması ve müezzin kadar maaş verilmesi istendiğine dair bilgiler de yer almaktadır. Müezzinin vazifesinin daha çok olduğu sebebi ile muvakkit Abdülaziz Bey'in maaşına Sadaret tezkiresi ile

¹¹² BOA. C. MF. 116/5782.

¹¹³ BOA. A. AMD. 6/14.

¹¹⁴ BOA. A.} MKT. 224/88.

¹¹⁵ BOA. A.} MKT. UM. 101/46.

¹¹⁶ BOA. İ. DH. 412/27301.

¹¹⁷ BOA. İ. MVL. 428/18821.

gerekli zammın yapılacağı bildirilmiştir.Fakat muvakkit Abdülaziz Bey’e müezzinin aldığı kadar maaş verilmemiştir.¹¹⁸

Muvakkitlerin alacağı ücretler kolay kolay değiştirilmediğinden ve belirli bir süre sabit kaldığından dolayı zamanla ekonomik sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. ¹¹⁹ Yapılan araştırmalarda muvakkitlere verilen maaşların az olmasından kaynaklı olarak pek çok muvakkitin ek gelir destekli başka işlere de bakmak zorunda kaldığı ve zamanla kendi muvakkitlik görevlerini aksattıkları bilinmektedir.¹²⁰Muvakkitleri ek gelir sağlamak amacı ile çalışmaya iten sebepler teknolojinin getirdiği yeniliklerden kaynaklı muvakkitlere olan ihtiyacın azalması ve vakıfların belirlediği değişmeyen maaş miktarları da olmuştur.Hatta öyleki bazı muvakkitler ek gelir elde edebilmek için mekanik saatlerin çıkmaya başladığı dönemde bu saatlerin tamir,bakım ve onarım işi ile uğraşmışlardır.¹²¹

V. Muvakkitlerin Görevleri Dışında Yaptıkları Diğer İşler

Anadolu Muvakkithanelerinde görev yapan muvakkitlerden eserler ortaya çıkarmaları ve bu eserlerden pek çok kişinin faydalanmasına katkıda bulunmaları istenmiştir.¹²²Muvakkitler astronomi alanında eserler ortaya koymakla birlikte halkı bilgilendirmek adına astronomi, astroloji ve takvim yapımı gibi alanlarda

¹¹⁸ BOA. A.} MKT. 224/88.

¹¹⁹ Deniz, “*Sultan Abdülmecid’in İnşa Ettirdiği Muvakkithaneler*”, s.270.

¹²⁰ Kumbasar, *İstanbul Muvakkithaneleri*, s. 26.

¹²¹ Üçsu, *Osmanlı İstanbul’unda Zamanı Belirlemek İçin Kullanılan Araçlar, Mekânlar ve İlgili Uzmanlar*, s. 39.

¹²² Tülay Zorlu, “Salnamelere Göre Doğu Karadeniz Bölgesi Muvakkithaneleri”, *Belleken*, S. 283, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 910;Çiçek, *Pertevniyal Valide Sultan’ın Hayatı, Hayır İşleri ve Aksaray’daki Külliyesi*, s. 59.

halka ders vermişlerdir. XIX. yüzyılın sonlarına doğru astronomi alanında kendini geliştiren ve zic kullanmasını iyi bir şekilde bilen muvakkitler takvim hazırlamışlardır. Takvim hazırlama görevi muvakkitlere verilmeden önce bu işi yapan kişiler müneccimbaşılarıdır. Hazırladıkları takvimler her yıl ramazan ayında sadrazam huzurunda sergilenir ve karşılığında belirlenilen bir ücret alırlardı. Takvim sunulduğunda verilen ücretin adına “atiyye” denilmektedir. XVI. yüzyılda müneccimbaşıların takvim sunma atıyyesi olarak 1000 akçe aldıkları bilinmektedir. Verilen atıyye miktarının bazı dönemlerde 1500 ile 2000 akçeye kadar çıktığı bilinmektedir. Müneccimbaşılık kurumunun verilen atıyye miktarını az bulmalarından kaynaklı olarak zamanla bu görevlerini muvakkitlere bırakmışlardır. Bu süreçten sonra da her yıl ramazan ayında takvim hazırlayan ve sadrazama sunan muvakkitler bunun karşılığında atıyye ücretlerini almışlardır.¹²³

Görevleri dışında ayrıca halka ders veren muvakkitler, derste anlattıklarını uygulamaya geçirerek halkın görmesini sağlamışlardır.¹²⁴ Eğitim sisteminde usta çırak ilişkisi içerisinde astronomi bilimi ile ilgili bilgi veren kişiler olmuşlardır.¹²⁵ Muvakkitlerin kendi işleri dışında yaptıkları görevleri “cihad-ı ilmiye” olarak sayılmıştır.¹²⁶ Muvakkitlerin ders verdikleri kişiler daha sonra bir araya gelip, muvakkitlerin gözlemleri eşliğinde rub ‘u tahtası ve usturlap gibi bazı astronomik aletlerle çalışmalar yapıp bunları değerlendirerek

¹²³ Üçsu, *Osmanlı İstanbul’unda Zamanı Belirlemek İçin Kullanılan Araçlar, Mekânlar ve İlgili Uzmanlar*, s. 40.

¹²⁴ Aydın, “*Osmanlı Devleti’nde Müneccimbaşılık*”, 159-207; Ünver, “*Osmanlı Türkleri İlim Tarihinde Muvakkithaneler*”, s. 217-257; Çiçek, *Pertevniyal Valide Sultan’ın Hayatı, Hayır İşleri ve Aksaray’daki Külliyesi*, s. 59.

¹²⁵ Renda, “*Amasya II. Bayezid Külliyesindeki Muvakkithane*”, s. 181-206.

¹²⁶ Aydın, “*Muvakkithane*”, s. 413-415.

alışmalarını sürdürmüşlerdir.¹²⁷ Muvakkitlerin astronomi biliminin gelişmesine de büyük katkı sağladıkları bilinmektedir.Muvakkithanelerde muvakkitler kendi alanlarında öğrenci yetiştirirken, bir taraftan da var olan düzeni aksatmadan Camii hocaları kendi öğrencilerini yetiştirilmişlerdir. Konya Sultan Selim Camii Baş İmamı Şükrü Efendi, saathanelerde öğrenci okutarak hafız yetiştirmiştir. Muvakkithaneler, muvakkitlerin görev yaptığı yer olmak dışında Kur'an kursunun verildiğive hocaların buluştuğı mekân olarak da kullanılmıştır.¹²⁸

¹²⁷ Ünver,“Osmanlı Türkleri İlim Tarihinde Muvakkithaneler”, s. 228; Aydüz, “Osmanlı Devletleti'ndeMüneccimbaşılık”, s. 159-207.

¹²⁸ Uz, “Yok Olan Hatıralar”, s. 570-573.

İKİNCİ BÖLÜM

ANADOLU MUVAKKİTHANELERİ'NİN GELİŞME SÜRECİ

I.Muvakkithanelerin İşlevleri

Muvakkithanelerin kuruluşunun bazı kaynaklara göre İslam medeniyeti tarihinde ilk asırlara kadar gittiği söylenmektedir. Muvakkithanelerin gelişmesi astronomi biliminin gelişmesi ile doğru orantılıdır. İslam dünyasında en eski muvakkithanelerin Kahire, Endülüs ve Şam'da olduğu söylenmektedir.¹²⁹ Eski dönemlerden itibaren muvakkithanelerin Camii ya da mescitlerin çevresinde açılmaya başlamışlardır. Böylece Külliyelerin diğer tarihi yapıları olan han, hamam, çarşı, medrese, aşhane, kütüphane, türbe, darüşşifa ve sebil gibi eserlerin yanında muvakkithaneler de yerini almaya başlamıştır.¹³⁰ Anadolu Muvakkithaneleri'nin işlev yönünden önem kazanarak yaygınlık kazanmaya başlaması, namazın farz kılındığı yıllara dayanmaktadır. İlk Müslüman Devletler günde beş vakit olan namaz vakitlerini basit astronomik aletler yardımı ile yapmışlardır. Ancak zamanla yeni yerlerin fethedilmesi ile çeşitli yeni toplulukların İslam Devletleri'ne katılması ile her bölgeye ait vakit hesabı ve kıble tayini yapmak zorlaşmıştır. Bu süreç de her şehrin kendine ait muvakkithane binasının olmasını beraberinde getirmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere İslam Devletleri ile ortaya çıkan bu kurumlar Anadolu

¹²⁹ Bahtiyar Eroğlu-Erdal Zeki Tomar, "Tarihi Değerlerimizden Konya Sultan Selim Muvakkithanesi Rekonstrüksiyonu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 25, s. 216.

¹³⁰ Bektaşoğlu, *Anadolu'da Türk İslâm Sanatı*, s. 194.

şehirlerinde de kurumsallaşarak yaygınlık kazanıp hemen hemen her şehir ve kasabada bir tane muvakkithane açılmasına sebep olmuştur.¹³¹ En eski dönemdeki vakit hesaplama işinin nasıl yapıldığı ve muvakkithaneler hakkında örnek olarak gösterebileceğimiz kurum, Emeviler dönemine ait Şam'daki Emevi Camii Muvakkithanesi'dir.¹³² Bu muvakkithanenin muvakkiti ise İbn Şatır'dır.¹³³ Emeviler döneminde açılan muvakkithanelerin esas amacı halkı bilgilendirmekten ziyade ibadet vakitlerinin tespit edilmesini sağlamak olmuştur.¹³⁴ Muvakkithaneler tarihsel süreç içerisinde Emeviler döneminde karşımıza çıkmasına rağmen gelişmeleri konusunda net bir bilgi yoktur.¹³⁵ Muvakkithanelerin bir kurum haline gelmesi XII. yüzyıl sonlarında Kahire'de olmuştur. XIV. yüzyıl ile birlikte muvakkithaneler Suriye'de yaygınlık kazanmıştır. İlk olarak muvakkithanelerin Mısır ve Suriye'de gelişmesinin sebebi buralarda görev yapan muvakkitlerin vakit tespitini tablolaştırmalarından kaynaklanmıştır. Tablo ile göstermeleri İlm-i Mikât adı verilen yeni bir bilimin öncülüğünü yapmalarına sebep olmuştur. Hasan bin Ali el- Merrâkuşî, İbnü-ş Şatır ve Şemseddin el- Halîlî İlm-i Mikât biliminin önde gelen isimleri olmuşlardır.

¹³¹Çiçek, *Pertevniyal Valide Sultan'ın Hayatı, Hayır İşleri ve Aksaray'daki Külliyesi*, s. 58; Neftçi, “*Vakıf Mimari Mirasımız Araştırma Vakıf Medeniyeti*”, s. 35.

¹³² Ekmelettin İhsanoğlu, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Bilim”, *Osmanlı Uygarlığı*, Ankara 2004, s. 267-343.

¹³³ Eroğlu - Tomar, “*Konya Sultan Selim Muvakkithanesi*”, s. 216.

¹³⁴ Yavuz Unat, “İslam'da ve Türklerde Zaman ve Takvim”, *Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi*, Editör: Öcal Oğuz, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s. 15-24.

¹³⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, “Fatih”, *Türkler*, C. 9, Ankara Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 348.

Ayrıca Kahire ve Şam dışında İstanbul ve diğer bazı şehirlerin de vaktini gösteren tablolar hazırlamışlardır.¹³⁶

Arap Yarımadasında bulunan İslam Devletleri'nde vakit hesabının yapıldığı muvakkithanelerin ilk olarak ne zaman açıldığı hakkında kesin bir bilgi olamakla birlikte, Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemlerinde muvakkithanelerin varlığı bilinmektedir. Vakıit tespiti ile ilgili mesleğin ve bu mesleklerle ilgili çalışma binalarının daha önce İslam devletlerinde bulunmasına rağmen muvakkithane tabirinin ilk defa Osmanlılar tarafından kullanıldığı söylenmektedir. Mimarî yapılar olup bir astronomi kurumu denilen muvakkithaneler, Osmanlılar döneminde halkın zaman tespiti yaşadığı sorunlardan dolayı, her geçen gün gelişme göstermiş ve sayıları artmıştır.¹³⁷ Osmanlılar döneminde ki muvakkithaneler halkı bilgilendirerek gözlem yapmanın dışında küçük birer rasathane olarak kullanılmıştır.¹³⁸ Osmanlı şehirlerinde ilk muvakkithanenin İstanbul'da açılmıştır.¹³⁹ Ayasofya Camiisi'ne muvakkıit tayin edildiği bilgisinden hareketle, ilk muvakkithanenin Anadolu'dan önce İstanbul'da açılmış olduğu söylenmektedir.¹⁴⁰ İstanbul'un fethinden sonra muvakkithanelerin açılması artarak devam etmiştir. Muvakkithaneler bu tarihten sonra adeta külliyyelerin bir unsuru olmuş şehir ve kasabalar da bulunan Camii ve mescitlerin yakınında veya avlusunda kurulmuşlardır. Muvakkithanelerin plan,

¹³⁶ Üçsu, "Osmanlı İstanbul'unda Zamanı Belirlemek İçin Kullanılan Araçlar, Mekânlar ve İlgili Uzmanlar", s. 37.

¹³⁷ Aydın, "Osmanlı Astronomi Müesseseleri", s. 418; Aydın, "Muvakkithane", s. 413-415.

¹³⁸ Uz, "Yok Olan Hatıralar", s. 573.

¹³⁹ Aydın, "Osmanlı Devleti'nde Küçük Gözlem Evleri", s. 664.

¹⁴⁰ Fahri Unan, *Kuruluştan Günümüze Fatih Külliyesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 86.

süsleme ve teknik açıdan gelişme göstermeye başlaması Osmanlı Devleti'nde külliyelerin oluşmasıyla gerçekleşmiştir.¹⁴¹ İstanbul'un fethinden önce Anadolu'da ve İstanbul'da muvakkithane açıldığı bilgisi yer alsada bununla ilgili birkaydına rastlanmamıştır. Bilinen ilk muvakkithane Fatih Camii Muvakkithanesi'dir. Daha sonra II. Bayezid Camii Muvakkithanesi ile Yavuz Sultan Selim Camii Muvakkithanesi'nin açıldığı bilinmektedir.¹⁴² Sayıları her geçen gün artan muvakkithanelerin müneccimbaşılık kurumuna bağlı olarak çalışma yapan mimarî yapılar olduğu bilinmektedir.¹⁴³

İlerleyen yıllarda II. Bayezid İstanbul'da kendi adına inşa ettirdiği külliyenin içine bir de muvakkithane yaptırmıştır. En meşhur muvakkithanenin Bayezid Camii Muvakkithanesi olduğu bilinmektedir. Evliya Çelebi bu muvakkithanede bulunan saatin çok dakik olduğunu söylemektedir.¹⁴⁴ Camii ve külliyelerin bir parçası olan muvakkithanelere hemen hemen birçok Osmanlı şehrinde rastlamak mümkündür.¹⁴⁵ İstanbul'da Süleymaniye, Selimiye, Şehzadebaşı, Yeni Camii, Üsküdar Yeni Valide, Laleli, Nusretiye, Dolmabahçe ve Beylerbeyi gibi onlarca külliyenin içine muvakkithane yapılmıştır.¹⁴⁶ Bununla birlikte Kayseri, Balıkesir, Afyonkarahisar, Konya, Kütahya, Muğla, Diyarbakır, Tokat, Çorum, Edirne, İznik ve Kırklareli gibi şehirlerde de muvakkithanelere

¹⁴¹ Salim Aydüz, "İstanbul'da Zamanın Nabzını Tutan Mekanlar Muvakkithaneler", *İstanbul Dergisi*, S. 93, 2004, s. 51; Süheyl Ünver, "Osmanlı Türklerinde Muvakkithaneler", *Atatürk Konferansları*, S.5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1975, s.229.

¹⁴² Necmi Dayday - Vural Altın, *Gök Biliminde Türk- İslâm Bilginleri*, Türksat Yayınları, İstanbul 2010, s. 211.

¹⁴³ Salih Pay, "Klasik Dönem Osmanlı Külliyelerinde Personel Sistemi", *Türkler*, C. 10, Ankara 2002, s. 491-498.

¹⁴⁴ Ünver, "Osmanlı Türklerinde Muvakkithaneler", s.229.

¹⁴⁵ Kumbasar, *İstanbul Muvakkithaneleri*, s. 39-42.

¹⁴⁶ Server Dayıoğlu, *İstanbul Muvakkithaneleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 53.

rastlanmaktadır.¹⁴⁷ Osmanlıların zaman ve saatlere verdiği önemi, günümüze ulaşan muvakkithanelerden anlamak mümkündür. Muvakkithaneler incelendiğinde en büyük muvakkithane İstanbul'da bulunan Sultan Selim Camii Muvakkithanesi'dir. Sultan Selim Camii Muvakkithanesi'nde önemli muvakkitler yetiştirilmiştir. Osmanlı şehirlerinin pek çok yerinde de muvakkithanelerin açılması ile yetiştirilen muvakkit sayısı da ilerleyen yıllarda artarak devam etmiştir.¹⁴⁸

II. Muvakkithanelerin Bağlı Bulunduğu Kurumlar

İslam dininin ibadet vakitlerinin doğru bir şekilde tespit edilmesine verdiği hassasiyetten dolayı, muvakkithaneler Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren Müneccimbaşılik bünyesinde varlığını ve çalışmalarını sürdürmüştür.¹⁴⁹ Muvakkithanelerin idaresi dışında muvakkitleri de idare görevini üstlenen ve her türlü astronomi faaliyeti ile ilgilenen müneccimbaşılar olmuştur. Müneccimbaşılar saray görevlilerinden oluşmaktadır.¹⁵⁰ Müneccimbaşılar Osmanlı Devleti'nde astronomi ve astroloji gibi konular ile ilgili çalışmalar yaparak devlete ait işleri yürüten kurumun adıdır. Arapça necm kelimesinden gelen müneccim, ilm-i nücüm ile uğraşan anlamında kullanılarak bu işte çalışan müneccimbaşılara denilmiştir. Osmanlı'da ilm-i nücûmun başı olarak çalışan

¹⁴⁷ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 27.

¹⁴⁸ Özer-Sever, "Osmanlı Döneminde Yazılmış Bir Astronomi Eseri", s. 146.

¹⁴⁹ Aydüz, "Osmanlı Astronomi Müesseseleri", s. 411-453.

¹⁵⁰ Çiçek, *Pertevniyal Valide Sultan'ın Hayatı, Hayır İşleri ve Aksaray'daki Külliyesi*, s. 58.

kişilere müneccimbaşı adı verilmiştir. Türk-İslam Devletlerin’de daha önce rastlanılmayan müneccimbaşılık kurumunun XV. yüzyıl sonları ile XVI. yüzyıl başlarında ortaya çıkan bir kurum olduğu bilinmektedir. Müneccimler ilk dönem sadece takvim yapmakta ve astrolojiye ait işler ile uğraşan kişiler olsalarda ilerleyen dönemlerde görevlerinde değişiklikler yaşanmıştır.¹⁵¹ Aslen ilmiye sınıfına bağlı olan müneccimbaşılar, medrese mezunu kişiler arasından seçilmektedir.¹⁵² Müneccimbaşılar ilmiye sınıfına mensup kişiler olduklarından dolayı kadılık ve müderrislik görevlerini de üstlenen kişiler olmuşlardır.¹⁵³ Ayrıca müneccimbaşılar saray memurlarından oluşan kişilerdir.¹⁵⁴ Müneccimbaşıların Osmanlı Devleti’nde erken dönemlerden itibaren geldiği görülmektedir. Fakat müneccimbaşılarının tam olarak ne zaman kurumsallaştıkları hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁵⁵

Muvakkithaneler astronomi faaliyetlerinin yapıldığı yer olduğundan müneccimbaşılarının yetişmesine katkı sağlamıştır. XV. yüzyılın sonlarına gelindiğinde astronomi ile ilgilenen kurumlar bir araya gelerek ülkedeki bütün astronomi çalışmalarını idare etmeyi hedeflemişlerdir. Böylece ülkenin hemen hemen her köşesine muvakkithaneler açılmış müneccimbaşılarının da yardımı ile astronomi faaliyetleri sürdürülerek ilerlemiştir. Bazı kaynaklar Osmanlı

¹⁵¹İhsanoğlu, “*Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları*”, s. 266.

¹⁵² Salim Ayduz, “Osmanlı Devleti’nde Müneccimbaşılık”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, S. 1, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1995, s. 159-207.

¹⁵³Ayduz, “*Osmanlı Astronomi Müesseseleri*”, s. 411-453.

¹⁵⁴İhsanoğlu, “*Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları*”, s.266.

¹⁵⁵ Üçsu, *Osmanlı İstanbul’unda Zamanı Belirlemek İçin Kullanılan Araçlar, Mekânlar ve İlgili Uzmanlar*, s. 10.

Devleti’nde otuz yedi kişinin müneccimbaşılık yaptığı belirtmektedir.¹⁵⁶ Ancak yaptığımız araştırmalar neticesinde Osmanlı Devleti’nde toplam otuz üç kişinin müneccimbaşılık yaptığı tespit edilmiştir.¹⁵⁷

Medrese eğitimi bittikten sonra da bir sınava tabii tutulan muvakkitleri sınava tabii tutan ve bu sınavı hazırlayıp değerlendiren müneccimbaşılarıdır. Müneccimbaşıların sınavı kazanan kişileri belirlemesi üzerine, bu kişiler Divan-ı Hümayun Ruus Kalemine kayıt edilirdi.¹⁵⁸ Yeni inşa edilen muvakkithanelerde istenilen şartları taşıması halinde, görevlendirilmek üzere tayin edilecek muvakkitleri, belirleme yetkisi vakıflara aitti. Çalışanların ölüm veya başka bir sebeple ayrılması halinde ölen kişinin yerine şartları sağlayan bir çocuğu varsa o tayin edilir, aksi takdirde müneccimbaşılik tarafından yapılacak olan bir sınav ile yeni atama gerçekleştirilerek muvakkit görevlendirilmiştir.¹⁵⁹

“Müneccimbaşılik” kurumunun muvakkit tayini dışında da görevleri bulunmaktadır. Bu kurum, ramazan ayı için imsakiye ile birlikte senelik takvimler de hazırlamaktadır. Osmanlılar’da müneccimlerin hazırladıkları takvimlere ilk defa II. Bayezid döneminde rastlanmıştır. II. Bayezid döneminde de müneccimbaşıların sayısında artış görüldüğü bilinmektedir. Artış görülmesinin başlıca sebebi dönemin padişahının astronomiye verdiği

¹⁵⁶ Aydı, “*Osmanlı Astronomi Müesseseleri*”, s. 411-453; Gülberk Bilecik, “Gözden Kaçan Bir Kültür Mirasımız: Yeni Camii Muvakkithanesi”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, S. 10, Erzurum 2006, s. 43-53.

¹⁵⁷ Üçsu, *Osmanlı İstanbul’unda Zamani Belirlemek İçin Kullanılan Araçlar, Mekânlar ve İlgili Uzmanlar*, s.13-14.

¹⁵⁸ Kanber, “*Saatleri Ayarlama Enstitüsü Muvakkithaneler*”, s. 7.

¹⁵⁹ Aydı, “*Osmanlı Devleti’nde Küçük Gözlem Evleri Muvakkithaneler*”, s. 666; Dayıoğlu, *İstanbul Muvakkithaneleri*, s. 27.

önemdir.¹⁶⁰ Müneccimbaşılar her yıl neredeyse nevrüzde tamamladıkları bu takvimleri padişah, sadrazam ve diğer devlet görevlilerine sunularak karşılığında da bahşiş almışlardır. Hazırlanan takvimler ilk yıllarda Uluğ Bey Zîcî'ne göre daha sonraki dönemlerde Jacques Cassini Zîcî'ne göre hazırlanmıştır.¹⁶¹ Müneccimbaşılar takvim hazırlamaktan başka bir de yıl içerisinde hangi günlerde ne tür işlerin yapılıp, ne tür işlerden kaçınılması gerektiğini gösteren “ahkâm takvimi” hazırlamışlardır. Ahkâm-ı sâl ya da Tall-i sâl adı verilen bu takvimler başta padişaha verilerek daha sonra da diğer devlet görevlilerine de dağıtılmış olduğu bilinmektedir. Yıl takvimleri ile ahkâm takvimlerinin daha önceki yıllarda beraber basılarak dağıtıldığı bilinirken sonraki dönemlerde ayrı basılarak dağıtımı yapılmıştır.¹⁶² Müneccimbaşılar İstanbul'un fethinden sonra sarayda yer almaya başlayıp Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar devam eden süreçte görevlerini icra etmişlerdir.¹⁶³ Müneccimbaşıların her ay maaş almaları onları diğer saray personelinden ayrılmaktadır. Diğer askeri sınıfın ücretlerinin üç ayda bir ödendiği bilinmektedir.¹⁶⁴ Müneccimbaşılık kurumu Osmanlı Devleti'nde saray teşkilatının bir unsuru olmuş, saraydaki görevlerinin dışında genel olarak muvakkithanelerin idaresi ile ilgilenmişlerdir.¹⁶⁵ Ayrıca usturlap aletini

¹⁶⁰Üçsu, *Osmanlı İstanbul'unda Zamanı Belirlemek İçin Kullanılan Araçlar, Mekânlar ve İlgili Uzmanlar*, s.10.

¹⁶¹İhsanoğlu, “*Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları*”, s.266.

¹⁶²Dayday- Altın, *Gök Biliminde Türk- İslâm Bilginleri*, s. 211.

¹⁶³Aydüz, “*Osmanlı Astronomi Müesseseleri*”, s. 412.

¹⁶⁴İhsanoğlu, “*Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları*”, s.266.

¹⁶⁵Aydüz, “*Osmanlı Astronomi Müesseseleri*”, s. 416-417.

kullanmak, yıldızların ve burçların tabiatını bilmek, yıldızların hareketini hesaplamak gibi görevleri de bulunmaktadır.¹⁶⁶

Tablo 2: Osmanlı Devleti’nde Görev Yapmış Olan 33 Müneccimbaşının İsimleri¹⁶⁷

OSMANLI DEVLETİ’NDE GÖREV YAPMIŞ OLAN 33 MÜNECCİMBAŞILAR VE GÖREV YILLARI	
1)	Mehmed Çelebi
2)	Müneccimbaşı Hüseyin Efendi (1071)
3)	Becâyî Hasan Efendi (1071)
4)	Müneccimek Mehmed Efendi (1078)
5)	Derviş Ali Efendi
6)	Arabzâde Mehmed Efendi (1079)
7)	Edirneli Hacı İsmail Efendizâde Mehmed Efendi (1080)
8)	İkinci Defa Arabzâde Mehmed Efendi (1085)
9)	Eyyubî Ahmed Efendi (1090)
10)	Üçüncü Defa Arabzâde Mehmed Efendi (1105)
11)	Hüseyin Efendi (1122)
12)	Mustafa Efendi ibn-i Derviş Ahmed Efendi (1123)
13)	Mustafa Zekî Efendi (1134)
14)	Ahmed Efendi ibn-i Hüseyin Efendi (1146)

¹⁶⁶ Aydüz, “Müneccimbaşılık”, s. 159-207.

¹⁶⁷ Üçsu, *Osmanlı İstanbul’unda Zamanı Belirlemek İçin Kullanılan Araçlar, Mekânlar ve İlgili Uzmanlar*, s.13-14.

15)	Fethiyeli Sâni Halil Efendi (1159)
16)	Sâni Abdullah Efendi (1187)
17)	Sâni Mehmed Abdullah Efendi (1194)
18)	Abdullah Efendizâde Mehmed Sâdik Efendi
19)	Nu'mân Efendi (1203)
20)	Mehmed Sâdik Efendi bi-azl-i-Nu'mân Efendi (1204)
21)	Sâni Mehmed Râkım Efendi (1227)
22)	Sâni Hüseyin Hüsnî Efendi (1241)
23)	Sâni Sa'dullah Efendi
24)	Osman Sâib Efendi(1255)
25)	El Edhem Efendi (1282)
26)	El Mehmed Tâhir Efendi (1282)
27)	İbrahim Efendi
28)	Kâmil Efendi
29)	Nureddin Efendi
30)	Mustafa Âsım Bey
31)	Nâsit Bey
32)	Ârif Efendi
33)	Hüseyin Hilmî Efendi

XIX. yüzyıl ile birlikte Saat Kuleleri ve mekanik saatlerin yaygınlaşmasından dolayı muvakkithanelere olan ihtiyaç azalmış, bu sebepten dolayı muvakkithnaelerin bağlı bulunduğu Müneccimbaşılık Kurumları kapatılarak “Başmuvakkitlik” adı altında bir kurum kurulmuştur.

Müneccimbaşılar bu süreçten sonra başmuvakkitlik kurumu ile görevlerini sürdürmüşlerdir.¹⁶⁸ Son müneccimbaşı olan Hüseyin Hilmi Efendi'ye kadar devam eden bu kurum, Hüseyin Hilmi Efendi'nin vefatının ardından onun yerine tekrar müneccimbaşının tayin edilmediği bilinmektedir. Bu süreçten sonrada müneccimbaşılık kurumunun işlev görmediğinden dolayı ilerleyen zaman içerisinde kapatılmışlardır.¹⁶⁹

II. Plan Ve Konumuna Göre Muvakkithanelerine Tasnifi

A. Konumuna Göre Muvakkithaneler

Muvakkithanelerin konumunu belirlerken dikkat edilmesi gereken en önemli husus, güneşin her mevsim rahatlıkla izlenebileceği bir yer olmasıdır. Belirlenen bu yere genellikle bir ya da iki tane olmak üzere küçük bir çalışma odası yapılarak muvakkithane inşasının yapımı gerçekleştirilmiştir. Muvakkithanelerin konumu seçildikten sonra inşası genellikle avlu duvarlarına bitişik şekilde tercih edilmiştir. Pek çok Camii avlusuna sonradan eklenen muvakkithaneler, boş alan var ise buraları değerlendirmek için, boş alan yok ise bahçe duvarlarına, Camiinin bitişğine ya da köşelere yapılarak inşa edilmiştir. Bazı kaynaklarda bu mimarî yapıların Camii ve külliyele birlikte inşa edildiği ifade edilmiştir.¹⁷⁰ Yapılan bazı araştırmalarda ise muvakkithanelerin sadece

¹⁶⁸ Üçsu, *Osmanlı İstanbul'unda Zamanı Belirlemek İçin Kullanılan Araçlar, Mekânlar ve İlgili Uzmanlar*, s. 41; Dayday- Altın, *Gök Biliminde Türk- İslâm Bilginleri*, İstanbul 2010, s. 211.

¹⁶⁹ İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları", s.267.

¹⁷⁰ Renda, "Amasya II. Bayezid Külliyesindeki Muvakkithane", s. 181-206.

Camii ve mescitlerin yanında değil ayrıca türbe, dergâh ve tekkelerin yanında da inşa edildiği görülmüştür.¹⁷¹

Muvakkithaneler, konumlarına göre “sokak muvakkithaneleri, meydan muvakkithaneleri, külliye muvakkithaneleri” olmak üzere Erdal Zeki Tomar’ın Anadolu Muvakkithaneleri isimli yüksek lisans tezinde üçe ayrılmaktadır.¹⁷² Sokak muvakkithaneleri genellikle meydan ve ana cadde üzerinde bulunupana cephesi çokgendir. Çokgen tercih edilmesinin sebebi ise sokak köşelerinde inşa edilmesinden kaynaklıdır. Sokak muvakkithanelerine örnek olarak gösterebileceğimiz Anadolu Muvakkithaneleri Trabzon Ortahisar Muvakkithanesi, Kütahya Muvakkithanesi ve Muğla Muvakkithanesi’dir. Külliye muvakkithaneleri genellikle Camii avlusu ve külliye içerisinde yer almaktadır. Külliye muvakkithaneleri Camii ve külliyele sonradan dâhil edilen muvakkithaneler olarak bilinmektedir.¹⁷³ Anadolu Muvakkithaneleri’nden Afyon Yeni Camii Muvakkithanesi¹⁷⁴, Hatay Meydan Camii Muvakkithanesi¹⁷⁵, Balıkesir Zağanos Paşa Muvakkithanesi¹⁷⁶, Amasya II. Bayezid Camii Muvakkithanesi¹⁷⁷ külliye muvakkithanelerine örnek olarak gösterilmektedir. Saat Kulesi’nin yanında bulunan muvakkithaneler ise meydan muvakkithaneleri

¹⁷¹ Aydüz, “Osmanlı Astronomi müesseseleri”, s. 418; Aydüz, “Muvakkithane”, s. 413-415.

¹⁷² Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 326.

¹⁷³ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 33- 44.

¹⁷⁴ Bahtiyar Eroğlu - Esra Yıldız - Erdal Zeki Tomar, “Külliye Elemanı Olarak Muvakkithane Yapıları: Afyon Yeni Camii Muvakkithanesi Örneği”, *Safranbolu Zaman Ölçerler Sempozyumu 21-22 Mayıs 2010 Bildiriler Kitabı*, Safranbolu 2011, s.217-232; *Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, C.1, Ankara 1983, s.131.

¹⁷⁵ Fuat Şancı, *Hatay İlinde Türk Mimarisi I-II*, Ankara 2006, s. 98-102.

¹⁷⁶ *Türkiye’de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler*, Hazırlayan: Osman Nuri Çataklı, C.2, Ankara 1977, s.18.

¹⁷⁷ Günsel Renda, “Amasya II. Bayezid Külliyesindeki Muvakkithane”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, S. 6, İstanbul 1976, s. 220.

olarak bilinmektedir. Meydan Muvakkithaneleri'ne Kayseri Muvakkithanesi örnek olarak gösterilebilir. Saat kulesinin yanında bulunan Muğla Muvakkithanesi ve Tokat Muvakkithanesi bu durumun dışındadır. Çünkü bu muvakkithaneler yapıldıktan sonra yanlarına saat kulelerinin inşa edildiği bilinmektedir. Bu durumdan dolayı konumlarına göre meydan muvakkithanesi değil sokak muvakkithaneleri olarak geçmektedir.¹⁷⁸

Muvakkithaneler sınıflandırılırken ilk olarak konumları dikkate alınmışsa da dikkat edilmesi gereken diğer husus bulunduğu bölgede nasıl kullanıldığıdır. Çünkü her muvakkithanenin bulunduğu konuma göre görevlerinde de değişiklikler görülmektedir. Birden fazla göreve sahip muvakkithaneler örnekle Afyon Yeni Camii Muvakkithanesi ile İzmir Hisar Camii Muvakkithanesi'dir. Görevleri ise konumlarından kaynaklı olmuştur. Konum olarak külliye içerisine yapıldığı için görev olarak külliye muvakkithanesi, sokağa hizmet verdikleri için de sokak muvakkithanesi olarak kullanılmışlardır.¹⁷⁹

Camii ve külliyelerin bir parçası olan muvakkithaneler genellikle tek katlı inşa edilmiş, müstakil yapılardır. Bunlar Camiinin ana parçası olabildiği gibi Camii dışında ya da külliye içinde bağımsız bir mekân olarak inşa edilmiştir.¹⁸⁰ Bazı muvakkithanelerin ise iki katlı olduğu bilinmektedir. İki katlı olarak inşa edilen muvakkithanelerin çoğunun halk ile doğrudan bağlantılı

¹⁷⁸ Yıldırım Özbek - Celil, Arslan, *Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları*, C. 2, Kayseri Valiliği Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Kayseri 2008, s.762.

¹⁷⁹ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 42-43.

¹⁸⁰ Neftçi, "*Vakıflar Mimari Mirasımız*", Ankara 2006, s. 35.

olmasından kaynaklı olarak alt katlarının muvakkithane odası, üst katlarının ise rasathane olarak kullanıldığı görülmüştür. İki katlı muvakkithanelere örnek olarak gösterilecek en güzel muvakkithane İstanbul Beylerbeyi Camii Muvakkithanesi'dir.¹⁸¹ Muvakkithane odalarının genellikle sade ve ahşap tavanları bulunmaktadır. Bunların sade olarak inşa edilmesinin sebebi ise görünüşten çok fonksiyonlarına önem verilmesidir. İstanbul'un fethinden sonra Anadolu şehirlerinde sayıları oldukça artan muvakkithanelerde, inşa sırasında hâsıl olan masraf ve diğer çalışmaların maliyeti bağlı bulundukları vakıflar tarafından karşılanmıştır.¹⁸²

B. Plan Tipine Göre Muvakkithaneler

Muvakkithaneler plan tipine göre her dönemde çokgen, kare, dikdörtgen olarak ayrılmaktadır. Erdal Zeki Tomar'ın Anadolu Muvakkithaneleri isimli yüksek lisans tezinde muvakkithaneler plan tipine göre üç grupta incelenmiş olduğu bilinmektedir.¹⁸³ Anlaşıldığı üzere muvakkithanelerin plan tipini belirleyen ana unsur genellikle arazideki konumlarıdır. Ayrıca muvakkithanelerin isimlerinin de konumlarına göre belirlendiği bilinmektedir.¹⁸⁴

¹⁸¹Kumbasar, *İstanbul Muvakkithaneleri*, s. 80-83.

¹⁸² Ünver, "Osmanlı Türkleri İlim Tarihinde Muvakkithaneler", s. 231.

¹⁸³Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 337

¹⁸⁴ Eroğlu - Tomar, "Anadolu Muvakkithaneleri Üzerine Tipolojik Bir Değerlendirme", s. 371-373.

Tablo 3: Plan Tipine Göre İnşa Edilen Muvakkithaneler.

PLAN TİPİNE GÖRE İNŞA EDİLEN MUVAKKİTHANELER		
Çokgen Planlı Muvakkithaneler	Kare Planlı Muvakkithaneler	Dikdörtgen Planlı Muvakkithaneler
Altıgen Planlı	–	–
Sekizgen Planlı	–	–
Onikigen Planlı	–	–

Anadolu Muvakkithanelerigenellikle kare ya da dikdörtgen olarak inşa edilmekle birliktebazı muvakkithanelerinyola bakan kısmının çokgen olduğu görülmektedir.¹⁸⁵ Plan tipine göre çokgen olan muvakkithanelerin genel olarakbu şekilde tercih edilmesiarazideki konumu ve külliye içerisinde bulunan sebillerin plan tipine benzemiş olduğundandır. Çünkü muvakkithaneler plan olarak sebil, kütüphane ya da sıbyan mekteplerinin mimarî yapısına benzetilmektedir. Özellikle XVII. yüzyıldan sonra inşası gerçekleştirilmiş olan sebillerin plan tipine göre inşa edilen muvakkithanelerle benzerlik gösterdiği bilinmektedir. Çokgen muvakkithaneler sebillere uygun olarak inşa edilen mimarî yapılardır. Bulunduğu Camiinin ihtiyacına göre bu şekilde yapılmışlardır.Plan tipine göre inşa edilen muvakkithanelerin yapıldıkları plana göre İstanbul ve Anadolu

¹⁸⁵Renda, “*Amasya II. Bayezid Külliyesindeki Muvakkithane*”, s. 181-206.

muvaakkithaneleri esas alınarak inşası yapılmıştır.¹⁸⁶ Muvakkithane inşası yapılırken ihtiyaca göre Camii yada külliye yanlarında yerlerini almışlardır. Sebillerin yıllar boyunca vakıf eserlerimiz olan muvaakkithaneler ile bir arada oldukları görülmektedir.¹⁸⁷ Muvakkithanelerin sebil ve kütüphaneler ile benzer plana sahip olmasını gösteren diğer bir yön ise muvaakkithane pencere cephelerinin bu mimarî yapılardaki gibi oldukça büyük tasarlanmasıdır. Yine muvaakkithanelerin nişli duvarlarının olması bakımından da bu mimarî yapılar kütüphane ve sebillere benzemektedirler.¹⁸⁸

Sebiller inşa edilirken köşe sebilleri olarak adlandırılan yapılar cadde yada sokak köşelerine yerleştirilmişlerdir. Bu yönleri ile genel olarak Sokak Muvakkithaneleri'ne benzetildiği gibi Külliye Muvakkithaneleri'ne de benzemektedir.¹⁸⁹ Sebil ile muvaakkithaneler aynı yerde inşa edildiğinden dolayı ortak mekâna hizmet etmişlerdir. İstanbul'da bulunan Fatih Topkapı Caddesi üzerinde yapılmış olan sebil buraya Mimar Sinan'ın mimarbaşılığı zamanında Sadrazam Kara Ahmet Paşa tarafından külliye ile birlikte inşa edilmiştir. Günümüzde busebilden hiçbir iz kalmamıştır. Sadece burada sebilin yanında bulunan muvaakkithanepenceresinin sebil olarak da kullanılması mekândan kaynaklı olarak bu mimarî yapıların ortaklaşa kullanıldığını

¹⁸⁶Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 45-46.

¹⁸⁷Behçet Ünsan, "Stil Yönünden Klasik Sonrası Türk Mimarlığında Sebil Anıtları", *Taş Dergisi*, C. 1, S. 3, İstanbul 1986, s.17-24.

¹⁸⁸Bahtiyar Eroğlu, *Bazı Örnekleri ile Anadolu'da Tarihi Türk Kütüphane Mimarlığı*, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Semineri, Konya 1990, s. 118-119.

¹⁸⁹Şerife Tali, *İstanbul, Suriçi Sebilleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2005, s. 22.

göstermektedir.¹⁹⁰ Amasya II. Beyazıt Muvakkithanesi'nin önünde diğer muvakkithanelerden farklı olarak bir okuma salonu bulunmaktadır. İlk olarak kütüphane ihtiyacını karşılamak amacı ile yapılan bu mimarî yapı daha sonra vakit tayini yapmak amacı ile muvakkithane binası olarak kullanılmıştır. Yine Afyon Yeni Camii Muvakkithanesi'nin duvarlarına açılan nişler ile yapılan süslemeler, her cepheye açılan büyük pencereler ve zeminin yükseltilmiş yapısı ile kütüphaneye benzemektedir. Buda muvakkithanelerin kütüphaneler ile plan olarak benzer özelliklere sahip olduğunu göstermektedir.¹⁹¹

III.Muvakkithanelerin İnşasında Kullanılan Malzeme Ve Teknik

Anadolu şehir ve kasabalarında inşa edilen muvakkithanelerde kullanılan malzemeler genel olarak farklı olmakla birlikte en çok kesme taş kullanılmıştır. Sadece İstanbul'da inşa edilen muvakkithanelerden bazılarında mermer kullanıldığı görülmüştür. Muvakkithanelerde kullanılan inşa malzemeleri genellikle yörenin iklim koşullarına göre belirlenmiştir. Böylece bölgesel farklılıklardan dolayı muvakkithanelerin inşasında kullanılan malzemelerde farklılık göstermiştir. Osmanlılar'da inşa edilen muvakkithanelerde kullanılan malzemeler genellikle tuğla, taş ve ahşap olmuştur. Muvakkithaneler arası

¹⁹⁰ÖmerFaruk Şerifoğlu, *Su Güzeli İstanbul Sebilleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 1995, s. 91.

¹⁹¹Eroğlu, *Bazı Örnekleri ile Anadolu'da Tarihi Türk Kütüphane Mimarlığı*, s. 119-120.

farklılığı ortaya çıkaran ise, tuğla, taş, ahşap vb. malzemelerin kullanım şekillerinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁹²

A. Taş

Taş, muvakkithane inşasında genellikle en çok tercih edilen malzeme olmuştur. Renkli taşlar daha çok şekil verilerek muvakkithane duvarlarına hareketlilik katmak amacı ile kullanılmıştır. Bazı muvakkithanelerde normal ve renkli taşların yanısıra kesme taşların da kullanıldığı bilinmektedir.¹⁹³ Taş muvakkithanelerde belirgin olarak kullanıldığı alanlar kapı ve pencere kenarları olmuştur. Muvakkithanelerin daha dayanıklı yapılar olması adına da dış duvarları genellikle ahşap değil taş olarak tercih edilmiştir.¹⁹⁴

Anadolu Muvakkithaneleri içerisinde taş malzemenin kullanıldığı bazı muvakkithanelere değinecek olursak, Balıkesir Zağanos Paşa Muvakkithanesi'nde sadece taş malzemesi kullanılmış ve başka inşa malzemesine yer verilmemiştir. Amasya II. Bayezid Camii Muvakkithanesi ve Afyon Yeni Camii Muvakkithanesi'nde kesme taş kullanılmıştır. Amasya II. Bayezid Camii Muvakkithanesi'nde kesme taş kapı ve pencere kenarlarının süslemesinde kullanılırken, Afyon Yeni Camii Muvakkithanesi'nde ise subasmanlarında zemine yakın yerlerde kullanılmıştır. Diyarbakır Ulu

¹⁹²Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 340-341.

¹⁹³Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 341.

¹⁹⁴Renda, "Amasya II. Bayezid Külliyesindeki Muvakkithane", s. 181-206.

Camii Muvakkithanesi, Hatay Meydan Camii Muvakkithanesi ve İzmir Hisar Camii Muvakkithanesi'nin inşa malzemesinde de yine taş kullanılmıştır. Bu muvakkithelerde kullanılan taşlar muvakkithane duvarlarının sıvalı olması sebebiyle görülmemektedir. Diyarbakır Ulu Camii Muvakkithanesi'nde kullanılan taşın yöreye ait kesme taş olduğu bilinmektedir. Kayseri Muvakkithanesi'nde kullanılan taş da yine Diyarbakır Ulu Camii Muvakkithanesi'nde olduğu gibi Kayseri'ye ait kesme taştır. Yine bu muvakkithanede renkli taş süslemesine yer verilerek dış cephe duvarlarında renk ve hareketlilik oluşması sağlanmıştır. Kayseri Muvakkithanesi'nde diğer muvakkithanelerden farklı olarak çeşitli mimarî akımların etkileri görülmektedir. Bu farklılık ise muvakkithane cephelerinde barok ve ampir gibi üsluplara yer verilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁹⁵

Muğla Muvakkithanesi'nde ana malzeme olarak taş tercih edilmiştir. Ancak muvakkithanede kullanılan taş malzemenin diğer muvakkithanelerden farkı tuğla ile mermer malzemesinin de inşada yer alması olmuştur. Tuğla ve taşın bir arada kullanıldığı diğer bir muvakkithane ise Tire Yoğurtluoğlu (Yavukluoğlu) Camii Muvakkithanesi'dir. Kütahya Muvakkithanesi'nde kullanılan taş ise muvakkithane duvarlarını örmek için değil, pencere kenarlarına hareketlilik katmak için tercih edilmiştir. Yine pencere altındaki büyük dikdörtgen tablalar da muvakkithaneyi görünüş olarak hareketlendiren öğeler arasındadır. Tokat Muvakkithanesi, Trabzon Muvakkithanesi, Safranbolu

¹⁹⁵ Fatma Arslantaş, *20. Yüzyıl'ın İlk Yarısında Kayseri'de Kamu Yapıları*, İstanbul 2009, s.33.

Köprülü Muvakkithanesi gibi mimarî yapıların da inşa malzemesi olarak ana cephelerinde taş tercih edilmiştir. Trabzon Muvakkithanesi ve Safranbolu Muvakkithanesi'nin caddeye bakan ön yüzlerinde kesme taş kullanılırken, muvakkithanelerin arka yüzlerinde maloz taş inşa malzemesi olarak tercih edilmiştir.¹⁹⁶

B. Tuğla

Tuğla kullanımı her muvakkithane inşasında yaygın değildir. Muvakkithanelerde tuğla malzemesi kullanılırken duvar örme işlemi tamamlanıp sonra çevresi taş ile tekrar şekil verilerek tamamlanmaktadır. Afyon Yeni Camii Muvakkithanesi ve Muğla Muvakkithanesi'nde tuğla ile taş malzemesi beraber kullanılmıştır. Tire Muvakkithanesi ve Safranbolu Köprülü Mehmet Paşa Muvakkithanelerinin saçak kısımlarında tuğla malzeme kullanılarak şekillendirilmiştir. Muvakkithanelerin en üst bölümü yani çatıları kiremit ile örtülürken, bazı yakın dönem muvakkithanelerin çatısı kurşun kubbeler ile örtülerek tamamlanmıştır. Duvar, tavan süslemelerindeki motifler ise “alçı” malzemesi ile yapılmıştır. Alçı genel olarak Muvakkithane mimarîsinde çok tercih edilen bir inşa malzemesi olmamıştır. Muvakkithanelerin genellikle sade olmasına özen gösterilmiştir. Yapılan süslemeler ise bitkisel motifler, geometrik şekiller ve yazı ile yapılan süslemeler olarak tercih edilmektedir. Bazı Osmanlı

¹⁹⁶Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 343.

Muvakkithaneleri'nde bu süslemeler görülmektedir. Balıkesir Zağanos Paşa Muvakkithanesi, Kütahya Muvakkithanesi, İzmir Şadırvanalı Muvakkithanesi'nde alçı malzemesinin iç mekânlarda tercih edildiği bilinmektedir. Alçı malzemesinin sadece Amasya II. Bayezid Muvakkithanesi'nde bulunan altın yaldızlı olarak süslenmiş nişin ana yapım malzemesi olarak kullanılması onu diğer muvakkithanelerden ayıran özellik olmuştur.¹⁹⁷

C. Madeni

Madeni malzeme bazı muvakkithanelerin kapı ve pencere kısımlarında kullanılmıştır. Ancak düz madeni kullanımının yanı sıra madeni malzeme üzerine süslemeler yapılarak şekilli görünüm tercih edilmiştir. Muvakkithanelerde kullanılan teknik dönemin özelliklerini yansıtmaları bakımından lokmalı, sarmalı ve yarmalı madeni olarak adlandırılan malzeme ile yapılmıştır. Sarmalı madeni tekniğinin kullanıldığı mimarî yapılar Balıkesir Zağanos Paşa Muvakkithanesi, Safranbolu Köprülü Mehmet Paşa Muvakkithanesi, İzmir Şadırvanalı Muvakkithanesi olmuştur. Bu muvakkithanelerin pencere kısımlarında sarmalı madeni tekniği kullanılmıştır. Kütahya Muvakkithanesi, Afyon Yeni Camii Muvakkithanesi, Hatay Meydan Camii Muvakkithanesi, Amasya II. Bayezid Camii Muvakkithanesi gibi mimarî yapılarda ise pencereler yarmalı madeni tekniği ile yapılmıştır. Bazı muvakkithanelerde ise madeni malzemenin

¹⁹⁷ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 341-344.

yerini kurşun ve çinko malzemelerinin aldığı bilinmektedir. Kayseri Meydan Muvakkithanesi'nin üstü kapatılırken çinko malzemesi tercih edilmiştir. Kurşun malzemesinin kullanıldığı mimarî yapılar Balıkesir Zağanos Paşa Muvakkithanesi, Amasya II. Bayezid Camii Muvakkithanesi, Afyon Yeni Camii Muvakkithanesi olmuştur.¹⁹⁸

D. Beton-Sıva

Anadolu Muvakkithanelerinde çimentodaha çok günümüze yakın tarihlerde kullanılan bir malzeme olmuştur. İzmir Hisar Camii Muvakkithanesi, Muğla Muvakkithanesi ve İzmir Şadırvanaltı Camii Muvakkithanesi¹⁹⁹ cephelerinde çimento sıva malzemesi olarak tercih edilmiştir.²⁰⁰ Sıva Malzemesi ayrıca Hatay Meydan Camii Muvakkithanesi'nde de günümüze yakın dönemde kullanılan bir malzeme türü olmuştur. Tarihi yapının inşa edildiği dönemde yöreye özgü kesme taş kullanılırken zamanla bunun yerini beton ile kaplanan sıva malzemesi almıştır.²⁰¹ Diyarbakır Ulu Camii Muvakkithanesi ile Kütahya Muvakkithanesi'nde de sıva malzemesinin kullanıldığı bilinmektedir.²⁰² Görseller incelendiğinde İzmir Hisar Camii Muvakkithanesi, Afyon Yeni Camii Muvakkithanesi ve İzmir Şadırvanaltı Camii Muvakkithanesi'nin dış cephe duvarlarında sıva malzemesi bulunmaktadır. Yine

¹⁹⁸ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 344.

¹⁹⁹ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Şadırvanaltı Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul 2010, s.221-222.

²⁰⁰ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 344-346.

²⁰¹ Fuat Şancı, *Hatay İlinde Türk Mimarisi 1- 2*, Ankara 2006, s. 98.

²⁰² Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 344-346.

Afyon Yeni Camii Muvakkithanesi'nin çöken kubbe kısmının onarım sırasında beton malzeme yardımı ile düzeltilmiş olduğu bilinmektedir.²⁰³

IV. Anadolu Muvakkithaneleri'nde Kullanılan Süsleme Türü

İnşa edilen muvakkithanelerde kullanılan malzeme farklılık gösterse de bu tarihi mekânların amacı ortak olmuştur. İstanbul'da inşa edilen muvakkithaneler süsleme bakımından başkent üslubu taşıırken, Anadolu'da inşa edilen muvakkithaneler genellikle taşra üslubu taşımışlardır. İstanbul muvakkithanelerinde barok, rokoko ya da ampir gibi süslemeler görülürken, Anadolu muvakkithaneleri yapıldığı dönem itibari ile daha sade kalmış, kullanılan malzeme itibari ile muvakkithanelerin tavan kısımları genellikle kıvrımlı çitâlardan yapılarak, baklava motifleri ile süslenmiştir.²⁰⁴

Tablo 4: Anadolu Muvakkithaneleri'ndeki Süsleme Türleri.

Süsleme Türüne Göre Anadolu Muvakkithaneleri			
Bitkisel Süsleme	Geometrik Süsleme	Yazılı Süsleme	Nesnel Süsleme
Amasya II. Bayezid Camii Muvakkithanesi	Amasya II. Bayezid Camii Muvakkithanesi	Amasya II. Bayezid Camii Muvakkithanesi	Amasya II. Bayezid Camii Muvakkithanesi
Balıkesir Zağanos Paşa Camii Muvakkithanesi	Balıkesir Zağanos Paşa Camii Muvakkithanesi	Balıkesir Zağanos Paşa Camii Muvakkithanesi	—

²⁰³Kaya, “Yeni Camii ve Külliyesi”, s. 42.

²⁰⁴Eroğlu-Tomar, “Anadolu Muvakkithaneleri Üzerine Tipolojik Bir Değerlendirme”, s. 373.

Tokat Camii Muvakkithanesi	–	–	–
İzmir Hisar Camii Muvakkithanesi	İzmir Hisar Camii Muvakkithanesi	–	–
Kayseri Meydan Muvakkithanesi A	–	–	–
–	–	Safranbolu Köprülü Mehmet Paşa Camii Muvakkithanesi	–
–	–	Muğla Muvakkithanesi	–

Anadolu Muvakkithaneleri’nde görülen süsleme türleri bitkisel süsleme, geometrik süsleme, nesnel süsleme ve yazılı süsleme olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır. Bitkisel süslemeler muvakkithane duvarlarındaki taş malzeme üzerine oyma teknikleri ile bitkisel motiflerin yapılmasıdır. Bu bitkisel motifler Kayseri Meydan Muvakkithanesi, Balıkesir Zağanos Paşa Camii Muvakkithanesi, Tokat Camii Muvakkithanesi ile İzmir Hisar Camii Muvakkithanesi’nin caddeye bakan duvarlarında kullanılırken Amasya II. Bayezid Camii Muvakkithanesi’nin iç cephe duvarlarında kullanılmıştır. Geometrik süslemeler muvakkithanelerin dış cephelerinde kullanıldığı gibi iç mekânlarda da tercih edilmiştir. Balıkesir Zağanos Paşa Camii Muvakkithanesi’nin içinde daire şekilleri yer alırken, İzmir Hisar Camii Muvakkithanesi’nde üst örtü merkezinde beş kollu yıldız motifinin olduğu bilinmektedir. Amasya II. Bayezid Camii Muvakkithanesi’nde de yine iç mekân

duvarlarında geometrik süslemeye yer verilmiştir. Anadolu Muvakkithaneleri içerisinde nesnel süslemelerin sadece Amasya II. Bayezid Camii Muvakkithanesi'nde görüldüğü bilinmektedir. Bu mimarî yapıda kullanılan nesnel süslemeler ise minyatür yapılar olarak iç mekâna hareketlilik katmak istenilmiştir. Muğla Muvakkithanesi, Balıkesir Zağanos Paşa Muvakkithanesi ve Safranbolu Köprülü Mehmet Paşa Camii Muvakkithanesi'nin dış cephesinde bulunan kitabeler yazılı süsleme tekniği ile yapılmıştır. Anadolu Muvakkithaneleri arasında kitabeler dışında yazılı süslemenin Amasya II. Bayezid Camii Muvakkithanesi'nde kullanıldığı bilinmektedir. Bu mimarî yapının iç mekânında “Mâşaallah Kâne”²⁰⁵ yazısı bulunurken ayrıca Hz. Muhammed (s.a.v.) ve ilk dört halifenin isimlerine de yer verilmiştir.²⁰⁶

Muvakkithaneler mimarî önem taşımasının dışında içlerinde bulunan duvar nakışları ile de ilgi odağı haline gelmişlerdir.²⁰⁷ Süslemeler Anadolu Muvakkithaneleri'nde iç ve dış süsleme olarak iki ayrı alanda yapılmaktadır. Yapılan bu süslemelerde muvakkithanelerin dış cephelerindeki süslemenin daha çok ön plana çıktığı bilinmektedir. Muvakkithane duvarlarının yanısıra özellikle pencere ve kapı kenarlarının süslenerek hareketlilik kazandırılmasına özen gösterilmiştir. Anadolu Muvakkithaneleri arasında iç cephede bulunan eşyaların süsleme tekniği açısından en basit mimarî yapının Amasya II. Bayezid Camii Muvakkithanesi ile Safranbolu Köprülü Mehmed Paşa Camii

²⁰⁵Renda, “*Amasya II. Beyazıt Külliyesindeki Muvakkithane*”, s. 182.

²⁰⁶Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 346- 347

²⁰⁷Renda, “*Amasya II. Beyazıt Külliyesindeki Muvakkithane*”, s. 181-206.

Muvakkithanesi'nin olduğu bilinmektedir. Ancak Amasya II. Bayezid Camii Muvakkithanesi iç cephe duvarlarında bulunan motif ve süslemeler bakımından da en süslü muvakkithane olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer Anadolu Muvakkithaneleri'nde ise Amasya II. Bayezid Camii Muvakkithanesi'nde bulunan iç mekân duvar süslemelerine bezer motiflerin bulunmadığı ahşap veya sıva kullanılarak kaplanmış olduğu bilinmektedir.

Anadolu Muvakkithaneleri plan tipi, inşasında kullanılan malzeme, konumuna göre aldıkları adları bakımından birbirinden farklılık göstermektedir. Plan tiplerinin genellikle inşa yerine göre belirlendiği tespit edilmiştir. Görselleri incelediğimizde günümüzde bulunan muvakkithanelerin üç tanesi kare planlı, beş tanesi dikdörtgen planlı, bir tanesi sekizgen planlı ve iki tanesinin de altıgen planlı olduğu bilinmektedir. Muvakkithaneler inşa edildikleri yere göre külliye, meydan ya da sokak muvakkithanesi olarak adlandırılmışlardır.

Tablo 5: Anadolu Muvakkithanelerinin Konum ve Planlarına Göre Sınıflandırılması.

Muvakkithane'nin Adı	Muvakkithane'nin Plan Tipi	İnşasında Kullanılan Malzeme	Muvakkithane'nin Konumuna Göre Adı	Muvakkithane'nin Günümüzdeki Durumu
Amasya II. Bayezid Muvakkithanesi	Kare Planlı	Taş	Külliye Muvakkithanesi	Var
Afyon Yeni Camii Muvakkithanesi	Sekizgen Planlı	Kesme taş, tuğla	Külliye Muvakkithanesi	Var

Kütahya Muvakkithanesi	Altıgen Planlı	Kesme taş	Sokak Muvakkithanesi	Var
Trabzon Ortahisar Muvakkithanesi	Altıgen Planlı	Kesme taş	Sokak Muvakkithanesi	Var
Balıkesir Zağanos Paşa Muvakkithanesi	-	Kesme taş	Meydan Muvakkithanesi	Var
Kayseri Muvakkithanesi	Dikdörtgen Planlı	Kesme taş	Meydan Muvakkithanesi	Var
Safranbolu Köprülü Mehmet Paşa Muvakkithanesi	-	Kesme taş	Külliye Muvakkithanesi	Var
İzmir Hisar (Yakub Bey) Camiii Muvakkithanesi	Dikdörtgen Planlı	Çimento	Külliye Muvakkithanesi	Var
Tuğla Muvakkithanesi	Kare Planlı	Taş, tuğla	Sokak Muvakkithanesi	Var
Diyarbakır Ulu Camiii Muvakkithanesi	Dikdörtgen Planlı	Kesme taş, çimento	Külliye Muvakkithanesi	Var
Hatay Meydan Camiii Muvakkithanesi	Kare Planlı	Kesme taş, çimento	Külliye Muvakkithanesi	Var
Tokat Muvakkithanesi	Dikdörtgen Planlı	Kesme taş	Sokak Muvakkithanesi	Var
Tire Yoğurtluoğlu (Yavukluoğlu) Camiii Muvakkithanesi	Dikdörtgen Planlı	Tuğla	Külliye Muvakkithanesi	Var

İzmir Şadırvanalt(Nifli zâde) Camiii Muvakkithanesi	Kare Planlı	Kesme Taş	Küllîye Muvakkithanesi	Var
--	-------------	-----------	---------------------------	-----

V. Muvakkithanelerin İçerisinde Bulunan Aletler

İslam tarihinde müezzin ve muvakkitlerden bazıları ilk dönemlerde kendi yaptıkları basit astronomik aletleri kullanarak vakit tespitinde bulunmuşlardır. İlerleyen dönemler de Osmanlı dönemi muvakkitlerinin en çok rub ‘u tahtası ve usturlabı kullandığı bilinmektedir. Zaman belirleme işi özellikle manevi açıdan düşünüldüğünde ibadetvakitlerini tespit etmek önemli bir konu olduğundan dolayı muvakkitler astronomik aletleri kullanırken daha dikkatli çalışmışlardır. Osmanlılar zamanı hesaplarken uzun periyodlara bölerek, ibadette vakit hesabı yaparken ise zamanın belirli bir kısmını ele alarak kısa periyodlara bölerek hesap yapmışlardır.²⁰⁸ Vakit tespit etmede kullanılan rub ‘u tahtası Türklerin icat ettiği ve astronomik aletler içerisinde en hassas olanı olarak bilinmektedir. Usturlabın ise ahşap ya da madenden yapıldığı bilinmektedir. Usturlap muvakkitler dışında denizcilerin, haritacıların ve astronomların da kullandığı bir alettir.²⁰⁹ Astronomik aletlerin pek çoğu günümüze ulaşamamış, ulaşan kısmının ise Vakıflar Bölge Müdürlüklerinin depolarında saklandığı bilinmektedir. Günümüze ulaşan aletlerden büyük ebatlı saatler

²⁰⁸ Özer- Sever, “Osmanlı Döneminde Yazılmış Bir Astronomi Eseri”, s. 148.

²⁰⁹ M. Şinasi Acar, “İrtifa-i Vakte Alâttır Etem Rub ‘u Tahtaları”, *Yapı Dergisi*, S. 232, 2001, s. 84-94.

ise genellikle Camii içlerinde olup, mihrabın yanında bulunmaktadır.²¹⁰ Bugüne kadar gelebilen en önemli muvakkithane saati Ayasofya Camiisine ait olup, bu saat Ayasofya müzesinde bulunmaktadır. Ayasofya muvakkithanesine ait bu saati ön plana çıkaran özelliği ise mermer bir tablo üzerine yerleştirilmiş olmasıdır.²¹¹

Muvakkithanelerin içinde bulunan aletler namaz vakitlerinin ayarlandığı irtifa alma²¹², namaz, oruç ve imsak vakitlerini gösteren takvimler, takvim oluşturmak için kullanılan yazma eserler, rub ‘u tahtası²¹³, usturlap²¹⁴, kadran²¹⁵, sekstant²¹⁶, güneş saati gibi aletlerden bazıları en çok kullanılanlar arasında olmakla birlikte her muvakkithanede bulunmaktadır. Ayrıca oktant²¹⁷, kum saati²¹⁸, alaturka ve alafranga çalar çalmaz mekanik saatler, küre saatleri, saat tamiri için gerekli çeşitli aletler ve çoğunlukla astronomi ile ilgi araç ve gereçler bulunmaktadır. Ayrıca bazı

²¹⁰ Ünver, “Osmanlı Türkleri İlim Tarihinde Muvakkithaneler”, s. 225.

²¹¹ Kanber, “Muvakkithaneler”, s. 7.

²¹² İrtifa alma öğle vakti güneşin yüksekliğini ölçerek yapılan hesaplama. Yükseklik anlamına gelmektedir. Bk. *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 1098.

²¹³ Rub ‘u tahtası astronomi alanında kullanılan ve muvakkithanelerde de bulunan ölçü, gözlem ve hesap aletidir. Bk. Mustafa Kaçar, Atilla Bir, “Rub ‘u Tahtası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, İstanbul 2008, s. 179.

²¹⁴ Usturlap astronomi problemini çözmek amacı ile gök cisimlerini ölçmek, gündüz ve gece saatlerini belirler ayrıca şehirlerin enlem ve boylamlarına göre kible yönünün belirlenmesine yarayan alettir. Asıl işlevi ise yıldızların konumunun belirlenerek ölçüm yapılmasını sağlamaktır. Bk. Mustafa Kaçar, Atilla Bir, “Usturlap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul 2012, s. 195.

²¹⁵ Kadran güneşin verdiği ışıklar sayesinde gölge hareketleri ile vakit tespiti için yapıldığı alettir. Bk. Nusret Çam, “Güneş Saati”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul 1996, s. 297.

²¹⁶ Sekstant güneşin, yıldızlarla ufuk arasının açısal yüksekliğinin ölçülerek hesaplama yardımcı olan alettir. Bk. *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. 2, Ankara 1998, s. 1933.

²¹⁷ Oktant yıldızların yüksekliğini belirleyerek, açı uzaklığını gözlemeye yarayan aletin adıdır. Bk. *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, C. 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 1675.

²¹⁸ Kum saati dar bir boğaz ile birbirine bağlanmış iki camdan oluşup, üstte ki camda bulunan kumun aşağı akmasından faydalanılarak zaman hesabını yapmaya yarayan alettir. Bk. *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, C. 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 1405.

muvaakkithanelerin giriş kapısında el yazması eserler, ayetler ya da çeşitli kitabelerin olduğu görülmektedir.²¹⁹

XVII. yüzyıla kadar astronomik aletler muvakkitlerin zaman tayin etmesine yarayan aletler olmuşlardır. Ancak mekanik saatler yaygınlaşmaya başlayınca zaman hesabında kullanılan bu aletler kullanılmamaya başlanmıştır. Gözlem yapma ihtiyacı azalınca astronomik aletler kullanımdan daha ziyade sergilenir hale gelmişlerdir. Bazı muvakkitlerin ise aletler ile çalışmalarını sürdürerek yaptıkları araştırmalarını bu işe meraklı kişiler ile paylaşmışlardır.²²⁰

A. Güneş Saati

İlk güneş saati MÖ.3500 yıllarında Mezopotamya’da yaşamış olan Sümerler’e aittir. Ancak ilk güneş saati Sümerler’e ait olsada Mısırlıların tarımsal faaliyetlerinde yararlanabilmek için güneş saatini kullanmış ve geliştirmişlerdir. Mısırlılar güneş saatini uygun iklim koşullarını belirlemek, gün içinde zaman tayin etmek gibi amaçlar doğrultusunda kullanmış ve bu durumun hergün tekrarlanması ile bu astronomik aletlerin gelişmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Anadolu’da da muvakkitlerin çoğunlukla kullandığı alet rub ‘u tahtaları ve usturlapdan sonra güneş saati olmuştur. Muvakkitlerin bu astronomik alete ihtiyaç duymalarının başlıca sebebi İslamiyet’te ibadetlerin, güneşin doğuşu ve konum hareketlerinin zaman tayin etme ile doğrudan ilişkili olmasıdır. Güneş saatleri “basıta” ya da “mikat” adı ile de

²¹⁹ Ünver, “Osmanlı Türklerinde Muvakkithaneler”, s. 255-257.

²²⁰ Dayday-Altın, *Gök Biliminde Türk- İslâm Bilginleri*, s. 211.

bilinmektedir. Güneş ışınlarının hareketine göre özel olarak hazırlanan güneş saatleri, mermer, taş veya madenden yapılmış olup bir düzlemin üzerine zaman tayin etmek için hazırlanmıştır. Böylece milin gölge hareketleri takip edilmiş ve ölçüm yapılması sağlanmıştır.²²¹

Güneş saatleri daha önce de bahsettiğimiz gibi yatay bir düzlemin üzerine dikey bir çubuk dikilmesi ile güneşe göre saatin ayarlanmasını sağlayan alettir. Dikilen çubuğun kadrana gölge olarak düşmesi ile hesaplama gerçekleştirilmektedir. Güneş saatleri genellikle duvara monte edilen astronomik aletlerdir. Günümüzde hâlâ pek çok büyük Camiinin güneş gören kısmında güneş saati bulunmaktadır. Güneş saatleri pek çok Camiide var olduğundan dolayı muvakkitlerin özellikle tercih ettiği bir alettir.²²² Olumsuz hava koşullarında özellikle kış mevsiminde vakit tespiti yapılırken zorluklar ile karşı karşıya gelinmiştir. Güneşin olmadığı olumsuz hava koşullarındagüneş saatinin işe yaramaması böyle günlerde “su saatlerinden ²²³ ” yararlanılmasını gerektirmiştir.²²⁴

Güneş saatleri daha önce de bahsettiğimiz gibi yatay bir düzlemin üzerine dikey bir çubuk dikilmesi ile güneşe göre saatin ayarlanmasını sağlayan alettir. Dikilen çubuğun kadrana gölge olarak düşmesi ile hesaplama gerçekleştirilmektedir. Güneş saatleri genellikle duvara monte edilen astronomik aletlerdir. Günümüzde hâlâ pek çok büyük Camiinin güneş gören kısmında güneş saati bulunmaktadır. Güneş saatleri pek

²²¹ Yasemin Özdemir, “Anadolu Güneş Saatleri”, *Actaturcica Dergisi*, S. 1, İstanbul 2013, s. 1.

²²² Aydüz, “*Osmanlı Astronomi Müesseseleri*”, s. 421.

²²³ Bir - Kaçar, “*Saat*”, s. 322-325.

²²⁴ Barış Salman, “Saatin Eski Çağlardaki Teknolojisi; Güneş ve Su Saatleri”, *Zamanın Görünen Yüzü Saatler*, Editör : Selahattin Özpalabıyıklar, Yapı kredi Yayınlar, İstanbul 2009, s. 22.

çok Camiide var olduğundan dolayı muvakkitlerin özellikle tercih ettiği bir alettir.²²⁵ Olumsuz hava koşullarında özellikle kış mevsiminde vakit tespiti yapılırken zorluklar ile karşı karşıya gelinmiştir. Güneşin olmadığı olumsuz hava koşullarında güneş saatinin işe yaramaması böyle günlerde “su saatlerinden ²²⁶ ” yararlanılmasını gerektirmiştir.²²⁷

Fotoğraf 3: Güneş Saati ve Gölge Hareketlerinin İzlendiği Mil.²²⁸

Fotoğraf 4:Güneş Saati (basita mıkāt).²²⁹

²²⁵Aydüz, “*Osmanlı Astronomi Müesseseleri*”, s. 421.

²²⁶Bir - Kaçar, “*Saat*”,s. 322-325.

²²⁷Selman, “*Saatin Eski Çağlardaki Teknolojisi; Güneş ve Su Saatleri*”, s. 22.

²²⁸Özdemir, “*Anadolu Güneş Saatleri*”, s. 16.

²²⁹Kumbasar, *İstanbul Muvakkithaneleri*, s. 31.

Günümüzde güneş saatleri en çok İstanbul'da bulunmakta olup Anadolu şehirlerinin birçoğunda da görülmektedir. Güneş saatleri genel olarak Anadolu şehirlerinde muvakkithanelerin yakınında bir yere yapılmıştır. Güneş saatleri yapılırken meydan bir yere yapılmasına özen gösterilmiş olup, yapılan bu saatler Anadolu şehirlerinde konumlarına göre farklılık gösterebilir hepsinin ortak amacı insanlara zaman konusunda doğru bilgi vermek olmuştur. Zaman hesaplamada yardımcı olan güneş saatlerinden, Karamanoğlu ya da Osmanlı'na ait Konya Hacı Hasan (Kadı Mürsel) Camii kible duvarında bulunan 1409 yılına ait güneş saatinin olduğu tespit edilmiştir.²³⁰ İstanbul'da bulunan en eski güneş saati ise Fatih Sultan Mehmet'in emri ile dönemin astronomu olan Ali Kuşçu tarafından yaptırılmış olan Topkapı Sarayı'nın üçüncü avlusundaki güneş saatidir.²³¹ Güneş saatleri her şehrin bulunduğu enlem derecesine göre yani güneşi gören cepheye göre yapıldığından dolayı sadece bulunduğu şehrin ibadet vakti ve zaman tayini için kullanılmaktadır. Anadolu'da bulunan diğer herhangi bir şehrin vakit hesaplaması için kullanılmamaktadır. Anadolu'da bulunan muvakkithanelerin hepsinin güneş saati bulunmakta ve hepsi de kendi şehrinin zaman ayarını yapmaktadırlar. Örnekle Romalıların savaştıkları yerlerden getirdikleri güneş saatlerini kullanmak istemeleri sonucu yanlış zaman tayini yapılabilir. Buradan da anlaşıldığı üzere her güneş saati yapıldığı şehre özgü olmaktadır.²³²

²³⁰ Nusret Çam, *Güneş Saatleri Osmanlı*, Ankara 1990, s. 9.

²³¹ Çam, *Güneş Saatleri Osmanlı*, s. 4.

²³² Selman, "Saatin Eski Çağlardaki Teknolojisi; Güneş ve Su Saatleri", s. 20.

Anadolu şehirlerinde muvakkithanelerin açılması ile birlikte muvakkitler bu odalarda zaman tayini yapmışlardır. Muvakkitlerin zaman tayini yaparken özellikle tercih ettikleri güneş saatleri Anadolu’da antik dönemde yapılmış olanları ve Osmanlı döneminde yapılarak günümüze sağlam olarak gelmiş yüzelli kadar güneş saati bulunmaktadır. Bu güneş saatlerinin Anadolu’da hemen hemen her şehir ve kasabada bulunmuş olması muvakkitlerin de en çok kullandığı aletlerden birisi olduğunun göstergesidir.²³³ Osmanlı dönemine ait güneş saatleri özellikle İstanbul’da yoğun olarak görülsede, Anadolu şehirlerinde de birçok güneş saati bulunmaktadır. Anadolu’da güneş saatlerinin bulunduğu Camiiler; Selimiye Camii, Eski Camii, Üç Şerefeli Camii, Çoban Mustafa Paşa Camii, Zağanos Paşa Camii, Şanlıurfa Ulu Camii, Siverek Çeribaşı Hüseyin Camii, Siverek Gülabibey Camii, Siverek Hacı Ömer Camii, Siverek Ulu Camii, Diyarbakır Ulu Camii, Ali Nacar Camii, İbrahim Bey Camii, Hafsa Sultan Camii, Şeyhler Camii, Adana Yeni Camii, Köprülü Mehmet Paşa Camii de güneş saati bulunmaktadır. Anadolu şehirlerinde müze ve türbe yakınlarında bulunan güneş saatlerin bulunduğu şehirler ise şu şekildedir; Kütahya Müzesi, Tavşanlı Satçı Hacı Ziya Yücel Kütahya evi, Aydın Afrodisias Müzesi, Sivas Hacı Hasan Mescidi, Konya Selçuklu Devri Taş ve Ahşap Eserler Müzesi, Sivas Etnografya Müzesi, Bitlis İhlasiye Medresesi, Bitlis Huhiye Türbesi ve Bitlis Sadiye Türbesi şeklinde sıralamak mümkündür.²³⁴

²³³Özdemir, “*Anadolu Güneş Saatleri*”, s. 1.

²³⁴Özdemir, “*Anadolu Güneş Saatleri*”, s. 21.

Fotoğraf 5: Edirnekapi Şehitliği'ndeki Yatay Güneş Saati- İstanbul.²³⁵

B. Rub ‘u Tahtası

Zaman hesaplamada Türkler tarafından icat edilmiş en hassas astronomik alet Rub ‘u tahtasıdır.²³⁶ Arapça “erba’a” sözcüğünden türetilmiş olan “rub”, bir parçanın dört kısmından birisi yani çeyrek anlamına gelmektedir.²³⁷ Geleneksel usturlabın dörtte biri denilen rub ‘u tahtaları Osmanlı Dönemi’nde çok sayıda zaman ve yön sorununun çözülmesine yardımcı olan bir astronomi alet olmuşlardır. Ayrıca rub ‘u tahtalarına dörde katlı usturlab adı verilmiştir. Astronomi alanında kullanılan ve muvakkithanelerde de bulunan bir tür ölçü, gözlem ve hesap aletidir.²³⁸ Büyüklüğü bulunduğu bölgenin bağlı olduğu yerin dönencesine göre değişmektedir Anadolu

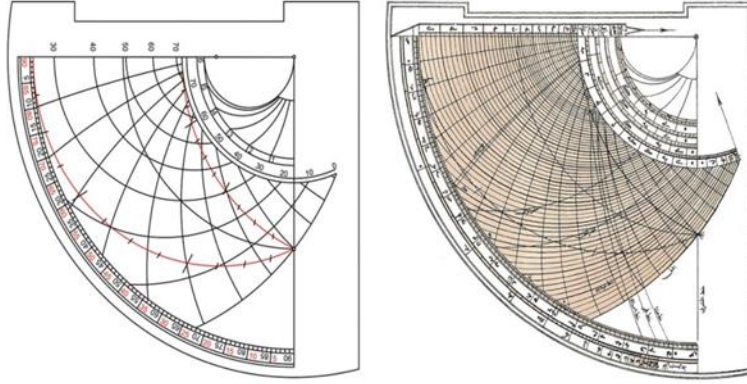
²³⁵Nusret Çam, “Güneş Saati”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul 199, s. 297-299.

²³⁶ Dayıoğlu, “Osmanlı Muvakkithanelerinde Kullanılan Aletler”, s. 8.

²³⁷Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1992, s. 1075.

²³⁸Mustafa Kaçar-Atilla Bir, “Rub ‘u Tahtası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, İstanbul 2008, s. 179.

şehirlerinin en büyük rub ‘u tahtasıKandilli Rasathanesi Bilim Tarih Müzesi’nde bulunmaktadır.²³⁹

Fotoğraf 6: Rub ‘u Tahtası. ²⁴⁰

Rub ‘u tahtası ile yapılan hesaplama ve çizimlerin kolaylığı onun Anadolu şehirlerine yayılmasına sebep olmuş hatta Türk aleti olarak kabul edilmesinde de bu durum etkili olmuştur. Bu yayılmadan kaynaklı olarak da birçok kişinin rub ‘u tahtasını kullandığı ve bulunduğu bölgenin ibadet vakitlerini bu astronomik alet yardımı ile yaptığı bilinmektedir. Namaz vakitlerini belirleme işi genellikle muvakkithanesi olan şehir merkezlerinde yapılmaktadır. Bu durumda köylerde bulunan halk ise hem kullanımının kolay olması hem de zaman hesabını hızlı yapmasından dolayı rub ‘u tahtasını kullanmışlardır. Bu astronomik aleti kullanmayı bilen köy hocası, müezzin veya müderris tarafından hesaplamalar kolaylıkla

²³⁹Muammer Dizer, *Rubu Tahtası*, İstanbul 1987, s. 45-55.

²⁴⁰Kaçar- Bir, “*Rub ‘u Tahtası*”, s. 180.

yapılmıştır. Rub ‘u tahtası ile ufuk yüksekliği ölçülerek ibadet vakitleri doğru bir şekilde tespit edildiği gibi bazı aritmetik işlemlerde kolaylıkla çözülmüştür.²⁴¹

C. Usturlap

Sözlükte astronomi problemini çözmek amacı ile gök cisimlerini ölçerek, gündüz ve gece saatlerini belirleyip ayrıca şehirlerin enlem ve boylamlarına göre kible yönünün belirlenmesine yarayan bir alet olarak geçen usturlabın asıl işlevi yıldızların konumunu belirleyerek ölçüm yapılmasını sağlamasıdır.²⁴² Usturlap üç bölümden oluşmaktadır.²⁴³ Bu bölümler ana gövde, ana gövdenin kenarlarında bulunan dereceli daireler, plak ve cetvellerin bulunduğu kısımlardır.²⁴⁴ Usturlap’ın bu bölümleri sayesinde güneş ile yıldızların yüksekliklerini ölçülerek zaman belirlenmiş ve yön bulmak amacıyla kullanılmıştır.²⁴⁵ Maden veya ahşaptan yapılan usturlap şekil olarak daireye benzemektedir. Usturlap’ın ön yüzünde çap işareti bulunmaktadır. Bu işaret güneşin ve yıldızların yüksekliğini göstermektedir. Usturlap’ın arka yüzünde de yıldızların haritası bulunmaktadır.²⁴⁶ Bronz malzemeden yapılmış olan usturlap, 10-15 cm. çapında olup kulplu bir duvar saatine benzemektedir. Altta bulunan iki parça sabit olurken, üst kısmında bulunan parçalar ise hareketlidir. Bir ana gövdesi olan usturlabın içinde enlem plakası, üzerinde bir tane yıldız atlası, en üst kısmında da bir adet cetvel bulunmaktadır. Uturlabın araka yüzünde takvim ölçeği, burçlar ölçeği ve ekliptikteki

²⁴¹Fatih Gökmen, *Rubu Tahtası Nazariyatı ve Tersimi*, İstanbul 1948, s. 5.

²⁴²Kaçar-Bir, “Usturlap”, s. 195-198.

²⁴³Yavuz Unat, “Takiyüddin’in İstanbul Gözlemevi”, *Zaman İçinde İstanbul*, S.51, İstanbul 2004, s. 90.

²⁴⁴ Kaçar- Bir, “Usturlap”, s. 195-198.

²⁴⁵ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 39.

²⁴⁶Dayıoğlu, “Osmanlı Muvakkithanelerinde Kullanılan Aletler”, s. 8-9.

konumlara karşı gelen yükseltilerin ölçeği bulunmaktadır. Orta kısmında mevsim saatlerini belirleyen yaylar bulunup, onun altında da bir gölge kutusu yer aldığı bilinmektedir.²⁴⁷

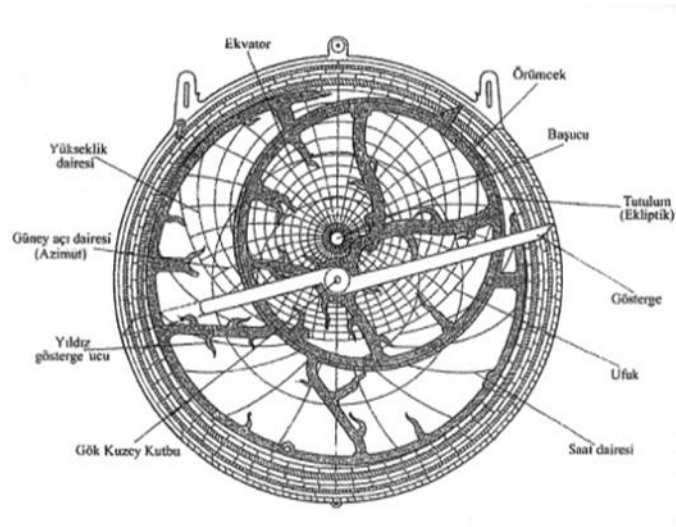
Fotoğraf 7 :Usturlap. ²⁴⁸

Usturlap eskiden gök biliminde, astrolojide ve ulaşımda kullanılmıştır. Yıldızlar'ın, Güneş'in, Ay'ın ve diğer gezegenlerin hareketleri incelenerek zaman tayin edildiği gibi zaman hesabı yapıldıktan sonra zamandan hareketle yerel enleminde hesabı yapılmıştır. Güneş'e bakarak zaman tayin etmek için kullanılan usturlap enlem plakasının hep öğle vakti olduğunu gösteren meridyenin güney ucuna yerleştirilmiş vaziyette bulunmaktadır. Çünkü öğle vakti güneşin meridyenimizden geçişine karşılık geldiğinden güney ucuna yerleştirildiği bilinmektedir. Güneş'e bakarak zaman hesabın yapılması bu şekilde olduğu gibi ay ve yıldızların hareketlerinin izlenmesi ile tayin

²⁴⁷ Dayday-Altın, *Gök Biliminde Türk- İslâm Bilginleri*, s. 179-185.

²⁴⁸ Kaçar- Bir, "Usturlap", s. 196.

edilen zaman hesabı farklılık göstermektedir. Yıldızların hareketlerinden zaman tayin edilmek istenirse de enlem plakası meridyenin güney ucu çeperinde o saati gösterene kadar çevrilir belirlenen yıldızın meridyenimizden son geçişine kadar beklenir ve yüksekliği ölçülerek hesaplama yapılmıştır. Hesaplama yapılırken ise uzak yıldızların gökküredeki konumlarının sabit olduğu ve değişmediği bilinmektedir. Usturlap'ın zaman tayin etme ve enlem hesabı yapma gibi kullanımlarının dışında başka kullanım alanları da bulunmaktadır.²⁴⁹ Geleneksel usturlap XIII. yüzyılda ilk önce iki ye daha sonra dörde katlanarak dörtte bir anlamına gelen rub 'u tahtasını oluşturmuştur. Bu değişik ile birlikte dairesel usturlabın yapı, fonksiyon ve kullanım biçimi tamamen değişmiş olup, özgün haline yeni unsurlar eklenen bir astronomik alet olmuştur.²⁵⁰

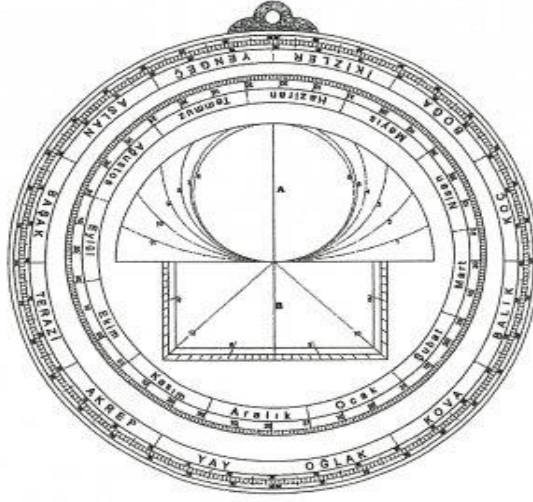

Fotoğraf 8:Usturlabın Ön Yüzü²⁵¹

²⁴⁹ Dayday-Altın, *Gök Biliminde Türk- İslâm Bilginleri*, s. 179-183.

²⁵⁰ Bir- Kaçar-Acar, "Ahmet Ziya Akbulut Ve Kitabı Rubu Dairenin Suret-i İsti'mali", s. 90.

²⁵¹ Kaçar-Bir, "Usturlap", s. 196.

Fotoğraf 9: Usturlabın Arka Yüzü²⁵²

D. Kadran, Sekstant ve Oktant

Kadran, muvakkithanelerde bulunan ve güneş saati yardımı ile kullanılıp, güneşin verdiği ışıklar sayesinde gölge hareketleri ile vakit tespitinin yapıldığı astronomik alettir.²⁵³ Kadran'ın çevresi dörtte bir halde derecelendirilmiş olup, dönebilen bir çubuktan oluşmaktadır. Açısal yükseklik ölçümünde kullanılan astronomik bir alettir.²⁵⁴ Gökbilimci, mühendis ve matematikçi olan Takîyüddîn, kadranı kare biçiminde düz bir cisim olarak da betimlemiştir.²⁵⁵

Kadranlar ile hesap yapılırken dünyanın kendi eksenini etrafında döndüğünden sebeple, güneşin görüntüsü her gün bu eksene dik uzanırken ekvatora paralel bir daire

²⁵²Kaçar-Bir, “Usturlap”, s. 197.

²⁵³Çam, “Güneş Saati”, s. 297.

²⁵⁴Yavuz Unat, “Fatih Dönemi Astronomisine Genel Bir Bakış”, *Ortaçağ İslam Dünyası'nda Bilim ve Teknoloji*, Editör: Yavuz Unat, Lotus Yayınevi, Ankara 2008, s. 451-456.

²⁵⁵Yavuz Unat, “İstanbul Gözlemevi”, *Türkler*, Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek-Salim Koca, C. 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 277-288.

şeklinin çizdiği bilinmektedir. Güneş'in gün boyunca çubuk etrafında dolandığı ve doğudan batıya doğru hareketi sırasında çubuğun gölgesi de batıdan doğuyadoğru hareket etmektedir. Çubuk ne kadar uzun ise gölgenin de o kadar uzun ve dairenin de büyük olduğu bilinmektedir. Hesap sırasında dairenin üzerinde kuzey yönü öğle vaktinde olduğunun göstergesi olurken sağ ve soluna onbeşer derecelik aralıklarla çizilen yarıçap çizgileri ise öğleden önce ki ve sonraki saatlere karşılık gelmektedir. Zaman hesabı yapılırken dikkat edilmesi gereken en önemli nokta sadece çubuğun dönme eksenine paralel olarak yerleştirilmesi ve gölge düzleminde ona dik olacak şekilde ayarlanmasıdır. Güneş saatleri ile birlikte hesap yapılan kadrânların gölge düzlemini oluşturdukları bilinmektedir.²⁵⁶

Fotoğraf 10: Duvar Kadrani²⁵⁷

Güneşin, yıldızlarla ufuk arasının açısal yüksekliğinin ölçülerek hesaplamaya yardımcı olan diğer alete “sestant” adı verilmektedir.²⁵⁸ Sekstant ayrıca yıldızların

²⁵⁶Dayday-Altın, *Gök Biliminde Türk- İslâm Bilginleri*, s. 189.

²⁵⁷*İstanbul Rasathanesi- Duvar Kadrani*, 2017, *İstanbul Rasathanesi - Duvar Kadrani - Takiyüddin Astronomi Topluluğu* (takiyuddin.org)

meridyen geçişlerinin incelenerek hesap yapılmasına yarayan astronomik alettir.²⁵⁹ Saat kadranlarının gök cisimlerinin yüksekliklerini ölçmek için duyarlı olmadığından sebeple, gök bilimi çalışmaları için gözlemvlerinde daha büyükleri yapılmıştır. Duvar kadranı konumun boylamı üzerinde, kuzey-güney doğrultusunda inşa edilmiş bir duvara yerleştirilmiş biçimde bulunmaktadır. Altmış derecelik taksimatına sahip olanlara altıda birlik anlamına gelen sekstant denilmektedir. Duvar sekstantlarının ilki 994 yılında İran'ın Rey kentinde yapılmıştır. XV. yüzyılda ise Uluğ Bey'in 40 metre yarıçapında olan bir benzerini Semerkant'ta inşa etmiş olduğu bilinmektedir. Duvar sekstantı kullanılırken saniye düzeyinde duyarlılığa sahip ölçümlerin duvarın içine gömülü halde bulunan çeperin kenar kısımlarında bulunan merdivenler yardımı ile yapıldığı bilinmektedir. Tek bir açıyı ölçen duvar sekstantları ile ölçüm yapılırken her gökcismi için ayrı bir ölçüm yapılmasını gerektirerek hesap tayin edilebilmiştir. Sekstantın ilerleyen yıllarda ise madeni bir çerçeve yerleştirilerek, bir ayağının üzerine sabitlenen ve doğrultusu değiştirilebilen çerçeveli sekstantın geliştirilmiş olduğu bilinmektedir. Sekstant düzeyinin doğrultusu değişebilen bir yapıya sahip olduğu için zaman tespit etme işini de kolaylaştırmıştır.²⁶⁰ Yıldızların yüksekliğini belirleyerek, açı uzaklığını gözlemeye yarayan aletin adı ise “oktant”tır.²⁶¹

²⁵⁸*Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. 2, Ankara 1998, s. 1933.

²⁵⁹Unat, “Fatih Dönemi Astronomisine Genel Bir Bakış”, *Ortaçağ İslam Dünyası'nda Bilim ve Teknoloji*, Lotus Yayınevi, Ankara 2008, s. 451-456.

²⁶⁰Dayday-Altın, *Gök Biliminde Türk- İslâm Bilginleri*, s. 199.

²⁶¹*Türkçe Sözlük*, C. 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 1675.

E. Kum Saati

Kum saati dar bir boğaz ile birbirine bağlanmış iki camdan oluşan, üstte ki camda bulunan kumun aşağı akmasından faydalanılarak zaman hesabını yapmaya yarayan alettir.²⁶² Kum saatleri ile yapılan zaman tayinlerinde hesaplamayı yapacak muvakkit kum saatini kendine göre ayarlamaktadır. Belli bir zaman dilimini gösterdiği için bu astronomik alet pek tercih edilmemiştir.²⁶³

Kum saati zamanı ölçüp, belirli dilimlere bölemeyen sadece döngüsel olarak zaman hesabı yapılmasına yarayan bir astronomik alettir. Kum saati her çevirmede o anki zaman hesabının başlangıcı sayıldığı ve boğaz kısmından kum akışı bittiğinde yine çevrilerek zaman ayarının yapılmasını sağlandığı bir alettir. Yani tüketme ile tükenmeye ayarlanmıştır.²⁶⁴

Fotoğraf 11: Kum saati.²⁶⁵

²⁶²*Türkçe Sözlük*, C. 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 1405.

²⁶³Dayıoğlu, “*Osmanlı Muvakkithanelerinde Kullanılan Aletler*”, s. 9.

²⁶⁴Mevlüt Özben, “Bir Kum Saati Zamanında Yaşamak: Büyülü Dağ”, *Folklor Edebiyat Dergisi*, C. 23, S.91, Erzurum 2017, s. 78.

²⁶⁵Gamze Aydın, “Dîvân Şairinin Dünyasına Zamanın Kadranından Bakmak: Bosnalı Sâbit’in Eserlerinde Saat Çeşitleri Ve Koyun Saatinin Gizemi”, *Journal Of Turkish Language and Literature*, C. 3,S.1, 2017, s. 23.

F. Kible-nüma

Kible-nüma arapça ve farsça kelimelerin birleşmesi ile meydana gelmiştir. Arapça kible ve farsça gösteren anlamına gelen nüma kelimelerinden oluşmaktadır.²⁶⁶ Kible-nümaya ayrıca kibleyi, güneyi gösteren alet de denilmektedir.²⁶⁷ Pirinç veya gümüşten yapılan bu aletin mekanik saatlerin çıkmasından önce yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir.²⁶⁸ Kible-nüma üzerinde pusula ve şehir isimleri yazılı olarak bulunmaktadır. Bu alet yuvarlak bir kutunun içerisinde güneş saati ve pusula ile birlikte saklanmaktadır.²⁶⁹

Fotoğraf 12:Kible-nüma. Şam Milli Müzesi'nde Bulunup Osmanlı Yapımıdır. ²⁷⁰

Osmanlılar kible-nümayı çok önceden tanımış olsalarda, bu aletin XI. yüzyıl ile beraber zaman tayin etme ile yön belirlemede kullanıldığı bilinmektedir. Halkın ceplerinde taşıyabilecekleri kadar küçük boyutlarda yapılmış olan kible-nümaların

²⁶⁶Yavuz Unat, "Takiyüddin'in İstanbul Gözlemevi",*Zaman İçinde İstanbul, İstanbul Dergisi*, S. 51, İstanbul 2004, s. 90.

²⁶⁷Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1992, s. 616.

²⁶⁸Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 41.

²⁶⁹Kumbasar, *İstanbul Muvakkithaneleri*, s. 41.

²⁷⁰Kumbasar, *İstanbul Muvakkithaneleri*, s. 36.

yanında, özellikle muvakkithanelerde kullanılmak ve gemilerde de yön bulunması amacı ile kullanılması için daha büyük boyutlu kible-nümalarında yapımı sağlanmıştır. Zaman tayin eden ve yön bulmaya yarayan bu alet mekanik saatlerin çıkmasına kadar devam eden süreçte yani XIX. yüzyıla kadar halk arasında ve muvakkithanelerde yaygın olarak kullanılmıştır.²⁷¹

²⁷¹ Unat, “*Takiyüddin’in İstanbul Gözlemevi*”, s. 90.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNÜMÜZE ULAŞAN ANADOLU MUVAKKİTHANELERİ

Anadolu muvakkithaneleri arasında günümüzde bulunan muvakkithaneler, günümüzde bulunmayan muvakkithanelere oranla daha geniş kapsamlı olarak ele alınmıştır. Çünkü bu mimarî yapıların bugün hala varlıklarını sürdürmelerikonumunun, kim tarafından yaptırıldığıının, mimarının kim olduğunun, inşası sırasında kullanılan malzemelerin ve plan tipinin tespit edilmesinikolaylaştırmıştır. Ayrıca günümüzde pek çok il ve ilçede bulunan bu mimarî yapılara ait kitabelerin bulunması muvakkithaneler hakkında bilgi edinmemizi sağlamıştır. Kitabelerden edinilen bilgiler genel olarak muvakkithanenin kaç yılında yapılmış olduğu ve kim tarafından yaptırılmış olduğu ile ilgilidir.

Günümüze ulaşan çeşitli il ile ilçelerde bulunan Anadolu Muvakkithaneleri Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv Belgeleri ve diğer yazılı kaynaklardan tespit ettiğimiz üzere şu şekildedir; Amasya II. Bayezid Muvakkithanesi, Balıkesir Zağanos Paşa Muvakkithanesi, Hatay Meydan Camii Muvakkithanesi, Kayseri Muvakkithanesi, Muğla Muvakkithanesi, Afyon Yeni Camii Muvakkithanesi, Safranbolu Köprülü Mehmet Paşa Muvakkithanesi, İzmir Şadırvaltı (Niflizâde) Camii Muvakkithanesi, Trabzon Ortahisar Camii Muvakkithanesi, Tokat Muvakkithanesi, Diyarbakır Ulu Camii Muvakkithanesi, Kütahya Muvakkithanesi, İzmir Hisar Camii Muvakkithanesi ve Tire Yoğurtluoğlu (Yavukluoğlu) Muvakkithanesi'dir.

Çalışmamızda günümüze ulaşan Anadolu muvakkithaneleri alfabetik sıraya göre açıklanıp, iç cephe ve dış cephesini konumuna göre gösteren görseller yardımı ile zenginleştirilmiştir. Yine bu bölümde kitabesi bulunan mimarî yapıların kitabeleri de görseller yardımı ile belirtilmiştir. Günümüze ulaşan muvakkithanelerin pek çoğunda süsleme bakımından benzerlik görülmüştür. Bu süslemelerin yazılı, nesnel, bitkisel ve manzara konulu olduğu bilinmektedir. Anadolu Muvakkithaneleri'nin İstanbul Muvakkithaneleri'ne göre oldukça sade kalmış olduğu bilinmekle birlikte İstanbul Muvakkithaneleri Başkent Muvakkithanesi üslubu taşıırken, Anadolu Muvakkithaneleri Taşra Muvakkithanesi özelliğini taşımışlardır. Muvakkithanelerin bu şekilde yapı ve süsleme bakımından farklı olmasının sebebi ise her mimarî yapının bulunduğu bölgenin kültür özelliklerini taşımasıdır.²⁷²

I.Afyon Yeni Camii Muvakkithanesi

Afyon Yeni Camii Muvakkithanesi Akmesit Mahallesi, Yeni Camii Caddesi, 143 ile 145. Sokağın kesiştiği yerde Afyon Yeni Camii Külliyesi'nin kuzeydoğusunda bulunmaktadır.²⁷³ Muvakkithane bulunduğu yerden dolayı külliye muvakkithanesi grubunda yer almaktadır.

Muvakkithanenin mimarının kim olduğu hakkında bilgi bulunmamakla birlikte Afyon Yeni Camii Muvakkithanesi'nin Hacı Celil adında bir hayırsever tarafından

²⁷²Eroğlu- Tomar, “*Anadolu Muvakkithaneleri Üzerine Tipolojik Bir Değerlendirme*”, s. 373.

²⁷³Abdülkadir Kalenderoğlu, Yeni Camii, *Afyon Kent Rehberi Gazetesi*, 7 Ağustos 2020;Bahtiyar Eroğlu- Esra Yıldız - Erdal Zeki Tomar, “Külliye Elemanı Olarak Muvakkithane Yapıları: Afyon Yeni Camii Muvakkithanesi Örneği”, *Safranbolu Zaman Ölçerler Sempozyumu 21-22 Mayıs 2010 Bildiriler Kitabı*, Safranbolu 2010, s. 221.

1900'lü yılların başlarında yaptırıldığı söylenmektedir.²⁷⁴ Hacıoğulları Külliyesi adı ile de bilinen Afyon Yeni Camii Külliyesi Camii, mektep, kütüphane, han, hamam, şadırvan ve muvakkithaneden oluşmaktadır. Külliye içerisinde bulunan bu mimarî yapılardan günümüze sadece Camii, muvakkithane, şadırvan, hamam ile kütüphane kalmıştır.²⁷⁵ Muvakkithanenin yapım tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak muvakkithanede kullanılan inşa malzemeleri külliye içerisinde bulunan diğer mimarî yapılar ile benzer özellikler gösterdiğinden 1823 yılında yapılan onarımlar sırasında muvakkithanenin de yapılmış olduğu tahmin edilmektedir.²⁷⁶

Fotoğraf 13: Afyon Yeni Camii Muvakkithanesinin Dış Cephe Görünümü.²⁷⁷

²⁷⁴Fevzi Kaya, “Yeni Camii Külliyesi”, *Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, S. 15, Aralık 2015, s. 42.

²⁷⁵Mustafa Karazeybek, Polat Zelkif, İlgar Yusuf, *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, C. 1, İleri Ofset Matbaacılık, Afyonkarahisar 2005, s. 70.

²⁷⁶Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 53.

²⁷⁷Kaya, “Yeni Camii ve Külliyesi”, s. 41.

Afyon Yeni Camii Muvakkithanesi plan özellikleri bakımından sekizgen plan şeklinde tasarlanan bir yapıdır. Muvakkithane konum olarak külliye muvakkithanesi özelliğini taşımaktadır. Ancak mimarî yapının pencerelerinin hem külliye hem de sokağa açılması, muvakkithanenin hizmet açısından sokak muvakkithanesi olarak bilinmesine de neden olmuştur. İki sokağa bakan muvakkithane pencerelerinin bir tanesi avlu içerisine bakmakta olup toplamda üç tane dikdörtgen penceresi bulunmaktadır. Pencereler sokaktan geçen kişiler ile külliye içerisinde bulunan kişilerin saati kolaylıkla görebilecekleri şekilde tasarlanmıştır. Muvakkithaneye giriş yapılmasını sağlayan kapı ise demir doğramalı olup çift kanatlıdır. Muvakkithanenin ana cephesi kesme taş ile tuğla malzeme tercih edilerek inşa edilmiştir. İlk olarak kırma çatı²⁷⁸ ile üstünün örtülüp alaturka kiremit kullanıldığı bilinmektedir. Ancak bu çatının 1969 yılında çöktüğü ve 1979 yılında bugün hala var olan kubbe ile örtüldüğü bilinmektedir. Giriş kapısının üzerinde bulunan kemerlerin dilim dilim olmasının yanısıra muvakkithane pencerelerinin alın kısımlarında tuğla malzemesi ile yapılan süslemeler mimarî yapıya hareketlilik katmıştır.²⁷⁹

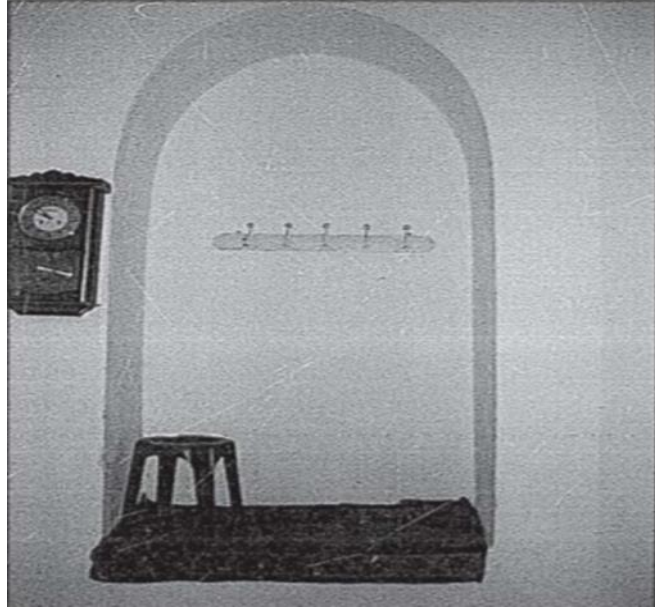
Muvakkithane içerisinde yuvarlak kemerli dört adet nişe yer verilmiştir. Bu nişlerin ise zaman hesaplamada yardımcı olan astronomik aletlerin yerleştirilmesi için kullanılabileceği düşünülmüştür.²⁸⁰ Mimarî yapı içerisinde bulunan yuvarlak kemerli

²⁷⁸Şapolyo, “Muvakkithaneler”, s. 13.

²⁷⁹Eroğlu – Yıldız - Tomar, “Külliye Elemanı Olarak Muvakkithane Yapıları: Afyon Yeni Camii Muvakkithanesi Örneği”, s. 222-227.

²⁸⁰Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 54.

nişler iç cephede kuzey, kuzeybatı, güneydoğu ve güneybatı olmak üzere çeşitli yerlere yerleştirilmiştir.²⁸¹

Fotoğraf 14: Muvakkithanenin İçerisinde Bulunan Astronomik Aletlerin Yerleştirildiği Niş.²⁸²

Kapı ile pencerelerde ahşap malzeme kullanılırken söve ile lentolarında mermer, pencere korkuluklarında demir malzeme, hafifletme kemerlerinde ise tuğla malzemesinin kullanılmıştır. Afyon Yeni Camii Muvakkithanesi giriş kapısı üzerinde 1955 yılına kadar bir kitabenin yer aldığı, 1957 yılında yapılan bir kontrolde yerinden kitabesinin söküldüğü bilinmektedir. Ayrıca muvakkithane 1951–1960 yılları arasında yemenici ve tabakçı esnafına kiraya verilmiştir. Kubbesi ise 1959–1960 yılında

²⁸¹Eroğlu-Yaldız-Tomar, “Külliye Elemanı Olarak Muvakkithane Yapıları: Afyon Yeni Camii Muvakkithanesi Örneği”, s. 217- 232.

²⁸²Eroğlu –Yaldız -Tomar, “Külliye Elemanı Olarak Muvakkithane Yapıları: Afyon Yeni Camii Muvakkithanesi Örneği”, s. 225.

çökmüş, mahalle halkı ve dernek tarafından 1975-1976 yıllarında beton kubbe olarak yeniden yapılmıştır.²⁸³

Fotoğraf 15: Muvakkithanenin Günümüze Yakın Dönemdeki Görünümü.²⁸⁴

Muvakkithanenin 2007 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından üst örtüsü dışında herhangi bir değişikliğe uğratılmadan onarıldığı bilinmektedir. Üst örtüsünde yapılan değişiklik ise kırma çatı ve kiremit malzemesi kullanılarak kapatılan mimarî yapı onarım sonrasında bu üst örtünün kurşun kubbe yapılarak örtülmüştür. Ancak kurşun kaplı kubbesi ile Anadolu Şehirlerinde bulunan muvakkithaneler arasında farklılık göstermektedir.²⁸⁵ Günümüzde Kur'an Kursu binası olarak kullanılmaktadır.²⁸⁶

²⁸³Kaya, “Yeni Camii ve Külliyesi”, s. 42.

²⁸⁴ Abdülkadir Kalenderoğlu, *Yeni Camii, Afyon Kent Rehberi Gazetesi*, 7 Ağustos 2020.

²⁸⁵ Eroğlu –Yaldız - Tomar, “Külliye Elemanı Olarak Muvakkithane Yapıları: Afyon Yeni Camii Muvakkithanesi Örneği”, s. 222- 230.

²⁸⁶Kaya, “Yeni Camii ve Külliyesi”, s. 42.

II.Amasya II. Bayezid muvakkithanesi

Amasya II. Bayezid Muvakkithanesi Amasya merkezde Yeşilırmak kıyısında yer almaktadır. Muvakkithaneye ek olarak inşa edilen külliye, Camii ve şadırvan eklendikleri konumlarından dolayı Osmanlılara özgü şehircilik anlayışını yansıtmışlardır. Kent merkezinde veyameydanda değil iki tepe arasında vadinin dibinde bulunan ırmağın kıyısına inşa edilen Amasya II. Bayezid Muvakkithanesi Hacı İlyas Mahallesi, Mustafa Kemal Paşa Caddesi üzerindeki II. Bayezid Camii'nin kuzeybatısında yer almaktadır. Muvakkithane konumuna göre Külliye Muvakkithanesi özelliğini taşımaktadır.²⁸⁷ Muvakkithane kapısı üzerinde bulunan beş beyitlik kitabeden anlaşıldığı üzere Amasya II. Bayezid Muvakkithanesi H.1256'da (1840)²⁸⁸ Kapancızâde Hacı Hüseyin Zeki Efendi tarafından yaptırılmıştır. Hacı Hüseyin Zeki Efendi'nin külliye içerisine muvakkithanenin yanısıra bir kütüphane ve şadırvan yaptırdığı bilinmektedir.²⁸⁹

Amasya II. Bayezid Külliyesi Camii etrafında konumlandırılmış olan şadırvan, medrese, kütüphane, imaret ve muvakkithaneden oluşmaktadır. Osmanlı şehir mimarisini yansıtan bu külliyenin, Sultan II. Bayezid'in emri ile dönemin Amasya Valisi olan Şehzade Ahmet ve oğlu tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Bu mimarî yapı geniş bir teras üzerine yapılmıştır. Külliye'nin ortasına Camii inşa edilmiş ve 1486 yılında tamamlanmıştır. Camiinin batısında medrese, doğusunda imaret,

²⁸⁷ Ali Uzay Peker, "Amasya Sultan II. Bayezid Külliyesi", *Tasarım Merkezi Dergisi*, Ocak 2007, s. 26-33; Günsel Renda, "Amasya II. Beyazıt Külliyesindeki Muvakkithane", *Sanat Tarihi Yıllığı*, S. 6, İstanbul 1976, s. 182.

²⁸⁸ Renda, "Amasya II. Beyazıt Külliyesindeki Muvakkithane", s. 181.

²⁸⁹ Semavi Eyice, "Bayezid II. Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1992, s. 40-42.

güneydoğusunda 1513 yılında yapılan türbe ve kuzeyinde 1840 yılında yapılan muvakkithane yer almaktadır. Bu mimarî yapılardan günümüze ulaşamayan sadece külliye'nin mektep binası olmuştur.²⁹⁰ XIX. yüzyılda²⁹¹ yaptırıldığı bilinen ve külliye'nin bir parçası olan Amasya II. Bayezid Muvakkithanesi'nin bazı kaynaklarda göre kütüphane ile birlikte ortak kullanıldığı yazılmaktadır. Ancak kaynaklarda geçen “*Ne dilcu yapıdı işte bir muvakkit-hâne-i valâ*” cümlesinden anlaşılacağı üzere muvakkithane olarak kullanılmıştır. Bu sebepten dolayı külliye içerisinde bulunan bu iki mimarî yapının ortak kullanıldığı söylenemez. Külliye içerisinde daha önceki yıllarda toplam sekiz kütüphanenin bulunduğu ve bu kütüphanelerinde değişik binalar olarak konumlandırıldığı günümüzde bulunan muvakkithane binasının ise 1734 ile 1842 yılları arasında kütüphane binası olarak kullanıldığı bilinmektedir.²⁹²

Fotoğraf 16: Amasya II. Bayezid Muvakkithanesi'nin Dış Cephe Görünümü.²⁹³

²⁹⁰ Peker, “Amasya Sultan II. Bayezid Külliyesi”, s. 26.

²⁹¹ Eyice, “Bayezid II. Camii ve Külliyesi”, s. 40-42.

²⁹² Abi-Zâde, HüseyinHüsameddin, *Amasya Tarihi*, Hazırlayan: Mesut Aydın, C.1, Ankara 1986, s. 106-112.

²⁹³ Peker, “Amasya Sultan II. Bayezid Külliyesi”, s. 33.

“Amasya Tarihi” kitabında, kaynakların ve muvakkithanenin kitabesinde yer alan H.1256 tarihinin aksine muvakkithanenin inşa edildiği tarih 1258 tarihi olarak verilmiştir.²⁹⁴ Muvakkithanenin kapısı üzerinde bulunan kitabe ise şu şekildedir;

*“Gürûh-i hâcegânın bârî fahr-i mübâhatı
Mehâsin-i menkabet-i Hacı Hüseyin marifet-pîrâ
Amasya şehri içre Camii’nde Bayezid Han’ın
Ne dilcu yaptı işte bir muvakkıt-hane-i vâlâ
Becâdır gıpta etmek doğrusu bir hayr eserdir bu
Muvaḫḫak eyledi zât-ı şerîḫin hazret-i mevlâ
Semâda mihr-i meh hemçû semâ ettikçe devrânı
Ola her saati burc-i şerefte şa’şaa-efzâ
Yazılsun tâkına tâhir mücevherle dedim târîh
Sezâdır Bayezid’e muvakkıt-hane-i zîbâ”*

1256²⁹⁵

Amasya II. Bayezid Camii Muvakkithanesi plan özellikleri bakımından dikdörtgen biçiminde yer almakta ve önünde bulunan iki direğe dayanmaktadır. Mimarî özellikleri bakımından Tanzimat Üslûbu taşıyan muvakkithanenin,²⁹⁶ bazı kaynaklarda ampir üslûbu taşıdığı yazmaktadır. Amasya II.

²⁹⁴ Renda, “Amasya II. Beyazıt Külliyesindeki Muvakkithane”, s. 181.

²⁹⁵ Renda, “Amasya II. Beyazıt Külliyesindeki Muvakkithane”, s. 181.

²⁹⁶ Eyice, “Bayezid II. Camii ve Külliyesi”, s. 40-42.

Bayezid Camii Muvakkithanesi günümüzde geç dönem konut mimarisi özelliklerini taşımaktadır. Yani muvakkithane de tercih edilen üçgen alınlık kısmının bugün hâlâ Amasya evlerinin bir kısmında da yapıldığı bilinmektedir.²⁹⁷

Fotoğraf 17: Muvakkithanenin İç Cephesinde Bulunan Eşyalar.²⁹⁸

Muvakkithane önünde bulunan iki direğin taşıdığı revak kısmı bulunmaktadır. Bu kısımdan muvakkithane içerisine doğru ilerlendiğinde üç basamaktan oluşan beton merdivenler yer almaktadır. Girişte bulunan revak çevresinin ilerleyen yıllarda ahşap cumbalar ile çevrildiği bilinmektedir.²⁹⁹ Giriş kısmında ayrıca ahşap sütunlar bulunmakta ve bu sütunların geniş Bursa Kemerlerini taşımak için yapıldığı bilinmektedir. Muvakkithanenin yanlarında bulunan daha küçük sütunlar cumba gibi örtülmüştür. Bu sütunların ahşap korkuluklu olarak örtülmesi sonradan yapılmış

²⁹⁷ Renda, “Amasya II. Beyazıt Külliyesindeki Muvakkithane”, s. 182-184.

²⁹⁸ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 78.

²⁹⁹ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 65.

olabileceği izlenimini vermektedir. Mimarî yapının üstü kırma ahşap çatı ile örtülü olup, üçgen alınlıklar ile de dışarı sarkıtılmıştır. Bu özelliği ile de ampir üslubunu taşıdığı görülmektedir. İki bölümden oluşan kırma çatlardan birisi revakı örterken, diğerinin ise esas olan muvakkithane odasını örttüğü bilinmektedir.³⁰⁰ Giriş cephesinin üzerinde bulunan üçgen alınlıkta madalyon içerisinde aynalı sülüs olarak beyaz harflerle siyah zemin üzerine yazılmış olan “Mâşaallah’kâne” yazısı yer almaktadır. Amasya II. Bayezid Camii Muvakkithanesi kareye yakın dikdörtgen bir oda şeklinde tasarlanmıştır. Muvakkithane odasına sade ahşap bir kapıdan girilmektedir. İçeriye girildiğinde ise bu mimarî yapının içini aydınlatan beş büyük pencereye sahip olduğu bilinmektedir. Muvakkithane pencereleri dış cepheye doğru genişleyecek şekilde büyük tasarlanmıştır. Muvakkithane odasının ahşap olan tavanı oldukça sade olup C kıvrımlı çıtalar ile şekillendirilip baklava motiflerine yer verilmiş ve en son toprak sarısına boyanmıştır.³⁰¹

Fotoğraf 18: İç Mekânda Bulunan Niş, Kabartma Ve Motifler.³⁰²

³⁰⁰ Renda, “Amasya II. Beyazıt Külliyesindeki Muvakkithane”, s. 182-184.

³⁰¹ Renda, “Amasya II. Beyazıt Külliyesindeki Muvakkithane”, s. 182-185.

³⁰² Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 78.

Muvakkithane pencerelerinin üst kısımları ile tavan eteği olan yerlerde boyalı süslemelerin olduğu bilinmektedir. Ayrıca muvakkithane duvarlarında kalem işi nakışlar ile süslemeler yer almaktadır. Bu kalem işi nakışlar ise vazoda çiçek, ağaç, kırık kartuş gibi birbirinden bağımsız motifler olmuştur.³⁰³ Tavanın etek kısmında ve duvarların üst kısmında yer alan bu motifler 30 cm genişliğindeki süsleme şeridi içerisine yerleştirilmiştir. İçeride yine kemerli aynalı nişler ve iki adet dikdörtgen dolap bulunmaktadır. Bu nişlerin iki yanında bulunan dolapların ve pencerelerin üzerinde S ile C biçiminde olan kıvrık dallar ile işlenmiş barok kartuşların ortasında Allah, Hüseyin, Ömer gibi yazı motiflerine yer verilmiştir. Muvakkithanenin farklı duvarları ise Kur'an'dan bir ayet ile altından sarkan bir kandil motifi ile odayı süslemektedir. Mimarî yapının güney duvarında ise kible yönüne uygun düşecek şekilde tasarlanmış mihrabiye motifine yer verilmiştir.³⁰⁴

Fotoğraf 19: Muvakkithanenin Tavan Kısımında Bulunan İşlemeler.³⁰⁵

³⁰³ Eyice, “Bayezid II. Camii ve Külliyesi”, s. 40-42.

³⁰⁴ Renda, “Amasya II. Beyazıt Külliyesindeki Muvakkithane”, s. 186.

³⁰⁵ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 82.

Muvakkithanenin inşasında kullanılan malzeme genel olarak kapı ve pencere kenarı boşluklarında kesme taş kullanılırken, zeminden subasman seviyesine kadar olan kısımda maloz taş kullanılmıştır. Revaklı bölümünde ahşap tercih edilirken yine muvakkithanenin iç kısmındaki dolapların ve rafların da ahşap tercih edildiği bilinmektedir. Muvakkithanenin iç kısmında ayrıca alçı malzemesi tercih edilmiştir. Yine mimarî yapının sütunu, saçak ile kırma çatı kısımlarında ise ahşap malzeme kullanılmıştır.³⁰⁶ Amasya II. Bayezid Muvakkithanesi'nin duvarlarında kullanılan malzemenin saçaklara kadar olan kısmında tuğla kullanılırken, yüksek kaidesi olan kısımda ise maloz taş tercih edilmiştir. Günümüzde muvakkithanenin dış cephe duvarları tamamen sıvalı bir şekildedir. Muvakkithane içerisinde bulunan resimlerin yapımında kullanılan malzeme doğal boya olup, bunlar ile renklendirilmiştir. Tercih edilen boya renkleri genel olarak gri, sarı, koyu yeşil ile sınırlı kalmıştır. Şekillendirilen bazı yapılarda ise çok az da olsa kırmızı³⁰⁷ renge yer verilmiştir. Duvardaki motiflerde yazılı, bitkisel, nesnel, geometrik süslemeler yer almaktadır. Ancak yapılan motifler külliye içerisinde bulunan şadırvana göre daha basit kalmış olduğu bilinmektedir.³⁰⁸

Anadolu Muvakkithaneleri içerisinde duvar resimleri sadece Amasya II. Bayezid Camii Muvakkithanesi'nde yer almaktadır. Ancak bu motifleri kimin işlediğine dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Muvakkithanenin iç kısmında bulunan kalem işi nakışları bu mimarî yapıya ayrı bir farklılık kazandırmıştır. Duvar

³⁰⁶ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*", s.66.

³⁰⁷ Renda, "*Amasya II. Beyazıt Külliyesindeki Muvakkithane*", s. 182-187.

³⁰⁸ Renda, "*Amasya II. Beyazıt Külliyesindeki Muvakkithane*", s. 187.

süslemeleri yapının her tarafında olmak üzere hemen hemen 30 cm olan süsleme şeridindeki çadır, Camii, kale, köprü, bahçe resimleri dikkat çekmektedir. Bu resimler minyatür şeklinde verilmiştir.³⁰⁹ Bu resimler arasında ayrıca muvakkithane yakınında bulunan II. Bayezid Camii'nin bir resmi de bulunmaktadır.³¹⁰

Fotoğraf 20: Muvakkithanenin İç Cephe Tavan Köşelerinde Bulunan Bitkisel Süslemler ile Mekân Çizimleri.³¹¹

Amasya II. Bayezid Külliyesine sonradan eklenmiş olan muvakkithane batının ampir mimarî üslubunun yanında geleneksel Türk mimarisinden öğeler bulundurması, mimarî yapı içerisinde bulunan süslemeler ve minyatür şekillerinden dönemin sanatçıların batı etkisini ne şekilde yansıttığını da açıkça ortaya koymuştur. Muvakkithane duvarlarına özenle işlenmiş olan minyatürler ise sanatta farklı

³⁰⁹ Peker, “Amasya Sultan II. Bayezid Külliyesi”, s. 32; Renda, “Amasya II. Beyazıt Külliyesindeki Muvakkithane”, s. 187.

³¹⁰ Eyice, “Bayezid II. Camii ve Külliyesi”, s. 40-42.

³¹¹ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 83.

anlayışların da olduğunu ve bunun toplumsal, kültürel anlamda bir ilerleme olduğunu göstermişlerdir.³¹²

Fotoğraf 21: Amasya Saat Kulesi'nin Günümüzdeki Görünümü. (Fotoğraf Ummahan Özalp Arşivi)

Osmanlı şehir mimarisinin yansıması olmasının yanısıra süsleme özellikleri bakımından da yeni bir süsleme tekniğini yansıtmaları ile de ön plana çıkan mimarî yapı olmuştur. Barok, ampir ve rokoko üslûplarını muvakkithane duvarlarında minyatür özelliklerinden ayrılmadan görmek mümkün olmuştur. Muvakkithane 1960-1961 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmıştır. Ahşap alanlar boyanmış, çatıda bulunan bozuk yerlerin onarımı gerçekleştirilmiştir. Muvakkithanenin içerisinde bulunan motif ve süslemeler üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmadan düzenlenerek yenilenmesi sağlanmıştır. Başlangıçta kütüphane olarak kullanılan ve akabinde muvakkithane olarak işlev gören yapının içerisinde bulunan dolaplar

³¹² Renda, “Amasya II. Beyazıt Külliyesindeki Muvakkithane”, s. 195-196.

kullanım amaçlarına göre farklılık göstermiştir. Şöyle ki kütüphane olarak kullanıldığında kitaplık, muvakkithane olarak kullanıldığında ise zamanın tespit edildiği astronomik aletlerin yer aldığı yapı görevini görmüştür.³¹³

Fotoğraf 22: Amasya Saat Kulesinin Günümüzdeki Görünümü. (Fotoğraf Ummahan Özalp Arşivi)

Günümüze yakın dönemlerde Amasya II. Bayezid Muvakkithanesi diğer muvakkihanelerden farklılık kazandığı için yetkililer tarafından ve çeşitli projeler tarafından da desteklenerek içerisinde zaman ölçer aletlerin sergilendiği saat müzesine dönüştürülerek halka hizmet vermesi sağlanmıştır.³¹⁴ Daha önceden mescid olarak kullanıldığı bilinen Amasya II. Bayezid Muvakkithanesi günümüzde Camii görevlisinin odası olarak kullanılmaktadır.

³¹³ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 65.

³¹⁴ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 69.

III.Balıkesir Zağanos Paşa Camii Muvakkithanesi

Balıkesir merkezde bulunan Zağanos Paşa Camii Muvakkithanesi, Mustafa Fakih Mahallesi'nde bulunup Camiinin kuzeybatısındaki minarenin güneyine konumlandırılmıştır.Bulunduğu konuma göre meydan muvakkithanesi özelliği taşımaktadır.³¹⁵ Balıkesir Zağanos Paşa Camii Muvakkithanesi'nin yapım tarihi ile ilgili kesin bir bilgi yer almamakla birlikte 1840 tarihli bir belgede muvakkithaneden bahsedilmesi yapım tarihinin 1840 senesi öncesinde gerçekleştiğini göstermektedir.³¹⁶

Muvakkithane plan özellikleri bakımından çokgen görünümlü mimarî yapı grubunda yer almaktadır. Çokgen planlı olarak tasarlanan muvakkithanenin inşası tek katlı bina olarak tamamlanmıştır. Kıрма kurşun çatı ile örtülü olan muvakkithanenin, saçak kısımları taş olarak sarkıtılmıştır. Basık kubbeli yapının ortasında ise geometrik şekiller bulunmaktadır³¹⁷ Görseller incelendiğinde muvakkithanenin giriş kapısında madeni malzeme kullanılmış olup, kapı çift kanatlı olarak yapılmıştır. Muvakkithane pencereleri sokaktan geçen kişilerin rahatlıkla saati görebilmeleri açısından sokağa açılır vaziyette yapılmıştır. Bu pencerelerin üzerinde bir de küçük pencereler bulunmaktadır. Muvakkithane penceresi dışında yapılan bu küçük pencerciklerin adına “rozet pencere” denilmektedir.

³¹⁵ Muharrem Eren, *Zağanos Paşa*, Balıkesir 1994, s. 141-145; Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 84.

³¹⁶ BOA. C. EV. 78/3877.

³¹⁷ *Türkiye de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler*, C. 2, Ankara 1977, s.18.

Fotoğraf 23: Muvakkithanenin Dış Cephesinin Yakından Görüntüsü.³¹⁸

Muvakkithane de zaman tayin edilmesi için kullanılan astronomik alet olan güneş saatiBalıkesir Zağanos Paşa Camii avlusuna konumlandırılarak beyaz mermerden yapılmış ve camekân ile kapatılarak korunması sağlanmıştır.³¹⁹ H. 11/01/1256 yılına ait belgeden anlaşıldığı üzere camii avlusu içerisinde ve muvakkithanede bulunan astronomik aletler yardımı ile vakit tayin ederek zaman ayarı yapan Balıkesir Zağanos Paşa Camii muvakkiti İbrahim'dir. Muvakkite cihet olarak beş akçe verileceği belirtilmiştir.³²⁰

³¹⁸Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 94.

³¹⁹Nusret Çam, *Güneş Saatleri Osmanlı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 128-129; Eren, *Zağanos Paşa*, s. 163-164.

³²⁰BOA. C. EV. 78/3877.

Fotoğraf 24: Muvakkithane Avlusunda Bulunan Yatay Güneş Saati.³²¹

Muvakkithanenin inşası sırasında kullanılan malzemeler genel olarak üst kısmı kurşun malzeme ile kaplanmış olup ana yapı malzemesinde ise kesme taş tercih edilmiştir. Giriş kapısının iki yanında burmalı sütunlar bulunmaktadır.³²²Giriş kapısı madeni malzeme ile yapılırken muvakkithanenin pencerelerinde ahşap malzeme kullanılmıştır. Ayrıca muvakkithane de diğer pencerelerden farklı olarak yapılmış yuvarlak bir pencere bulunmaktadır. Kullanılan süsleme tekniğinde muvakkithanenin daha çok dış cephesinde görülmektedir. Bu süslemeler ise kabartma ve taş üzerine yapılmış olan oyma teknikleri olmuştur. Daire biçiminde tercih edilen oyma teknikleri muvakkithanenin saçak kısımlarının ortasında kullanılmıştır. Görsellerden de anlaşıldığı üzere yapılan süslemeler bakımından Balıkesir Zağanos Paşa

³²¹ Özdemir, “*Anadolu Güneş Saatleri*”, s. 23.

³²²Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 86.

Muvakkithanesi'nin diğer Anadolu Muvakkithaneleri'ne göre daha süslü ve görkemli olarak tasarlandığı bilinmektedir.

Fotoğraf 25: Balıkesir Zağanos Paşa Camii Muvakkithanesinin Dış Cephe Görüntüsü.³²³

1897 yılında gerçekleşen bir deprem sonrası Camii, minare ve muvakkithanenin yıkılmış, yıkılan minare 1919 yılında Sezerli Muhittin Bey tarafından inşa ettirilmiştir. Bu mimarî yapılar Taşçı Nazım Usta tarafından inşa ettirilmiştir. Balıkesir Zağanos Paşa Külliyesi günümüzde Camii, türbe, hamam ve muvakkithaneden oluşmakta olup külliye içerisinde ayrıca daha önceki yıllarda imaret, çarşı ve bedestenin olduğu bilinmektedir.³²⁴ Muvakkithanede 1970 yılına kadar tarihi

³²³Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 93.

³²⁴ Tuğba Erzincan - Ahmet Vefa Çobanoğlu, “ Zağanos Paşa Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.44, İstanbul 2013, s. 73-75.

rakkaslı saatlerin bulunduğu bilinmektedir. Bu tarihi saatler sayesinde de halkın saat ayarını yaptığı söylenebilir. Ancak 1970 senesinden sonra bu mimarî yapının amacının dışında kullanılması muvakkithane özelliğini kaybetmesine neden olmuştur. Külliye içerisinde bulunan muvakkithanenin zamanla müezzinler odası olarak kullanıldığı ve içerisinde bulunan saatlerin de yetkili kurumlar tarafından alınarak depolandığından asıl işlevin kaybettiği bilinmektedir.³²⁵

IV.Diyarbakır Ulu Camii Muvakkithanesi

Diyarbakır Ulu Camii Muvakkithanesi Diyarbakır merkezde yer alıp Diyarbakır Camii-i Kebirin doğusuna konumlandırılmıştır. Günümüzde ise bu konumun bulunduğu yerde kütüphane bulunmaktadır.³²⁶ Muvakkithane bulunduğu yerden dolayı külliye muvakkithanesi grubunda yer almaktadır. Muvakkithanenin mimarının kim olduğu ve bu mimarî yapıyı kimin yaptırdığı bilinmemektedir.³²⁷

Diyarbakır Ulu Camii'nin deprem ve yangın gibi nedenlerden dolayı sürekli olarak tamir içerisinde olduğu ve neredeyse tamamının yeniden inşa edildiği bilinmektedir.³²⁸ 1824 senesinde halkın da destek vermesi ile tamir edilip onarılan bu

³²⁵ Eren, *Zağanos Paşa*, s. 162; Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 87.

³²⁶ Fatma Meral Halifeoğlu, “Diyarbakır Ulu Camii’de Yer Alan Güneş Saatleri”, *Safranbolu Zaman Ölçerler Sempozyumu 21-22 Mayıs 2010 Bildiriler Kitabı*, Safranbolu 2011, s. 202.

³²⁷ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 102-103.

³²⁸ Ahmet Çakmak, “Diyarbakır Ulu Camii”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul 2012, s. 96-97.

mimarî yapının doğu tarafına 1837 senesinde bir muvakkithane inşa edilmiştir.³²⁹ Ayrıca 1949 yılında da avlu da bulunan şadırvanın yapıldığı bilinmektedir.³³⁰ Diyarbakır Ulu Camii Muvakkithanesi'nde görev yapan muvakkıttın Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv Belgelerine göre Hacı Ömer Efendizade Mehmed Hamid Efendi olduğu bilinmektedir. Yine görev yapan bu muvakkıttın duvar takvimini oluşturduğu ve bu takvimleri hazırladığında basım-yayın yapılmasında herhangi bir engelin bulunmadığından Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv Belgelerinde bahsedilmiştir.³³¹

Diyarbakır merkeze konumlandırılmış ancak yapılan onarımlar ve sonradan eklenen mekânlardan dolayı muvakkithanenin tam konumu günümüzde bilinmemektedir. Sokak muvakkithanesi özelliği taşıyan bu mimarî yapının dış cephesi kesme taş malzeme kullanılarak yapılmıştır. Bu tarihi yapının Camiinin doğusunda konumlandırılmış olduğu söylenece burda kütüphane içerisinde bulunan bir odanın muvakkithane olarak değil, güneydoğudaki bir yerinin muvakkithane olarak kullanılabileceği düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Güneydoğuda bulunan ve muvakkithane olarak kullanılabileceği fikrini destekleyen bu mekânın ayrıca bağımsız bir kapısı bulunmaktadır.³³² Diyarbakır Ulu Camii çevresinde bulunan diğer mekânlar ise kuzeyde Şafiler Bölümü, güneyde Hanifiler Bölümü olup kuzey giriş aralığı, Mesudiye Medresesi güney revağı, tuvaletler ile geleneksel bir ev bulunmaktadır.

³²⁹Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 102.

³³⁰ Gülsen Baş, *Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme I-II*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van 2006, s. 42.

³³¹ BOA. MF. MKT. 1008/3.

³³²Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 103.

Camiinin doğusunda ise daha önceden muvakkithane binası olan günümüzde ise kütüphane olarak kullanılan mimarî yapı bulunmaktadır.³³³ Doğu girişinde ayrıca kıraathane ve satış mağazası mekânları bulunmaktadır. Mimarî yapının batısında ise batı girişi revağı ile Kur'an kursu derslerinin verildiği mekân bulunmaktadır.³³⁴

Muvakkitlerin zaman tespit etme işinde kullandıkları aletler Diyarbakır Ulu Camii avlusunda bulunan sütun bazalt taşından yapılırken burada bulunan güneş saatinde ise beyaz mermer malzeme tercih edilmiştir.³³⁵ Mesudiye Medresesi'nin Camiiye açılan güney köşesinde bulunan güneş saati 160 X 160 cm boyutlarında ve madeni malzeme kullanılarak yapılmış olan parmaklıklar ile korunmaktadır. Avlu döşemesinde 13 cm olarak yükseltilmiş ve bazalt bir tabakanın üzerine konumlandırılmıştır. 70 X 54 cm olan kalker tabaka üzerine sabitlenmiştir. Sağ taraf 18 cm, üst bölümünden de 32 cm içerde yerleştirilmiş madeni kadran ile mermer üzerine düşen gölgelerden zaman tespiti yapılmıştır. 34 cm çapında olup, 60 cm yükseklikteki sütun ile 42 cm yüksekliğindeki sütun başlığı vakit tespit edilen güneş saatinin taşıyıcısı konumunda olmuşlardır. Sütun ile sütun başlığı mermerden bağımsız öğelerdir ve buraya güneş saatini taşımaları için getirildiği bilinmektedir.³³⁶

Muvakkithanenin iç cephelerinde ise herhangi bir süslemeye yer verilmemiştir. Camii çevresinde bulunan mekânlar sivri kemerli pencereler ile aydınlatılmıştır. Muvakkithanede ana yapı malzemesi Camii çevresinde bulunan diğer mimarî

³³³ Fatma Meral Halifeoğlu - Cavit Cesur - Ahmet Güleç, "Diyarbakır Ulu Camii Hanefiler Bölümünde Yer Alan Minber Kapısını Koruma Çalışmaları", *Restorasyon ve Konvensiyon Çalışmaları Dergisi*, C.1, S.20, 2017, s. 3.

³³⁴ Halifeoğlu, "Diyarbakır Ulu Camii'de Yer Alan Güneş Saatleri", s. 202.

³³⁵ Nusret Çam, *Güneş Saatleri Osmanlı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 133.

³³⁶ Halifeoğlu, "Diyarbakır Ulu Camii'de Yer Alan Güneş Saatleri", s. 208.

yapılarda olduğu gibi kesme taştır. Yapı içerisinde bulunan mekânlar birbirine kemerler ile bağlanmış, bu yapılarda sıva malzemesi kullanılmıştır. Oldukça sade olan muvakkithanenin dış cephelerinde bulunan sütunlardaki şekiller ile hareketlilik sağlanmaya çalışılmıştır. Burada bulunan sütunlar iki bölümden oluşup, üstte bulunan sütunlar mermerden, alt tarafta yani zeminde yer alan sütunlar ise iki üç parça çeşitli malzemenin birleşmesi ile oluşmuştur. Bu sütunlarda ise bitkisel, geometrik ve yazılı süslemelere yer verilmiştir.³³⁷

Fotoğraf 26: Külliye İçerisinde Bulunan Güneş Saati.³³⁸

Diyarbakır Ulu Camii Muvakkithanesi günümüzde kütüphane olarak kullanılmaktadır. Mekân içerisi kitapları yerleştirmek için raflar ile ayrılmış ve iç cephede farklılık yaratılmıştır. Diyarbakır Ulu Camii çevresinde bulunan mimarî

³³⁷Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 104.

³³⁸Özdemir, “*Anadolu Güneş Saatleri*”, s. 23.

yapıların yenileme çalışmalarının yakın tarihlerde hala devam ettiği ve bu çalışmaların 17 Mart 2010 tarihinde başlamış olduğu bilinmektedir. Yapılan bu yenileşme ve onarım faaliyetlerinin Diyarbakır Vakıflar Bölge Müdürlüğünce yapıldığı bilinmektedir. Bazı dönemlerde kütüphane olarak kullanılan muvakkithane binasında yapılacak olan değişikliklerin ise mekânın tavan kısmının ahşap olarak yenileneceği ve pencerelerin ise yine eskisine uygun olacak biçimde yenilenmek istendiği bilinmektedir. Geçmiş dönemde muvakkithane için hazırlanan yenileme projelerinde ayrıca mimarî yapının çatısında bulunan beton malzemelerin kaldırılarak bunun yerine aslına uygun şekilde onarılmak istendiği bilinmektedir.³³⁹

V.Hatay Meydan Camii Muvakkithanesi

Hatay Meydan Camii Muvakkithanesi, Hatay merkezde bulunmakta olup, Hatay Meydan Camii Külliyesi'nin doğu girişinin kuzeyindeki bölgeye konumlandırılmıştır.³⁴⁰ Meydan Camii ise Meydan Mahallesi, Meydan Hamamı Sokakta bulunmaktadır. Meydan Camii Külliyesi doğu ve batıda kapıları bulunan şadırvanlı avlusu olup, avlunun kuzey cephesinde medrese ve muvakkithane yer almaktadır.³⁴¹ Konumuna göre külliye muvakkithanesi özelliği taşımaktadır.

³³⁹Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 104.

³⁴⁰Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 123.

³⁴¹Fuat Şancı, *Hatay İlinde Türk Mimarisi I- 2*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 98.

1878 tarihli Osmanlı Arşiv vesikasında Hatay Meydan Camii Muvakkithanesi'ne atanan muvakkitten bahsedilmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere muvakkithane 1878 yılından önceki bir tarihte yapılmıştır. Ancak muvakkithaneyi kimin yaptırdığı ve inşa eden ustanın kim olduğu bilinmemektedir.³⁴² Hatay Meydan Camii Külliyesi içerisinde Camii, medrese, şadırvan, kütüphane ve birde muvakkithane bulunmaktadır. Harim girişi üzerindeki kitabede bulunan H.1296 / M.1878 yazılı tarihler bu mimarî yapıların yapılış tarihleri hakkında bilgi vermiştir.³⁴³ Muvakkithaneye ait kitabeye rastlanılmamıştır. Ancak harim giriş kapısı ile külliyenin taç kapısı üzerinde bulunan ve muvakkithanenin yapım tarihi hakkında bilgi veren beş satırlık kitabeler şu şekildedir; Birinci kitabe harim giriş kapısı üzerinde bulunan kitabe, ikinci ise külliyenin taç kapısı üzerinde bulunan kitabedir.

Te ‘âllahu zehi? bu mescid-i ferhûnde

Harâb olmuşdu bir müddet imâr oldu yine zibâ

Cemâ ‘at secde-i şükr eyleyip Sun ‘i dedi tarih

Bi - avnillah tamir oldu Meydan Camii âlâ

Sene 1296 (1878)³⁴⁴

Binâ oldu minare mevkiisine doğrusu âlâ

Zehi inşa yeri abâd-ı me’muru Hazreti-i Mevlâ

³⁴² BOA. İE. EV. 40/4583.

³⁴³ Mehmet Tekin, “Hatay’da Osmanlı Dönemi Eserlerine Bir Bakış”, *Ortadoğu’da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, C. 1, Ankara 2001, s. 551.

³⁴⁴ Şancı, *Hatay İlinde Türk Mimarisi 1- 2*, s. 100.

Yazup bu mısra ‘i Sun ‘i didi bünyâdına târîh

Minare Camii Meydana oldu Habbeza ziba

Sene 1302 (1884)³⁴⁵

Muvakkithane inşasında kullanılan malzeme ile mimarî üslup açısından külliye içerisinde bulunan Camiye benzetilmektedir. Bu sebepten dolayı da Camii ile birlikte inşasının yapıldığı tahmin edilmektedir.³⁴⁶ Hatay Meydan Camii Külliyesi içerisinde bulunan muvakkithaneyi Amasya II. Bayezid Camii Muvakkithanesi’nde olduğu gibi bazı kaynaklar kütüphane olarak ele alırken bazı kaynaklar ise muvakkithane olarak ele almıştır. Bahtiyar Eroğlu’nun “Hatay’da Osmanlı Dönemi Kültür Yapılarından Birkaç Örnek” adlı çalışmasında bu mimarî yapıdan kütüphane olarak bahsedilmiştir. Ancak Fuat Şancı “Hatay İlinde Türk Mimarisi” adlı çalışmasında ise bu mimarî yapıyı muvakkithane olarak ele almış ve yine Mehmet Tekin “Hatay’da Osmanlı Dönemi Eserlerine Bir Bakış” adlı çalışmasında Hatay Meydan Camiisi’ne ait bir muvakkithanenin olduğunu belirterek külliye içerisindeki konumunu tarif etmiştir.³⁴⁷

³⁴⁵ Şancı, *Hatay İlinde Türk Mimarisi* 1- 2, s. 100.

³⁴⁶ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 123.

³⁴⁷ Bahtiyar Eroğlu, “Hatay’da Osmanlı Dönemi Kültür Yapılarından Birkaç Örnek”, *Hatay Folklor Araştırmaları Derneği*, Antakya 1999, s.3-4; Şancı, *Hatay İlinde Türk Mimarisi* 1- 2, s. 98-102; Tekin, “Hatay’da Osmanlı Dönemi Eserlerine Bir Bakış”, s. 551.

Fotoğraf 27: Hatay Meydan Camii Muvakkithanesinin Dış Cephe Görüntüsü.³⁴⁸

Hatay Meydan Camii Muvakkithanesi tek katlı olarak yapıp dikdörtgen planlı olarak tasarlanmıştır. Mimari yapıya tek kanatlı ahşap bir kapıdan girilmektedir ve içeriği aydınlatan iki adet penceresi bulunmaktadır.³⁴⁹ Ayrıca muvakkithane içerisinde diğer pek çok Anadolu ve İstanbul muvakkithanesinde olduğu gibi astronomik aletlerin yerleştirilebileceği nişler de bulunmaktadır. Nişlerin astronomik aletlerin yerleştirilmesi için kullanımından ziyade daha çok kitapların yerleştirilmesi için yapıldığı bilinmektedir. Bu bazı kaynaklarda kütüphane bazı kaynaklarda muvakkithane olarak geçmesineneden olmuştur.³⁵⁰

Mimari yapının pencere kısımları ise basık kemerli olarak tasarlanmıştır. Ayrıca batı cepheye açılan tek pencereye sahiptir. Muvakkithanenin üzeri beton ile

³⁴⁸Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 135.

³⁴⁹ Tekin, “*Hatay’da Osmanlı Dönemi Eserlerine Bir Bakış*”, s. 551; Eroğlu, “*Hatay’da Osmanlı Dönemi Kültür Yapılarından Birkaç Örnek*”, s. 4.

³⁵⁰ Eroğlu, “*Hatay’da Osmanlı Dönemi Kültür Yapılarından Birkaç Örnek*”, s. 4; Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 125.

örtülmüştür. Muvakkithanenin inşası yapılırken kullanılan malzeme yöreye özgü taşların olup yapının dış cephe duvarlarına sıva yapıldığı bilinmektedir. Muvakkithane yapıldığı dönem içerisinde kesme taş ile örülürken, günümüze yakın dönemde ise beton ile kaplandığı bilinmektedir.³⁵¹ Pencere korkuluklarında madeni malzeme kullanılırken, pencerelerde ve iç cephede bulunan dolaplarda ahşap malzeme kullanılmıştır. Süsleme bakımından ise muvakkithane kapı ile pencerelerinde kullanılan kemerli kıvrımların dışında sade bir mimarî yapı olması ile dikkat çekmektedir.

Fotoğraf 28: Muvakkithanenin İç Cephesi.³⁵²

Hatay Meydan Camii Muvakkithanesi mekanik saatlerin çıkması ile birlikte amacının dışında kullanılarak, içerisinde kitapların olduğu ve dini kitapların satıldığı

³⁵¹ Şancı, *Hatay İlinde Türk Mimarisi I- 2*, s. 98.

³⁵² Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 135.

yer olarak halka hizmet vermiştir.³⁵³ Bu mimarî yapının günümüzde ise nasıl kullanıldığı hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak daha önceki yıllarda dini kitapların satıldığı mekân olması sebebi ile günümüzde de bir kitapçı dükkânı olabileceğini tahmin etmekteyiz. Hatay Meydan Camii Muvakkithanesi Antakya’da tek olan muvakkithane olması yönü ile ön plana çıkan bir tarihi yapıdır.³⁵⁴

VI.İzmir Hisar Camii Muvakkithanesi

İzmir merkezde bulunan muvakkithane Kemeraltı çarşısının, Hisarönü mevkiinde inşa edilmiştir.³⁵⁵ Muvakkithane konumuna göre külliye muvakkithanesi özelliği taşımasına rağmen bazı kaynaklar İzmir Hisar Camii Muvakkithanesi’ni konum olarak külliye muvakkithanesi olarak adlandırmış işlev olarak sokak muvakkithanesi olarak belirtmiştir.³⁵⁶

Evliya Çelebi İzmir Hisar Camii’nin yapım yılını 1591 olarak belirtmiştir. Camiinin bir mimarî yapısı olan muvakkithanenin de 1591 yılına yakın bir zaman olmasada Camii avlusu içerisinde bulunan şadırvan ile birlikte yapılmış olabileceği tahmin edilmektedir. Şadırvanların yapım yılları 1876-1883 olarak bilinmektedir. Mimarî yapılarda kullanılan süsleme ve malzeme benzerliğinden kaynaklı olarak aynı

³⁵³Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 125.

³⁵⁴Şancı, *Hatay İlinde Türk Mimarisi I- 2*, s. 98.

³⁵⁵Mehmet Münir Aktepe, “İzmir’in Hisar veya Yakub Bey Camii’i”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 27, İstanbul 1973, s. 85;Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 139.

³⁵⁶Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 140.

tarhlandirmelerin verilebileceği tahmin edilmektedir.³⁵⁷ Bazı kaynaklar ise muvakkithanenin yapım tarihinin bilinmemesine rağmen yapının yanında bulunan kütüphaneden yola çıkarak muvakkithanenin de XIX. yüzyıl ile tarhlandırilebileceğini söylemişlerdir.³⁵⁸ İzmir Hisar Camiisi'ne ait herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Bu sebepten dolayı da İzmir Hisar Camii'sine bağlı olan muvakkithanenin mimarı ve kim tarafından yaptırıldığı hakkında bir bilgiye ulaşlamamıştır.

Fotoğraf 29: İzmir Hisar Camii Muvakkithanesinin Ön Cepheden Görünümü.³⁵⁹

³⁵⁷ Sibel Polat, *İzmir'deki Geç Dönem Osmanlı Camiileri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011, s. 7-8; Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 140.

³⁵⁸ Aktepe, "İzmir'in Hisar veya Yakub Bey Camii'i", s. 90-91; Hakkı Gültekin, *İzmir Tarihi*, İzmir 1952, s. 56.

³⁵⁹ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s.147.

İzmir Hisar Camii kuzeyinde bulunan kütüphane ile muvakkithaneden bahseden bazı kaynaklar ise bu yapıların yapım tarihlerini belirtmemişlerdir. Daha öncede belirttiğimiz gibi muvakkithanenin yapım tarihinin orada bulunan şadırvanın yapım tarihi ile yakın bir zaman olabileceği tahmin edilmektedir.³⁶⁰ İzmir Hisar Camii Muvakkithanesi, külliye muvakkithanesi özelliğini taşıyan tek katlı ve tek bir odadan oluşan mimarî yapıdır. Plan özellikleri olarak dikdörtgen şeklinde tasarlanmıştır. Muvakkithanenin iç cephesi alçı malzeme ile sıvanmış olup mermer malzemenin kullanıldığı bilinmektedir. Oldukça sade olan muvakkithaneyi hareketlendiren öğeler arasında sütunlarda görülen süslemeler, iç cephede alçı malzeme ile yapılmış kabartmalar yer almaktadır. Süslemelerde yıldız motifi görülürken yer yerde bitkisel motiflere yer verilmiştir.³⁶¹ Muvakkithanenin dış cephe duvarları çimento malzeme ile sıvalı olurken, yapının üst örtüsünde kurşun malzeme tercih edilmiştir. Kurşun ile kaplı olan çatı kırma çatı özelliğini taşımaktadır. Pencere ve iç mekân taban kısımları ahşap olan tarihi yapının, kapılarında alüminyum malzemenin kullanılması ile dikkat çekmektedir. Bu tarihi yapının yola bakan bir tane penceresinin olduğu bilinmektedir. Muvakkithane içerisinde dikkat çeken diğer bir unsur ise bazı pencerelerin yuvarlak şekilde tasarlanmış oluşudur. Pencere ve iç mekân taban kısımları ahşap olan tarihi yapının, kapılarında alüminyum malzemenin kullanılması ile dikkat çekmektedir. Bu tarihi yapının yola bakan bir tane penceresinin olduğu bilinmektedir. Muvakkithane içerisinde dikkat çeken diğer bir unsur ise bazı pencerelerin yuvarlak şekilde tasarlanmış oluşudur. Pencere ve iç mekân taban kısımları ahşap olan tarihi yapının, kapılarında alüminyum malzemenin kullanılması ile dikkat çekmektedir. Bu tarihi yapının yola bakan bir tane penceresinin olduğu bilinmektedir. Muvakkithane içerisinde dikkat çeken diğer bir unsur ise bazı pencerelerin yuvarlak şekilde tasarlanmış oluşudur. Pencere ve iç mekân taban kısımları ahşap olan tarihi yapının, kapılarında alüminyum malzemenin kullanılması ile dikkat çekmektedir. Bu tarihi yapının yola bakan bir tane penceresinin olduğu bilinmektedir.

³⁶⁰ Polat, *İzmir'deki Geç Dönem Osmanlı Camileri*, s. 7-8.

³⁶¹ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 140-141.

İzmir Hisar Camii'nin 1813, 1881, 1927 ve 1980 yılları arasında onarım yapıldığı ve Camiye bağlı olan muvakkithanenin de bu tarihlerde bakımının yapılabileceği tahmin edilmektedir. Muvakkithane ise günümüzde müezzin odası olarak kullanılmaktadır.³⁶² 2009 ile 2011 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü Tarafından Yapılan onarımlarda ise muvakkithanede bir takım onarımların yapıldığı bilinmektedir. Bu onarımlar yapının dış ve iç cephe duvarları ile üst örtüsünde olmuştur.³⁶³

Fotoğraf 30: Muvakkithanenin İç Kısımında Bulunan Üst Örtünün Görünümü.³⁶⁴

Fotoğraf 31: Muvakkithane Duvarında Bulunan Günümüzde De Var Olan Çeşme.

³⁶² Aktepe, "İzmir'in Hisar veya Yakub Bey Camii'i", s. 94-95.

³⁶³ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 141.

³⁶⁴ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 150.

VII.İzmir Şadırvanaltı (Niflizade) Camii Muvakkithanesi

İzmir Şadırvanaltı (Niflizâde) Camii Muvakkithanesi İzmir merkezde Kemeraltı Çarşısı, Hasanağa Mahallesi'nin, Hisarönü Mevkii, Şadırvanaltı Camii'nin batısında bulunmaktadır.³⁶⁵ Muvakkithane bulunduğu yerden dolayı külliye muvakkithanesi grubunda yer almaktadır.

Muvakkithanenin mimarı ile muvakkithaneyi kimin yaptırdığı kesin olarak bilinmemektedir. Kütüphane giriş kapısı üzerinde bulunan kitabeden anlaşıldığı üzere İzmir'in tanınmış ailelerinden olan Kapanî-zade Şadırvan Camii için para bırakmış olduğu ve karısı ile kızlarının daha sonra Şadırvan Camii'nin batı tarafına bir muvakkithane ile bir tane kütüphane yaptırdıkları anlaşılmaktadır.³⁶⁶ Kitabe ise yedi satırdan oluşmakta ve üzerinde yazan bilgiler şu şekildedir.³⁶⁷

Fiha kütübün kayyimen

Şeref buldu bi-lûtfillâh bu cây-i dil-küşâ şimdi. / Zehî vâlâ eserdir mevki'inde böyle bî-hemtâ

Kapânî-zâde merhûm sıdk ile hâl-i hayâtında. / Li-vechi'll-lâh kodı hayrat için vakf akçe Mustafa

Vüchû-ı birr ta 'mir ettiği-çün vakf-ı mezbûru. / Bu dâr-ı kütbü etti zevcesi ile kızları inşâ.

³⁶⁵ Yasin Yılmaz, “İzmir-Konak-Şadırvanaltı Camii”, Wow Turkey, İzmir 2007, s. 1; Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 153.

³⁶⁶ M. Münir Aktepe, “Osmanlı Devri İzmir Camii ve Mescidleri Hakkında Ön Bilgi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 4-5, İstanbul 1973, s. 143.

³⁶⁷ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 154-155.

*Ulûm erbâbı gelsün hâll-i müşkil eylesün bunda. / Temessükle Kitâbullaha
bulsun feyz-i lâ-yuhsâ.*

*Muvakkıt-hâne mülsak oldu dârü'l-kütbe himmetle. / Binâsı kaim olsun
görmesün cevri-i felek aslâ.*

*Delâletle olur bei ecre nâil-i himmet erbâbı. / Husûsa bâniler Cennet-i adn içre
bulur me'vâ.*

*Tekellüfsüz dedi tarihini Hâlid bu sûretle. / Yapıldı bin ikiyüz ellide matbû'
müstesna*

Sene 1250

İzmir Şadırvanaltı Camii Kâtip Çelebi'nin Cihannümâsında Ulu Camii ile Niflizâde Camii olarak geçerken, Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde Bıyıklıoğlu Camii³⁶⁸ diye geçmektedir. XVII ile XIX. yüzyıllar arasındaki vakıf kayıtlarında da adının Şadırvanaltı Camii olarak kayıt edildiği bilinmektedir. Camiinin batısında bir şadırvan, bunun üzerinde kütüphane, yanında ise muvakkıthane bulunmaktadır. Kütüphanede yedi beyitlik bir kitabe bulunup kütüphane ile muvakkıthanenin yapım tarihi 1250 (1834/35) yılını göstermektedir.³⁶⁹ İzmir Şadırvanaltı Camii'nin çeşitli isimler ile bilinmesinin yanında bazı çalışmalarda bu Camii için Kanuni Sultan Süleyman vakfı olduğu ve Niflizâde Camii olarak bilindiği üzerine durulmuştur.³⁷⁰

H. 1112/M. 1700 tarihli bir arşiv belgesinde Camii muvakkıtlık görevine Hasan Efendi'nin getirilmiş olduğu bilgisine yer verilmiştir. Ancak bu dönemde bulunan

³⁶⁸ Rüçhan Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara 1976, s. 49.

³⁶⁹ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Şadırvanaltı Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul 2010, s. 221-222.

³⁷⁰ Aktepe, "Osmanlı Devri İzmir Camii ve Mescidleri Hakkında Ön Bilgi", s. 141.

muvaqqithaneden önce başka bir binanın 1700 yıllarını gösteren tarihte muvaqqithane olarak kullanılabileceği düşüncesini oluşturmuştur. Çünkü belgede bulunan tarih H. 1112/M. 1700 yılını göstermektedir. Şadırvanaltı Camiisi'nde yangın çıkan yıllarda mimarî yapının harap olduğu ve tekrar onarımlarının yapıldığı bilinmektedir. Muvakkithanenin de bu sebeplerden dolayı tekrar onarıldığı ve günümüzdeki binanın yeniden yapılarak, çalışmaların bu binadan devam ettiği fikrini doğurmaktadır.³⁷¹ H. 1112/M. 1700 yılına ait Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv Belgesine göre İzmir Niflizâde Camii Muvakkıtı Mahmut Efendi'nin olduğu yazmaktadır. Ancak Mahmut Efendi'nin vefatı üzerine muvaqqıtlık görevinin Hasan Efendi'ye verildiği bilinmektedir. Hasan Efendi'nin muvaqqıtlık görevine getirilirken bu işin erbabı olacağı belirtilmiştir.³⁷²

Fotoğraf 32: Muvakkithane İle Kütüphaneye Çıkan Merdivenin Görünümü.³⁷³

³⁷¹ BOA. AE. SMST. II. 7/659; Çobanoğlu, “Şadırvanaltı Camii”, s. 221-222.

³⁷² BOA. AE. SMST. II. 7/659.

³⁷³ Yasin Yılmaz, “İzmir-Konak-Şadırvanaltı Camii”, *Wow Turkey*, İzmir 2007, s.1.

İzmir Şadırvanalı Camii'nin yapıldığı dönemden itibaren birkaç defa yangına maruz kaldığı ve harap hale geldiği bilinmektedir. Şadırvan ve kütüphanenin yapıldığına dair bilgilere ise şadırvana ait olan kitabede bulunan “*Şadırvan dâri küt'bün sâyesinde oldu pek ra'nâ*” yazısından anlaşılmaktadır.³⁷⁴ Muvakkithaneye ait herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Ancak giriş kapısı üzerinde “*Muvakkithane mülsak oldu dariül-kütübe in himmetle*” yazısı bulunmaktadır.³⁷⁵ Bazı çalışmalar ise İzmir Şadırvanalı Camii'nin XIX. yüzyıl da yapıldığını ve Anadolu'daki batılılaşma mimarîsinin örnekleri arasında olduğunu belirtmektedir.³⁷⁶

Fotoğraf 33: İzmir Şadırvanalı (Niflîzâde) Camii Muvakkithanesi'nin Dış Cephesi.³⁷⁷

³⁷⁴ Aktepe, “Osmanlı Devri İzmir Camii ve Mescidleri Hakkında Ön Bilgi”, s. 146.

³⁷⁵ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 153.

³⁷⁶ Rüçhan Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1976, s. 49-51.

³⁷⁷ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 165.

İzmir Şadırvanaltı Muvakkithanesi külliye muvakkithanesi özelliği göstermekte olup, plan özellikleri bakımından dikdörtgen planlı olarak tasarlanmıştır. L biçiminde tasarlanmış olan Camiye giriş merdivenlerinden çıkıldığında Camiinin batısında muvakkithane ile kütüphane bulunmaktadır. Muvakkithane içerisine tek kanatlı olan ahşap bir kapıdan giriş sağlanmaktadır. Tek katlı ve bir odadan oluşan muvakkithanenin aydınlatılması üç tane dikdörtgen pencere sayesinde yapılmaktadır. Ayrıca muvakkithane içerisine hareketlilik kazandıran yuvarlak bir niş içerisine yerleştirilen küçük pencere mekânın aydınlatılması sağlanmıştır. Mekâna hareketlilik katan diğer öğeler ise pencere korkuluk ferforjelerinde kullanılan desenler olmuştur. Mimari yapıda kullanılan malzemenin ise genel olarak kesme taş olduğu bilinmektedir. Ancak bazı yerlerde çimento ile sıva malzemesi tercih edilmiştir. Çimento malzemesi genellikle pencerelerin alt kısımlarında kullanılmıştır. Mekânın süslemesi ise oldukça sade olup iç cephede herhangi bir süsleme görülmezken pencere ferforjelerinde bulunan geometrik desenler dikkat çekmektedir. Tavan ve taban kısımlarında ise ahşap malzeme kullanılan muvakkithanenin pencerelerinde korkuluklar bulunmaktadır.³⁷⁸

VIII.Kayseri Muvakkithanesi

Kayseri Muvakkithanesi Kayseri merkezde Cumhuriyet Meydanı'nın Melikgazi İlçesi sınırları içerisinde yer almaktadır.³⁷⁹ Muvakkithane bulunduğu yerden dolayı meydan muvakkithanesi grubuna girmektedir. Ayrıca Kayseri'de muvakkithane

³⁷⁸ Çobanoğlu, “Şadırvanaltı Camii”, s. 221-222. Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 155-156.

³⁷⁹ Ali Yeğen, *Kayseri'de Tarihi Eserler*, Kayseri İl Kültür Müdürlüğü Yayınevi, Kayseri 1993, s. 171.

olduğuna dair şehirde 2 tane kayda geçirilmiş yapı bulunduğ, 286 tane de sonradan eklenmiş olan yapı olduğı bilinmektedir. Sonradan eklenen tarihi yapılar içerisinde de bir tane muvakkithane binası vardır.³⁸⁰ Muvakkithane'nin kim tarafından yaptırıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak muvakkithane yakınında bulunan saat kulesinin mimarı Tavlusunlu Salih Usta'dır. Saat kulesinin yapımına Kayseri Mutasarrıfı Haydar Bey'in öncülük etmesi ile başlanmıştır.³⁸¹ Saat kulesi ve muvakkithanenin tamamlanması ise Kayseri Belediye Reisi Şeyh İbrahim Efendi'nin olduğı dönemde gerçekleşmiştir.³⁸² Kayseri merkezde bulunan UluCamii yada Camii Kebir olarak da bilinen tarihi yapının avlu bitişiğinde bulunan genel muvakkithanenin kim tarafından yaptırıldığına dair bilgilere Özlem Naneci'nin yüksek lisans tezi olarak hazırlamış olduğı çalışmasında geçen "Kulhüve mevakiytü linnas oldu şahid mısraının delaletinden de anlaşılacağı üzere, 1234 (1818) târihinde Kayseri Mutasarrıfı Bekir Paşa tarafından bina ve inşâ edilmiştir." cümlesi muvakkithanenin Bekir Paşa tarafından inşa edilmiş olabileceğini ifade etmektedir.³⁸³ H. 1305 yılına ait Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv Belgelerinden edindiğimiz bilgiler Kayseri'de Camii Kebir Muvakkithanesi'nin meydana açılmış olduğı ve elli kadar saatle

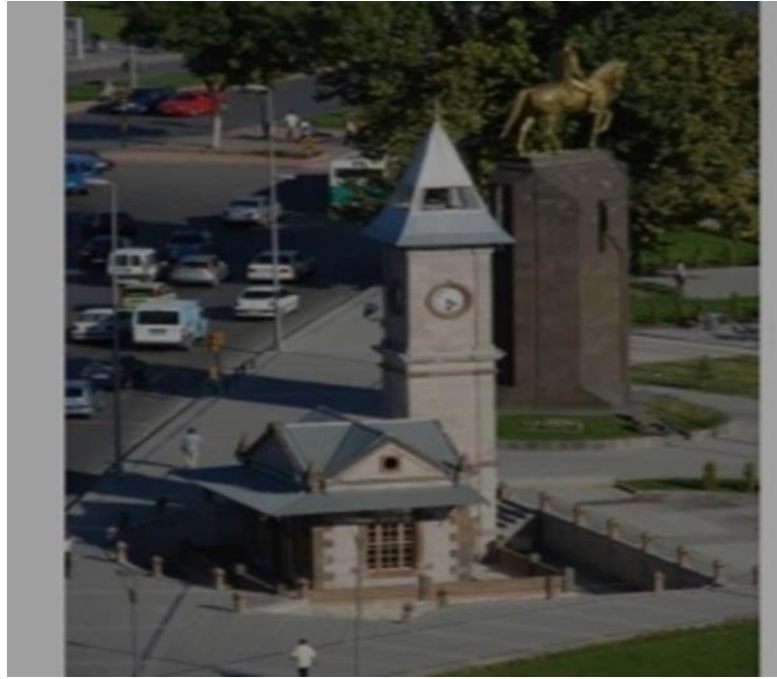
³⁸⁰ Yakup Özaraç, *Osmanlı Para Vakıflarından Türkiye Vakıflar Bankasına (1826-1954)*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2019, s. 129.

³⁸¹ Özlem Naneci, *Kayseri İli Ziyaret Yerleri*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2006, s.24-25; Abdullah Satoğlu, *Kayseri Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 369.

³⁸² Mehmet Çayırdağ, "Kayseri'de Sultan II. Abdülhamit Dönemi Bina ve Kitabeleri", *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996)*, Kayseri 1997, s. 58.

³⁸³ Naneci, *Kayseri İli Ziyaret Yerleri*, s.24-25.

alışıldığı yönündedir. Arşiv belgelerinden ve diğer çalışmalardan edinilen bilgilerde Kayseri’de muvakkithane binası bulunmaktadır.³⁸⁴

Fotoğraf 34: Muvakkithanenin Dış Cephesi Ve Günümüzdeki Durumu.

(Fotoğraf: Ummahan ÖZALP Arşivi)

Meydan muvakkithanesi olarak bilinen mimarî yapının kaç tarihinde yapıldığı hakkında bilgi veren herhangi bir kitabeye rastlanmamıştır. Ancak Mevlevi şeyhi Ahmet Remzi Akyürek’in döneme ait yazdığı şiirin üzerine attığı tarihten bir çıkarımda bulunmaktadır.Bu da muvakkithanenin dibinde bulunan saat kulesinin

³⁸⁴ BOA. şD. 1335/29.

daha sonraki dönemde yapılmış olduğudur. Mevlevi Şeyhi Ahmet Remzi Akyürek'in döneme ait yazdığı şiir ise şu şekildedir;

Gerekli Kayseri şehrinde bir ziba çalar saat

Münebbih olmağa evkat halkı ruz 'u şeb hâlâ

Cenâbı Mir Haydar bende-i şah-ı keremperver

Muvaffak oldu olsun kad-ı cahı an-be-an bâlâ

Mücevher sa 'atte benzetti Remzi yazdı tarihin

Yapıldı mevkiinde saat-hane pekâlâ

1322 (M. 1906)³⁸⁵.

Kayseri Muvakkithanesi plan olarak dikdörtgen şeklinde yapılan bir mimarî yapıdır. Muvakkithanenin ayrıca bodrum katı da bulunmaktadır. Muvakkithane kapısının ahşap ve çift kanatlı olduğu bilinmekle birlikte bu mimarî yapının dış cephe duvarlarında renkli taşlar tercih edilerek hareketlilik kazandırılmıştır. Muvakkithanenin dış cephesi çatı kısmında rüzgârın estiği yönü gösteren ok işaretleri çubuk, yönlerin “şark, garp, cenup, şimal” olarak adlandırıldığı dört çubuk ile bu çubukların ortasına rüzgârın yönünün tespiti için yerleştirilmiş olan bir ok işareti yer

³⁸⁵ Çayırdağ, “Kayseri’de Sultan II. Abdülhamit Dönemi Bina ve Kitabeleri”, s. 58; Yıldırım Özbek - Celil Arslan, *Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri*, C. 2, Kayseri 2008, s. 762.

almaktadır.³⁸⁶ Meydan muvakkithanesi konum özelliğini taşıyan mimarî yapı tek odadan oluşmaktadır. Muvakkithanenin kuzeyinde iki adet pencere bulunurken doğu, batı ve güney kısımlarında bir adet pencereye yer verilmiştir. Bu mimarî yapının toplamda beş adet penceresi bulunmaktadır. Güney cephesine yapılmış olan pencere sivri kemerli olarak tasarlanırken doğu ile batı cephelerine yapılmış olan pencerelerin yuvarlak olarak tasarlandığı bilinmektedir.³⁸⁷ Muvakkithanenin yanında bulunan saat kulesinin çanından hareketle görevli olan muvakkitin zaman ayarını yaptığı bilinmektedir. Saathanenin zaman ayarı ise haftada bir kez yapılmaktadır.³⁸⁸

Fotoğraf 35: Muvakkithanenin İç Cephesi.³⁸⁹

³⁸⁶ Satoğlu, *Kayseri Ansiklopedisi*, s. 369; Fatma Arslantaş, *20.Yüzyıl'ın İlk Yarısında Kayseri'de Kamu Yapıları*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 32.

³⁸⁷ Ayşe Nur Kaya Demir, *II. Abdülhamit Dönemi Kayseri Yapıları*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2006, s. 125.

³⁸⁸ Hakkı Acun, *Anadolu Saat Kuleleri*, AKM Yayınları, Ankara 1994, s. 28-29.

³⁸⁹ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 187.

Kayseri Muvakkithanesi'nin ana cephesinde kesme taş malzeme, kapı ve pencerelerde ahşap malzeme çatıda ise alüminyum malzeme kullanılarak tamamlanmıştır. Dış cephesinde kullanılan yöreye özgü kesme taşın farklı renklerde kullanılarak bu mimarî yapıya hareketlilik katmıştır. Dış duvar cephelerinde açık renkli taş, köşeler ile pencere kemerlerinde koyu gri taş ve tuğla tercih edilmiştir. Mimarî yapının etrafındaki taş korkulukların arasında bulunan taş kuleler süsleme yapmak amacı ile yerleştirilmiştir. Yine muvakkithanenin iç cepheleri sıvanmış bir şekilde olup taban kısmına fayans döşenmiştir. Alçı silme kuşaklarının ise tavanda süsleme amacı ile kullanıldığı bilinmektedir.³⁹⁰

Fotoğraf 36: Kayseri Muvakkithanesi Dış Cephe Görünümü.(Fotoğraf: Ummahan ÖZALP Arşivi)

³⁹⁰ Arslantaş, 20.Yüzyıl'ın İlk Yarısında Kayseri'de Kamu Yapıları, s. 33.

Genel olarak sade bir yapı olan muvakkithanenin süsleme özelliklerinden giriş kısmında yer alan bitkisel motifler dikkat çekmektedir. Bu bitkisel motiflerin ise zemin oyma tekniğinin kullanılarak yapıldığı bilinmektedir. Muvakkithanenin en dikkat çekici ve süsleme bakımından da zengin olan kısmı giriş yapılan kuzey bölümü olmuştur. Bu bölümde diğer cephelerden farklı olarak üçgen şeklinde tasarlanmış alınlık bölümüne taç görünümü verilmiş ve S, C kıvrımlarından bitkisel motifler üçgen alınlığın ucunayerleştirilerek farklılık yaratılmıştır. İşlenmiş olan bitkisel süsleme ise akant yapraklı motiflerdir. Bu motiflerin ayrıca muvakkithanenin muvakkithaneye giriş sağlayan kapının kilit taşlarında da tercih edildiği bilinmektedir.³⁹¹ Muvakkithanenin sütun kısımlarına genel olarak çiçek motifleri işlenmiştir.³⁹² Muvakkithanenin giriş kapısının kemer kilit taşı ile sövelerinde akantüs ve rozet kabartmalarına yer verilmiştir.³⁹³ Bu mimarî yapıda neoklasik, barok ve ampir üslubu gibi birçok mimarî akımın etkileri görülmektedir.³⁹⁴

Kayseri Muvakkithanesi'nin Milli Mücadele Dönemine ait resimler ve malzemeler göz önünde bulundurularak küçük bir müze olarak kullanıldığı görülmektedir.³⁹⁵ Ayrıca Atatürk'ün Kayseri'ye geldiğinde halka buradan seslendiği ve muvakkithane odasında görüşmeler yaptığı bilinmektedir.³⁹⁶ 2007 yılında restore edildiği bilinmektedir. Kayseri Büyükşehir Belediyesi tarafından Kay-Mek adı altında

³⁹¹Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 173-174.

³⁹² Demir, *II. Abdülhamit Dönemi Kayseri Yapıları*, s. 125.

³⁹³Yıldırım Özbek - Celil Aslan, *Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri*, C. 2, Kayseri Valiliği Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Kayseri 2008, s. 762.

³⁹⁴ Arslantaş, *20. Yüzyıl'ın İlk Yarısında Kayseri'de Kamu Yapıları*, s. 33.

³⁹⁵ Satoğlu, *Kayseri Ansiklopedisi*, Ankara 2002, s. 369.

³⁹⁶İrfan Birol- Murat Yerlikhan, *Kayseri Salnamesi Almanak 2005*, Dergâh Yayınları, Kayseri 2005, s. 98.

açılmış olan meslek edindirme kurslarının Tanıtım ve İrtibat Bürosu olarak kullanılmaktadır.³⁹⁷ Günümüzde hala Cumhuriyet Meydanı'nda tarihi özelliğini korumaktadır.

Fotoğraf 37: Kayseri Muvakkithanesi'nin Günümüzdeki Durumu.(Fotoğraf Ummahan ÖZALP Arşivi)

IX.Kütahya Muvakkithanesi

Kütahya merkeze yapılan muvakkithane, Balıklı Mahallesi, Balıklı Caddesi üzerinde Saadettin Camii sokağının köşesinde bulunmaktadır.³⁹⁸ Bazı kaynaklarda ise muvakkithanenin Germiyanzade II. Yakub Bey Medresesi ile Halil Kamil Ağa

³⁹⁷ Arslantaş, *20.Yüzyıl'ın İlk Yarısında Kayseri'de Kamu Yapıları*, s. 31.

³⁹⁸ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 189.

Medresesi yakınlarında bulunan sebillerin yanında olduğunu, bugün kadınlar tuvaleti olan yerin alt tarafında yer aldığını belirtmişlerdir. Muvakkithanenin Haliliye Medresesi'nin önünde kaldığı ve çevresinde bugün Hacı Hıfzı Kur'an Kursu binası ile Barbaros İlkokulu'nun olduğu bilinmekte olup, geçmiş dönemlerde ise Şer'i Mahkemelerin olduğu mahkeme önü denilen yerdedir.³⁹⁹ Muvakkithane bulunduğu yerden dolayı sokak muvakkithanesi grubuna girmektedir. Kütahya'da Osmanlı Dönemi'nde 84 tane kayıtlarda bulunan, yeri belli tarihi yapı bulunurken, 4 tane de sonradan eklenmiş tarihi yapı bulunmaktadır. 1970 yılında ise 903 sayılı kanun ile kurulan vakıf eserlerinin sayısı 13 olarak kayıt edilmiştir. Kütahya Muvakkithanesi Osmanlı Dönemi'nde toplam 84 tane olarak kayıt edilmiş yeri belli olan tarihi yapı grubunda bulunduğu ve bir muvakkithane olarak belirtilmiş olduğu bilinmektedir.⁴⁰⁰

Kütahya Muvakkithanesi'nin mimarı bilinmemekle birlikte yapıyı yaptıran kişinin Halil Kamil Ağa olduğu bilinmektedir.⁴⁰¹ Halil Kamil Ağa II. Mahmud döneminde muvakkithaneyi yaptırdığı sırada Kütahya Mütesellimi olup kapıcı başı olarak adlandırılmaktadır.⁴⁰² Mimarî yapıya ait kitabe bulunmaktadır. Muvakkithanenin kullanıldığı dönemde iki büyük saat arasında asılı olduğu bilinen kitabenin günümüzde nerede olduğu bilinmemektedir. Kütahya Muvakkithanesine ait on bir beyitten oluşan kitabede bulunan bilgiler ise şu şekildedir;

³⁹⁹Yavuz Erden, *Tanzimat Sonrası Kütahya Medereseleri (1839-1924)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2015, s. 68-83.

⁴⁰⁰Özsaraç, *Osmanlı Para Vakıflarından Türkiye Vakıflar Bankasına (1826-1954)*, s. 135.

⁴⁰¹İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Bizans, Selçuklu, Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri*, İstanbul Devlet Matbaası Yayınevi, İstanbul 1932, s.133.

⁴⁰²Erden, "*Tanzimat Sonrası Kütahya Medereseleri (1839-1924)*", s. 12.

Medâr-ı şems-i şevket Hazret-i Sultan Mahmud-ı Mağfurun

Zamanında cihan devrânın uydurdu nizâm üz're

Yed-i zabtında bezer rub 'i meskân tahta 'i rub 'a

Şemsten oldu bâlâ irtifâ 'i ihtiram üz're

O Şehinşâh bir zat-ı keremkâr-ı Emîr etti

Anadolu'da ahvali ibdî intizam üz're

Cenâb-ı Kâmil Ağa ki hemnâm-ı Halilüllâh

Ender her rey'i hükm-i emr-i Sultan-ı enâm üz're

Hususa şehr-i Kütahya zâtiyle şeref buldu

Olup a 'lâ û adnâ sâyesinde şâdgâm üz're

O hâtem-i meşrebin âsâr-ı ihsanından ezcümle

Muvakkithane inşa etti gayet ihtimâm üz're

Ahâliye ne hoş bildirdi vaktin istikametle

Dediler dem bu dem saat bu saat merâm üz're

Hüdâ ikbâl ve ömrün eylesin efzûn-ı devletle

Sayıldıkca adâd-ı saat-ı âlem tamam üz're

Mücevherle yazılsın safha-i gerdûne tarihi

*Muvakkithane hem devr-i felek oldu devam üz're*⁴⁰³

Kütahya merkezde bulunan muvakkithane H.1247 / M.1831 tarihinde Halil Kamil Ağa tarafından yaptırılmıştır. Halil Kamil Ağa tarafından yaptırıldığına dair bilgi şu şekildedir; Vakfiyeden: “...hâlâ Kütahya mütesellimi dergâh-ı âli kapıcı-başlarından sahibü’lihayrat vel’hasenât ve regaibüllcennâti vediderecat atufetlu, inayetlu Halil Kâmilî Ağa hazretleri ibnî Mehmet Ağa meclis-i şer-i şerîfi Ahmedî ve mahfeli dini müfîfi Muhammedide zikri-i ati vakfına lieclit-itescil mütevellî nasp ve tayin eylediği medine-i mezbûrede me’zuni bi’lifta faziletlu Esseyyid Abdürrahman Efendi ibn-i Osman mahzarında ikrar-i sahih-i meri idüb medine-i Kütahya’da Seadet Cami-i şerifi kurbında vâki ‘bir taraftan kahveci Bıdık oğlu Ali’nin kahve dükkânı ve bir taraftan tariki has ve iki taraftan tariki âmm ile mahdudarsamı merhûme Fatma Hatun Vakfına senevî iki yüz guruş mukataa ‘ı kadîmeli ve üzerinde pşam ebniyemi bîhücceti şer ‘iyye şirâen yedimde mülk ve hakkım olan iki bab dükkânımı hedm ve yerlerine malım ile müceddeden binâ ve inşa eylediğim etrafı yonmuş taş divar ile

⁴⁰³ Ara Altun, “Kütahya’nın Türk Mimarisi Bir Deneme”, *Atatürk’ün Doğumunun 100.Yılına Armağan Kütahya*, İstanbul 1981-82, s. 400-401; Uzunçarşılı, *Bizans, Selçuklu, Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri*, s. 133.

muhat ve üzeri ahşap ve kiremit pûşideli bir ba nim kârgir muvakkithanemi ve derûnûna vaz ‘eylediğim biri sade nam ve biri çalar nam ve biri sade çalar ki cem ‘an üç adet saat ile keزالik derûnuma vaz ‘ve ferş eylediğim yün memlû on dört çuha yastık ve üç çuha mak'at ve üç minder ve bir orta keçesi ve bir bakır mangal ve bir kula seccadesi ve yine atyebi mal ve enfesi menalimden ifrâz eylediğim dört bin gurus nakdimi hasbeten lillahil-melikülehat ilâh” (26 Aralık 1832).Kütahya Mütessellimi Dergâhı Âli Kapıcıbaşlarından Halil Kâmilî Ağa herkes evkat-ı salat-ı bilmek niyyet-i hayriyyesiyle Kütahya çarşusunun münasib mevkii ‘ne bir muvakkithâne inşâ ve saat vaz ‘etmiş olduğundan zikrolunan eseri hayrın nâmı sâmi-i hazret-i hilâfetpenahi ile tezyini kendüye bil ‘vücuḥ müstelzim-i iftiḥar ve mübahat olacağından bir kıt ‘a tuğra-yı garra-yı şehinşâhi irsaline müsaade-i seniyye erzan buyurulması hususı niyâz ve istidâ olunmuş ve mumaileyhin işbu istid ‘âsı rehin-i müsaade-i cihandari buyurularak müte ‘allık olan irade-i seniyye-i şâhâne mucebince bir kıt'a tuğra-yı sami tanzim ve irsal olunması memurlara tenbih kılınmıştır.”⁴⁰⁴ Vakıf kayıtlarında da belirtildiği gibi Halil Kamil Ağa 4000 kuruş vakfetmiştir. Vakfedilen bu tutarın ise bir kısmının muvakkithane masraflarında kullanıldığı bilinirken, bir kısmının ise saatlerin tamir, bakım ve onarımında kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca kırk kuruş da kömür masrafı için harcanmıştır.⁴⁰⁵

H. 1248 yılına ait Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv Belgelerinde bulunan bilgilere göre Kütahya Muvakkithanesi inşa olurken Halil Kamil Ağa padişahın

⁴⁰⁴ Uzunçarşılı, *Bizans, Selçuklu, Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri*, s.134.

⁴⁰⁵ Özsaraç, *Osmanlı Para Vakıflarından Türkiye Vakıflar Bankasına (1826-1954)*, s. 307.

tuğrasını istemiştir. Bu tuğra Rakım Efendinin kalemi ile resmedilmiş ve muvakkithane duvarına asılmak üzere gönderilmiştir.⁴⁰⁶H. 1261 yılına ait belgede Halil Kamil Ağanın Saadet Camii civarındaki muvakkithane için ilk defa olarak berat verileceği bilinmektedir.⁴⁰⁷

Fotoğraf 38: Halil Kâmilî Ağa'nın Astırdığı Hattât Râkım'ım Çektiği Tuğra.⁴⁰⁸

Muvakkithanenin kullanıldığı dönemde Mustafa Fehmi Efendi'nin muvakkıtlık yaptığı bu mekânda iftar vakitlerini belirlediği bilinmektedir. İftar saati geldiğinde muvakkithane önüne bir bayrak asarak topu patlatan görevliye haber verilir, top görevlisi bayrağı görünce iftarın vakti zamanı olduğunu anlar, bayrağı gördükten sonra topu patlatarak halka iftar vakti saatin olduğunu haber verirmiş. Ayrıca iftar vaktinin

⁴⁰⁶ BOA. HAT. 653/31932. Uzunçarşılıoğlu, *Bizans, Selçuklu, Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri*, s.134.

⁴⁰⁷ BOA. C. BLD. 62/3085.

⁴⁰⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, İstanbul Devlet Matbaası, 1932, s, 133-134.

dışında sahur vaktinin haber vermişlerdir.⁴⁰⁹ Kütahya Muvakkithanesi'nde görülen bu uygulamanın Konya Sultan Selim Muvakkithanesi ile Trabzon Ortahisar Muvakkithanesi'nde de uygulandığı bilinmektedir.⁴¹⁰

Fotoğraf 39: Kütahya Muvakkithanesi'nin ana cepheden görünümü.⁴¹¹

11 Haziran 1843 tarihinde Hacı Süleyman oğlu Seyyid Ahmed'e ait olduğu bilinen Kütahya Muvakkithanesi'nin, Hacı Süleyman Oğlu Seyyid Ahmed'in vefat eden Osman Efendi'den devraldığı bilinmektedir. Kütahya Muvakkithanesi Kütahya çarşısında bulunup iki taraftan Yüzüzkade Konağı ile konağın bahçesi, diğer iki taraftan ise muvakkithaneyi yol, sınır arsası ve Rüstem Paşa Vakfından olduğu bilinen

⁴⁰⁹Yeni Asya Gazetesi, "Eskiden İftar Ve Sahur Vakitlerini Muvakkithaneler Belirliyordu", 21 Ağustos 2011.

⁴¹⁰ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 192.

⁴¹¹ Kütahya Kültür ve Turizm Müdürlüğü, *Kütahya Tanıtım Broşürü*.

han bulunmaktadır.⁴¹² Sokak muvakkithanesi özelliği gösteren muvakkithane, tek katlı olup plan özellikleri bakımından çokgen planlı olarak tasarlanmıştır. Mimarî yapıya tek basamaktan oluşan bir merdiven ile çıkılmaktadır. Bu merdivenin muvakkithanenin batı cephesi yönünde olduğu bilinmektedir. Muvakkithanenin giriş kapısı ahşap olup tek kanatlıdır. Giriş kapısında ve pencere altlarında bulunan ahşap tablalara Ahmet Yakupoğlu'nun ⁴¹³ 1945 yılında muvakkithanenin resmini yapmış olduğu bilinmektedir.⁴¹⁴

Muvakkithanenin dört adet penceresi bulunmaktadır. Bu pencereleri üç tanesi dikdörtgen görünümünde olup kuzey cepheye dik olarak yerleştirilirken diğer bir pencere ise batı cepheye yerleştirilerek mimarî yapının içinin aydınlatılması sağlanmıştır. Pencerelerin muvakkithane içindeki konumları yoldan geçen halkın rahatlıkla içeriyi görerek saat ayarını yapmalarına olanak sağlanacak şekilde belirlenmiştir. Pencereleri içten yuvarlak nişlerle çevrilerek hareketlendirilmiş olsada, mekân sade bir görünüme sahiptir. Çokgen planlı muvakkithanenin çatı kısmı ise yukarıya doğru kademeli olacak şekilde farklı bir üst örtme şekli tasarlanarak

⁴¹² Erden, “*Tanzimat Sonrası Kütahya Medereseleri (1839-1924)*”, s. 111.

⁴¹³ Yaşayan En Büyük Türk Minyatür Ustası ünvanı ile anılan Ahmet Yakupoğlu, ressam, müzehhip ve neyzendir. Çok fazla sergi açmamış, evinin sergi olduğunu söylemiştir. Tevazusu, bilge kişiliği, şan ve şöhrete önem vermeyen bir mizacı olan Ahmet Yakupoğlu sabrı ve azmi ile Kütahya'nın adını kültür ve sanatta duyurmayı sağlamış, halkın içinde bir gönül adamı olarak yaşamış, Kütahya'nın ‘Ahmet Abi’si ve ‘Ressam Ahmet’i olarak kendisini Kütahya’ya adamıştır. Yakupoğlu'nun en önemli yönlerinden birisi de minyatür sanatçılığıdır. Klâsik tarzda günümüze ait Kütahya kültür ve sanatını anlattığı minyatür albümü ile Nasrettin Hoca fıkraları olağan üstü güzellikte eserleridir. 1995 yılında “Sokağım ve Çinili Camii” minyatürü Türkiye İş Bankası kültür sanat büyük ödülüne layık görülür. İyi bir minyatür üstadı olan Ahmet Yakupoğlu'nun bir kısım minyatürlerde dostlarının yüzlerini de resmettiği görülür. Sanatçının 40 yıl boyunca hiç bıkmadan tuvaline aktardığı Kütahya ve Boğaziçi resim çalışmalarının yer aldığı iki albümü yayınlanmıştır. Bk. Pınar Yazgaç, “Tabiatın ve Tarihin Yaşayan Ressamı Ahmet Yakupoğlu”, *İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Sanat Ve Meslek Edindirme Kursları El Sanatları Dergisi*, S.19, İstanbul 2015, s. 80-91.

⁴¹⁴ Altun, “Kütahya'nın Türk Mimarisi Bir Deneme”, *Atatürk'ün Doğumunun 100.Yılına Armağan Kütahya*, s. 400.

kapatılmıştır. Muvakkithanenin üst örtüsü yapılırken oval şeklinde küçük bir kubbe tasarlanmak istendiği bilinmektedir. Bu mimarî yapının çatısı kırma çatılı olup üzerinin ise kiremit malzemesi kullanılarak örtüldüğü bilinmektedir. Kullanılan kiremit malzemesi ise oluklu kiremit olarak tercih edilmiştir. Dıştan oluklu kiremit ile örtülü olan muvakkithanenin iç cepheden görünümü boyalı normal tavan olduğu bilinmektedir.⁴¹⁵

Fotoğraf 40: Kütahya Muvakkithanesi'nin Kırtasiye Olarak Kullanıldığı Yıllardan Görünümü.⁴¹⁶

Muvakkithanenin dış cephe duvarlarında kesme taş malzeme kullanılmıştır. Kullanılan kesme taşların yöreye özgü olduğu, pencere ile kapılar ahşap malzeme, pencere çevresinde ayrıca madeni malzeme kullanıldığı bilinmektedir. Muvakkithane

⁴¹⁵ Altun, “Kütahya'nın Türk Mimarisi Bir Deneme”, s. 400.

⁴¹⁶ Ömer Sezer, *Kütahya Muvakkithanesi*, Özgür Medya Deposu, Aralık 2014.

cephelerinde sıva malzemesi kullanılmıştır ve sade bir görümüne sahip bu yapı süsleme bakımından zengindir. Kütahya Muvakkithanesi geçmiş yıllarda kırtasiye⁴¹⁷ olarak kullanılmıştır. Bu tarihi yapının daha önceki yıllarda ise bakkal olarak kullanıldığı da bilinmektedir. H. 1223 yılına ait belgede Kütahya Muvakkithanesi'nde muvakkıtlık görevi yapan kişi üç akçe yevmiye ile çalıştırılmış olduğu bilinmektedir.⁴¹⁸ Muvakkithanenin asıl işlevi için kullanıldığı dönemlerde Mustafa Fehmi Efendi'nin burada muvakkitlik yapmıştır. Ramazan ayında iftar vakitlerini belirlediğinde muvakkithanenin önünde kırmızı bayrak astığı bilinmektedir. Topçunun ise muvakkithane önündeki bu bayrağı görünce halka iftar vakti olduğunu belirtmek için topu attığı bilinmektedir.⁴¹⁹

X.Muğla Muvakkithanesi

Muğla Muvakkithanesi Muğla merkezde Konakaltı ile Aras mevkilerini birbirine bağlayan ana cadde üzerinde bulunmaktadır.⁴²⁰ Muvakkithane bulunduğu yerden dolayı sokak muvakkithanesi grubuna girmektedir.Dönemin Belediye Reisi olanHacı Süleyman Efendi tarafından 1885 yılında eşi Pembe Hatun adına yaptırılmıştır.⁴²¹ Muğla'da yaşayan Rum asıllı olan Konstantinoğlu Filvari usta tarafından inşa edilmiştir.⁴²² H. 1306 yılına ait Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv

⁴¹⁷Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 192.

⁴¹⁸ BOA. C. MF. 116/5782.

⁴¹⁹ Özker, “*Kütahya’da İz Bırakanlar*”, s. 2.

⁴²⁰ Salih Yılmaz - Bayram Akça, “Yaşayan Bir Tarih Muğla Saat Kulesi”, *Safranbolu Zaman Ölçerler Sempozyumu 21-22 Mayıs 2010 Bildiriler Kitabı*, Editör: Ahmet Gürbüz, Safranbolu 2010, s. 319.

⁴²¹Yılmaz- Akça, “*Yaşayan Bir Tarih Muğla Saat Kulesi*”, s. 323.

⁴²²Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 211.

Belgesinde yer alan bilgilere göre Muğla şehrinde muvakkithane olmadığından dolayı Hacı Ali'nin, Hacı Mustafa adlı kişiye infazda bulunması üzerine şehre muvakkithane yapılmasına karar verilmiştir. Ayrıca yaptırılacak olan diğer mimarî yapılar ile muvakkithane masrafları da hamiyet ve gayret sahibi kimseler tarafından karşılanacağı belirtilmiştir.⁴²³ Muğla şehir merkezinde bulunan saat kulesi giriş kapısı üzerinde bulunan Dede İsmail Hakkı Efendi⁴²⁴ tarafından yazılmış olan kitabe ile kule dibinde bulunan çeşmenin üzerinde bulunan kitabeden anlaşıldığı üzere 1885 yılında Hacı Süleyman Efendi tarafından Mimar Konstantin Oğlu Filvari'ye yaptırıldığı anlaşılmaktadır.⁴²⁵ H. 1306 yılına ait belgeden anlaşıldığı üzere Muğla Saat Kulesi'nin yanında bulunan ve çeşmeyi Hacı Süleyman Efendi yaptırmıştır.⁴²⁶ Kulenin giriş kapısı üzerinde bulunan kitabe şu şekildedir;

Sahibü'l -hayr Hacı Süleyman Efendi

Yine deryayı itâsını ikân etti zuhur

Ba'husûs aktar-ı ezhar vaktini ilân için

Bu mahalle bir muvakkithâne yaptı bî kusur

⁴²³ BOA. ŞD. 1375/68.

⁴²⁴ İsmail Hakkı Efendi Arapkir'de doğmuş ve Bursa'da tahsil görmüştür. Muğla Rüştîyeleri'nde hocalık ile Şahidi Mevlevihanesi'nde Neyzenlik yaptığı bilinmektedir. Muğla'ya tayin olduktan sonra Hükümet Dairesi'nde Muhasebe Başkâtibi olarak da görev yapmıştır. 1906 yılında ise vefat ettiği bilinmektedir. Bk.Yılmaz; Akça Bayram, “Yaşayan Bir Tarih Muğla Saat Kulesi”, s. 321.

⁴²⁵ Abdullah Şevki Duymaz, II. Abdülhamid Dönemi İmar Faaliyetleri (Türkiye Örnekleri), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2003, s. 164.

⁴²⁶ BOA. ŞD. 1375/68; Duymaz, II. Abdülhamid Dönemi İmar Faaliyetleri (Türkiye Örnekleri), s. 164; Hakkı Acun, Anadolu Saat Kuleleri, Ankara 1994, s. 32.

Beldemizde misli nâmesbûk kebîr çan saati

Avrupa'dan celbedince herkese verdi sürûr

Kalmadı hiç ihtiyaç cep saati taşımaya

Aks-i avaz ile âlem vakti etti şu 'ur

Hem ziyâ-ı şevkiyle buldu mücevher tarihi

Geldi meydana muvakkithâne bi 'evsa-ı vüfûr

Harrerehu(Hurrirehu) İsmail Hakkı 1301 fi Şaban⁴²⁷

Fotoğraf 41: Muğla Saat Kulesinin kitabesi.⁴²⁸

⁴²⁷Yılmaz-Akça, “Yaşayan Bir Tarih Muğla Saat Kulesi”, s. 322.

⁴²⁸Yılmaz - Akça, “Yaşayan Bir Tarih Muğla Saat Kulesi”, s. 321.

Saat Kulesi'nin doğu cephesinde bulunan ve kule ile aynı yılda inşa edilmiş olan çeşmenin kitabesi mermer üzerine kazıma tekniği ile şu şekilde yazılmıştır;

Kadıızâde Hacı Süleyman Efendi zül-kerem

Cuy 'u cûda oldu derya-yı inâyetten revân

Bu sebil-i fi-sebilillah yapınca bir sebil

Teşnegân-ı Kerbela ervahı oldu şâdımân

Bu sebin kâse kâse nûş oldukça suyu

Katresince ecr-ı nâma dût vire hem müsteân

Yapılınca bu sebil hem dedi ziya

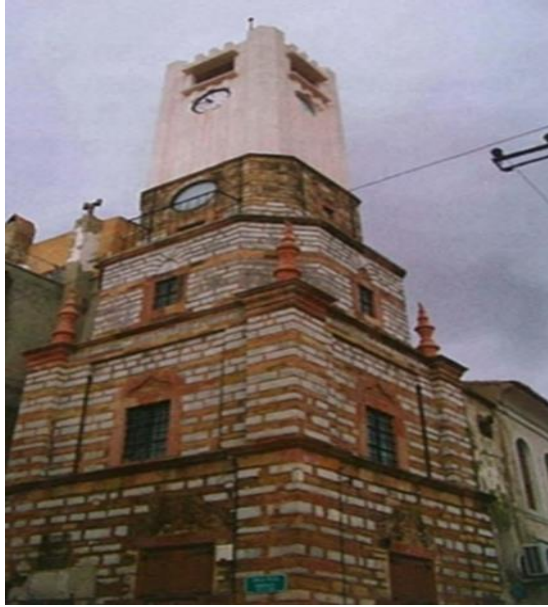
En güzel mevkide oldu bu sebil ey teşnegân

Hurrîre İsmail Hakkı sene...Mustafa⁴²⁹

Muğla merkezde bulunan muvakkithane beş katlı Saat Kulesi'nin zemin katında yer almaktadır. Kare planlı olarak yapılmış olan muvakkithane sokak

⁴²⁹Yılmaz - Akça, "Yaşayan Bir Tarih Muğla Saat Kulesi", s. 323; Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 210-211.

muvaakkithanesi özelliklerini taşımaktadır. Mimarî yapının her katında dikdörtgen pencerelere yer verilmiştir. Ancak en alt kattın penceresi diğer pencerelere göre daha büyük olarak tasarlanmıştır. Penceren dik olarak dikdörtgen şekilde yapılmış olması ile yine diğer kattaki pencerelerden ayrılmaktadır. Dikine uzanan pencerenin yatay olarak iki kısma ayrıldığı bilinmektedir. Bu pencere gibi farklı olarak tasarlanmış olan diğer pencere ise muvaakkithanenin doğu cephesinde bulunmaktadır. İki kısma ayrılarak farklı bir görünüm yaratılmıştır. Ancak pencerenin önü kapatılarak vitrin şekli verilmiş ve bu şekilde kullanılarak mekân içerisine de hareketlilik kazandırılmıştır.⁴³⁰

Fotoğraf 42: Muğla Saat Kulesi ve Kulenin Alt Kısımında Bulunan Muvakkithane.⁴³¹

⁴³⁰Yılmaz - Akça, “Yaşayan Bir Tarih Muğla Saat Kulesi”, s. 321;Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 211.

⁴³¹Yılmaz-Bayram, “Yaşayan Bir Tarih Muğla Saat Kulesi”, s. 320.

Muvakkithanenin kapısında ahşap malzeme kullanılmıştır. Kapı üzerinde gömme şekilde yapılmış olan kitabe bulunmaktadır. Kitabe mermer üzerine kazılı bir şekilde yazılmış olup taş üzerine gömülerek sabitlendiği bilinmektedir. Muvakkithanenin içine tek kanatlı bir kapıdan girilmekte, içeride L şeklinde uzanan bir koridor bulunmaktadır. Mekân içerisinde geçmiş yıllarda saatçi tezgâhı bulunmakta olup bu tezgâh ahşap bir paravan yardımı ile kapatılmıştır. Paravanın arkasından saat kulesinin üst kısımlarına çıkmak için tasarlanmış merdivenler bulunmaktadır. Bu mimarî yapının üst örtüsü ise ahşap olarak yapılmıştır. Muvakkithanenin ahşap olan üst örtüsünün görünen kısmı çitalar yardımı ile kapatılarak mekânın havası değiştirilmiştir.⁴³²

Fotoğraf 43: Muğla Muvakkithanesi'nde günümüze yakın dönemde saatçilik yapan Akif Karadana.⁴³³

⁴³²Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 211-212.

⁴³³*Yeni Asır Gazetesi*, 11 Ekim 2019.

Muvakkithanenin ana cephe inşasında kesme taş, mermer ve tuğla malzemelerine ilaveten Saat Kulesi'nin en üst katında çimento malzemesi de kullanılmıştır. Böylece bu mimarî yapıda farklı inşa malzemelerinin bir arada kullanıldığı görülmektedir. Muvakkithane süsleme özelliği olarak ele alındığında ise diğer Anadolu Muvakkithaneleri'ne göre sade bir görünüme sahiptir. Kullanılan malzemenin hareketlilik vermesinden ziyadedayanıklı olmasına bakılmıştır.

Muğla Muvakkithanesi geçmiş yıllarda daha öncede bahsettiğimiz gibi içerisinde saat tezgâhlarının bulundurulduğu bir mekân olmuştur. Muğla Muvakkithanesi'nde günümüze yakın dönemde Muğla'nın Zaman Tamircisi lakabı verilen 65 yaşındaki Akif Karadana'nın saat tamiri, onarımı ve bakımı yapmaktadır. Bu mekân Akif Karadana'nın baba mesleği olan saatçilik yapığı yerdir.⁴³⁴Saat dükkânı haline getirilen muvakkithanenin, daha sonraki yıllarda iç cephelerinde bazı değişikliklerin yapılmıştır. Mekânda saat tamiri ve saat satışı yapıldığı için muvakkithane içerisine rafların yapıldığı da bilinmektedir. Rafların ve bazı diğer öğelerde yapılan eklemeler ile mekân içerisinde daralmalar yaşanmıştır.

⁴³⁴ Babasının 1950 Yılında Bulgaristan'dan Muğlaya yerleştiğini, mesleği saatçilik olmasına rağmen tütün tarlalarında çalıştığını anlatan Karadana, “ Tütün ağasının bozuk saatini tamir edince bizim serüvende başlamış. Daha sonra kulenin bakımını ve altındaki bu dükkânı kullanmasına izin vermişler. O tarihten itibaren babam, ölümüne kadar bu saatin her türlü bakımını üstlendi. Babamın vefatından sonra onun yanında çıraklık yaparak öğrendiğim bu görevi ben devraldım. Babamdan sonra da saatin bakımı ve tamirini gerçekleştiriyorum. Saat klesi özel mülk olduğu için bakım masraflarını sahipleri karşılıyor. Bu saati çıkardığı “tik tak” sesi yarım asırdan fazla zamandır hiç susadı. Ben askere gittiğimde saati, dönünceye kadar rahmetli annem kurdu. Saatin bakımını büyük bir özenle yapıyorum. Üç gün de bir saati yeniden kuruyorum. Bu iş bana mutluluk veriyor. Bu kule birçok özelliği ile diğerlerinden farklı. Mesela saatin çanı, saat 1’de bir defa, 11’de 11 defa çalar. Buçuklarda ise yarım ses. Böylece insanlar çan sesiyle saatin kaç olduğunu anlar dedi. Karadana, kendisi öldükten sonra torunlarının kulenin ve saatin bakımına sahip çıkacaklarına inanıyor. Kulenin çanının buçuklarda yarım, 1 saatte 1, 2 saatte 2 defa çalması Türkiye’de tek olma özelliğini taşıyor. Kulenin altındaki beş metre karelik alanda saat tamiri yapan Karadana ömrünün sonuna kadar burada saat tamiri yapacağını belirtmiştir. Bk.*Yeni Asır Gazetesi*, 11 Ekim 2019.

Fotoğraf 44: Muvakkithanenin İç Cephe Görüntüsü.⁴³⁵

XI.Safranbolu Köprülü Mehmet Paşa Muvakkithanesi

Safranbolu Köprülü Mehmet Paşa Muvakkithanesi Karabük ilinin Safranbolu ilçesinin eski çarşı bölgesi olarak nitelendirilen Çeşme Mahallesi, Mehmet Hidayet Derman Sokakları arasındaki Köprülü Mehmet Paşa Külliyesi'nin kuzeybatısında bulunmaktadır.⁴³⁶ Muvakkithane bulunduğu yerden dolayı külliye muvakkithanesi grubuna girmektedir.

Safranbolu Köprülü Mehmet Paşa Muvakkithanesi'nin mimarı ve kim tarafından yaptırıldığı hakkında malumatımız yoktur.⁴³⁷ Ancak külliye avlusunun batısında yer alan kütüphanenin giriş kapısı üzerine yerleştirilmiş olan kitabeden anlaşıldığı üzere H. 1274 / M. 1857/58 tarihinde yapıldığı ve bu mimarî yapının

⁴³⁵Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 223.

⁴³⁶ Murat Paksoy, *Safranbolu Köprülü Mehmet Paşa Külliyesi*, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Lisans Tezi, Ankara 2013, s. 21-39.

⁴³⁷ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 227.

külliye sonradan eklendiği bilinmektedir.⁴³⁸ Safranbolu ilçesinde yer alan Köprülü Mehmet Paşa Külliyesi'nin Camii, medrese, kütüphane, şadırvan, arasta, çeşme ve muvakkithanesi bulunmaktadır. Külliye içerisinde bulunan yapılardan günümüze sadece medrese ulaşamamıştır. Günümüze ulaşamayan medresenin ise ahşap olduğu bilinmektedir.⁴³⁹ Bu mimarî yapılardan bazıları muvakkithane gibi külliye sonradan eklenmiştir. Külliye ve muvakkithane bu sebeplerden dolayı kullanılan malzeme ve yapım tarihi açısından farklı üslup özelliklerine sahiptir.⁴⁴⁰ Köprülü Mehmet Paşa Camii Vakfı mühründe görülen H. 1072/M. 1661/62 tarihten dolayı külliyenin bu yıllarda yapıldığı tahmin edilmektedir.⁴⁴¹

Safranbolu Köprülü Mehmet Paşa Külliyesi için bazı kaynaklar sadece kütüphane binasının olduğunu belirtse de mimarî yapının giriş kapısı üzerinde bulunan mermer kitabe üzerine italik olarak yazılmış “*Bina oldu ne alî bu muvakkithâne-i vâlâ*” yazıdan anlaşılacağı üzere muvakkithanenin de inşa edildiği bilinmektedir. Buda inşa edilen mimarî yapılardan birisinin kitabe diğerinin ise kütüphane olarak kullanıldığının göstergesidir.⁴⁴² Giriş kapısı üzerinde mermer üzerine italik olarak yazılmış olan altı satırlık kitabe şu şekildedir.⁴⁴³

⁴³⁸ Paksoy, *Safranbolu Köprülü Mehmet Paşa Külliyesi*, s. 39.

⁴³⁹ Ünsal Tunçözgür, *Dünü ve Bu günü ile Safranbolu*, Işıl Yayınevi, Safranbolu 2002, s. 45.

⁴⁴⁰ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 225.

⁴⁴¹ Erengül Eryüksel, *Safranbolu Şehrinde 17-19. Yüzyıl Osmanlı Camiileri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s. 16.

⁴⁴² Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 225-226.

⁴⁴³ Tunçözgür, *Dünü ve Bu günü ile Safranbolu*, s. 46.

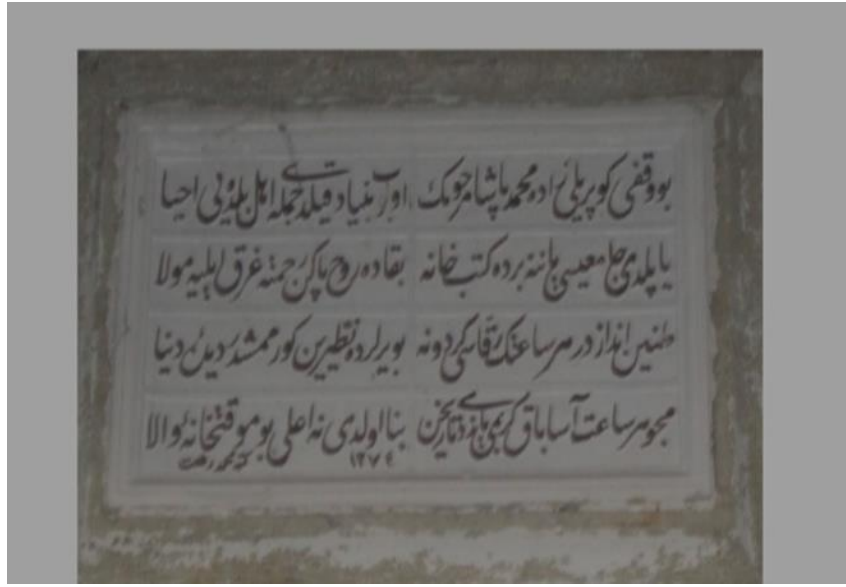
Bu vakfî Köprülüzâde Mehmed Paşa merhûmûn / Olub bünyâd kıldı cümle ehl-i beldeyi ihyâ /

Yapıldı câmii 'si yanına bir de kütübhone / Bekâda ruh-i pâkın rahmete gark eyleye Mevlâ /

Tanîn-endâzdır her sâat 'in rakkası gerdune / Bu yerlerde nazirin görmemiştir din ü dünya /

Mücevher sâat 'âsâ bak Kerîmi yazdı tarihin / Bina oldu ne alî bu muvakkithâne-i vâlâ /

H.1274 M.1857/58

Fotoğraf 45: Muvakkithanenin Giriş Kapısı Üzerinde Bulunan Kitabe.⁴⁴⁴

Safranbolu Köprülü Mehmet Paşa Muvakkithanesi bulunduğu konumdan dolayı külliye muvakkithanesi olarak bilinmektedir. Ancak muvakkithanenin tam

⁴⁴⁴ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 238.

konumu bir takım karışıklıklara neden olmuştur. Külliye avlusunun batısına konumlandırılmış mimarî yapı kütüphane olarak bilinmektedir. Gerçek aynı plan özelliğine sahip olan tarihi binalarının birisinin muvakkithane diğerrinin kütüphane olarak kullanıldığıdır. Aynı plan özelliğine sahip bu yapılar tartışmaya neden olsada, genel olarak muvakkithanelerin daha küçük, kütüphanelerin ise daha geniş tasarlandığı bilinmektedir.⁴⁴⁵

Külliye içrisine sonradan eklenen muvakkithane kullanılan malzeme bakımından Camiiden farklılık göstermemektedir.Külliye muvakkithanesi özelliğini taşıyan mimarî yapı çokgen planlı olarak tasarlanmıştır. Bitişik halde bulunan iki yapıdan oluşmaktadır. Bu iki yapı koridor ile birbirine birleşik haldedir. Muvakkithaneye çift kanatlı madeni kapıdan dikdörtgen giriş kısmına çıkılmaktadır. Buranın ise sağında ve solunda iki mekân yer almaktadır. Muvakkithane ve kütüphanenin bir arada bulunması ile bazı Anadolu Muvakkithaneleri'nden farklılık gösteren bir mekân olsada benzer olduğu mimarî yapılarda bulunmaktadır. Bu ikiz mekânlarda üç pencere bulunmakta ve toplamda altı pencereye yer verildiği bilinmektedir.Güneyde bulunan kapı kütüphaneye açılırken, kuzeyde bulunan kapı ise muvakkithaneye açılmaktadır. Muvakkithanenin üzeri tekne tonozu olup, dikdörtgen pencereleri bulunmaktadır. Pencerelerde ahşap malzeme kullanılırken yapının dışında bulunan ferforjeler madeni olup geometrik desenler ile süslemeler yapılmıştır. Muvakkithane içerisinde kullanılan geometrik desenler S ile C kıvrımları şeklinde tasarlanarak hareketlilik sağlanmıştır. Bu motifleri ayrıca bursa Kemerli nişlerde de

⁴⁴⁵ Eryüksel, *Safranbolu Şehrinde 17-19. Yüzyıl Osmanlı Camiileri*, s. 15.

görmek mümkündür.⁴⁴⁶Muvakkithane de ayrıca aynalı kemerli giriş kapısı üzerinde dikdörtgen bir pencere bulunurken, yan mekânlarda üçer dikdörtgen pencerelere yer verilmiştir.⁴⁴⁷

Fotoğraf 46: Muvakkithane-Kütüphane Görünümü.⁴⁴⁸

Muvakkithane tek katlı olup tek bir odadan oluşmaktadır. İç cephe yöreye özgü taşlar kullanılarak şekillendirilmiştir. Bu taşlar ayrıca mimarî yapının içeride bulunan ocağın kenar kısımlarında da kullanılmıştır. Ocağın üst kısmında ise dikdörtgen olup ahşaptan yapılmış bir dolap bulunmaktadır. Odanın farklı köşelerinde yine baklava dilimi çıtalı kapaklı dolaplara yer verilmiştir. Muvakkithane içerisinde bulunan nişin

⁴⁴⁶ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 227-228.

⁴⁴⁷ Paksoy, *Safranbolu Köprülü Mehmet Paşa Külliyesi*, s. 39.

⁴⁴⁸ Paksoy, *Safranbolu Köprülü Mehmet Paşa Külliyesi*, s.77.

bir zamanlar kapı olduğu ve kapatılarak niş olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir. Kapatılan bu kapının daha önceden muvakkithanenin bitişiğinde bulunan kütüphaneden yada külliye içerisinden bağımsız olarak giriş yapıldığı düşünülmektedir. Mimari yapının içerisine hareketlilik veren diğer bir unsur ise Safranbolu evlerinin de pek çoğunda var olan dolaplar olmuştur.⁴⁴⁹ Muvakkithanenin ana yapım malzemesi taş olup içcephede sıva ile ahşap malzemeye de yer verilmiştir. Ahşap malzemenin kullanıldığı dolap kapaklarına çıta ile baklava dilimi desenler eklenmiştir. Ahşap malzemenin genel olarak dolap ve raf yapımında kullanıldığı görülürken, ocak kenarlarında taş malzeme kullanılarak şekillendirildiği bilinmektedir. Çatı kısmı ise kirpi saçaklı olarak yapılmış ve kiremit ile kaplanarak kırma çatı tercih edilmiştir. Üst örtmede oluklu kiremit kullanılan muvakkithanenin kirpi saçaklarında ateş tuğlasına kullanılmış olup süsleme açısından oldukça sadedir.⁴⁵⁰

Fotoğraf 47: Muvakkithane ile Kütüphane'nin Saçağındaki Kirpi Saçakların Görünümü.⁴⁵¹

⁴⁴⁹ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 227-228.

⁴⁵⁰ Paksoy, *Safranbolu Köprülü Mehmet Paşa Külliyesi*, s. 39; Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 228.

⁴⁵¹ Anonim, “Muhterem’le Geziye”, 22 Eylül 2019.

Safranbolu Köprülü Mehmet Paşa Muvakkithanesi Anadolu Muvakkithaneleri arasında diğer muvakkithaneler ile benzerlik gösterecek şekilde özellikle kütüphane ile aynı yapı altında olması tarihi binayı farklı kılmıştır. Muvakkithanenin 2007 tarihinde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından orijinalliyi korunarak bakımı gerçekleştirilmiştir. Günümüze yakın dönemde muvakkithanenin Metin Sözen Safranbolu Araştırmaları Merkezi Binası olarak hizmet verdiği bilinmektedir.⁴⁵²

XII.Tire Yoğurtluoğlu (Yavukluoğlu) Camii Muvakkithanesi

Tire Yoğurtluoğlu (Yavukluoğlu) Camii Muvakkithanesi İzmir iline bağlı Tire ilçesinde bulunan Tire Yoğurtluoğlu (Yavukluoğlu) Külliyesi'nin kuzeybatısında yer almaktadır.⁴⁵³ Bulunduğu yerden dolayı mimarî yapı külliye muvakkithanesi grubunda yer almaktadır. Tire Yoğurtluoğlu (Yavukluoğlu) Külliyesi'ne ait herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Bu sebepten dolayı da külliyeyle ilgili olan muvakkithanenin mimarı ve kim tarafından yaptırıldığı hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Halk arasında Yoğurtluoğlu Külliyesi olarak bilinen yapı, Yoğurtluoğlu ya da Yavukluoğlu Mehmet Bey tarafından XV. yüzyılda yapılmış olduğu bilinmektedir. Ancak Tire

⁴⁵² Anonim, *Safranbolu Belediyesi 2006 Dönemi Korumacılık Faaliyetleri*, Safranbolu Belediyesi, Safranbolu 2006, s. 27; Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 229.

⁴⁵³ Çağla Caner Yüksel, "Aydınogulları'ndan Osmanlı'ya Tire Külliyesi (14. – 16. Yüzyıllar)", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 21, Ankara 2014, s. 14.

Yoğurtluoğlu (Yavukluoğlu) Külliyesi'ne ait vakıf kayıtlarında herhangi bir vakfiye kaydı bulunmamıştır.⁴⁵⁴

Tire Yoğurtluoğlu (Yavukluoğlu) Külliyesi'ne ait muvakkithane dışındaki mimarî yapılar ise medrese, rasathane, imaret, hamam ve kütüphanedir. Külliye Tire de bulunan diğer külliyeleer içerisinde hem muvakkithanesi olması hem de diğer mimarî yapılar olması bakımından da en fazla işleve sahip olanıdır.⁴⁵⁵ Külliye muvakkithanesi özelliğine sahip muvakkithane iki katlı bir yapıya bağlı olduğundan, muvakkithanenin işlev özellikleri bakımından alt katta olduğu düşünülmektedir. Plan özellikleri bakımından dikdörtgen planlı olup, kuzey cephe duvarı dışında bulunan diğer duvarların sağır olduğu bilinmektedir. İkinci katı rasathane olan mimarî yapının ilk kattan farklı olarak sadece kuzeybatı duvarında dikdörtgen şeklinde yapılmış içeriği aydınlatan bir pencere bulunmaktadır.

Muvakkithanenin inşasında kullanılan ana yapım malzemesi genel olarak maloz taş tercih edilsede, tuğla malzemesi de bazı yerlerinde kullanılmıştır. Muvakkithane süsleme bakımından oldukça sade olsada üst örtmede alaturka kiremit kullanılması ve tuğla malzemedden testere dişi adı verilen şekillerin yapılması ile dış cephede hareketlilik oluşmasını sağlamıştır. Tire Yoğurtluoğlu (Yavukluoğlu) Muvakkithanesi zamanla işlevini yitirmiş ve yakın dönemde Camii deposu olarak kullanılmaktadır.⁴⁵⁶

⁴⁵⁴ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 247.

⁴⁵⁵ Yüksel, “*Aydinoğulları'ndan Osmanlı'ya Tire Külliyeleeri (14. – 16. Yüzyıllar)*”, s. 14.

⁴⁵⁶ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 247-249.

Fotoğraf 48: Muvakkithanenin Günümüzdeki Hali.

(Fotoğraf: Ummahan ÖZALP Arşivi)

Fotoğraf 49: Tire Yoğurtluoğlu (Yavukluoğlu) Külliyesi İle Günümüzdeki Muvakkithanenin Görünüşü.(Fotoğraf: Ummahan ÖZALP Arşivi)

XIII.Tokat Muvakkithanesi

Tokat Muvakkithanesi Tokat merkeze konumlandırılmış olup Behzat Caddesi üzerinde bulunan Behzat Camii'nin güneyinde yer almaktadır.⁴⁵⁷ Muvakkithane konumuna göre sokak muvakkithanesi grubunda yer almaktadır. Tokat Muvakkithanesi'nin mimarının kim olduğu bilinmemekle birlikte Tokat Saat Kulesi'nin II. Abdülhamid'in tahta çıkışının yirmi beşinci yıl dönümü anısı olarak halk tarafından yapılan katılımlar ile Mutasarrıf Bekir Paşa ve Belediye Başkan Enver Bey'in desteği ile 1902 tarihinde inşa edildiği bilinmektedir.⁴⁵⁸

Tokat Saat Kulesi'ne ait herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Ancak giriş kapısı üzerinde bulunan mermer levhalı kitabede H.1318 / M. 1900-1901 tarihli yazı bulunmaktadır. Giriş kapısı üzerinde bulunan levha mermerden yapılmış olup dikdörtgen görünümündedir. Basık kemerli olarak tasarlanmıştır. Mermer levha üzerinde S ile C şeklinde yapılmış bitkisel motiflere yer verilirken ayrıca basık kemerler üzerine ay ve yıldız yapıldığı bilinmektedir.⁴⁵⁹ Mermer levha üzerinde bulunan tarihe karşılık olarak bazı kaynakların ise bu tarihi 1317 H. / 1900 M. yılları arasında yazmış olduğu bilinmektedir.⁴⁶⁰ Yapım tarihinin de bu yıllara tekabül ettiği

⁴⁵⁷ Ali Osman Uysal, "Tokat'taki Osmanlı Camileri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*, Ankara 1987, s. 343.

⁴⁵⁸ Acun, *Anadolu Saat Kuleleri*, s. 36; Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 260.

⁴⁵⁹ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 259.

⁴⁶⁰ Abdullah Şevki Duymaz, *II. Abdülhamid Dönemi İmar Faaliyetleri (Türkiye Örnekleri)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2003, s. 165; Acun, *Anadolu Saat Kuleleri*, s. 36.

anlaşılmaktadır.⁴⁶¹ Muvakkithanenin yapımının saat kulesi ile aynı tarihleri gösterdiği bilinmekte olup bu da II. Abdülhamid'in olduğu döneme denk gelmektedir. Bu dönemde görülmesinin sebebi Saat kulelerinin yapılmasına yönelik II. Abdülhamid'in 1901 yılında yayınlamış olduğu fermanıdır. ⁴⁶² Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv Belgelerinden de anlaşıldığı üzere bu tarihler arasında muvakkıtlık cihetinin tevcih edilmesi yani bu makamın yükseltilmesi ya da yön değiştirmesi anlamlarına gelen işin yapıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁶³

Tokat Saat Kulesi'nin yapım tarihinin ve muvakkithanenin kaç yılında yapılmış olduğuna dair çeşitli tarihler bulunmaktadır. Bu tarihlerin ise net olmamasının nedenini bazı kaynaklardan anlaşılaacağı üzere Tokat Saat Kulesi'ne ait kitabenin kaldırılmasındandır. 28 Mayıs 1927 tarihinde yürürlüğe giren ve 1057 sayılı kanun ile binaların üzerinde bulunan tuğra ve armaların kaldırarak müzeye konulması veyahut üstlerinin uygun bir biçimde örtülerek kapatılması istenmiştir. Böylece bu kanun ile birlikte çok sayıda mimarî yapının tuğra ile kitabelerinin kaldırıldığı bilinmektedir. Kaldırılan kitabeler ile de mimarî yapıların yapım tarihleri de yok olmuştur. Günümüzde uygulanmadığı bilinen ancak dönemin şartlarına göre uygulanan kanunda Tokat Saat Kulesi'nin de kitabesinin kaldırıldığı bilinmektedir. Bu da saat kulesi ve muvakkithanenin kaç tarihler arasında yapıldığı yönünde karışıklıklara neden olmuştur.⁴⁶⁴

⁴⁶¹ Duymaz, II. Abdülhamid Dönemi İmar Faaliyetleri (Türkiye Örnekleri), s. 165.

⁴⁶² Tomar, Anadolu Muvakkithaneleri, s. 259.

⁴⁶³ BOA. C. BLD. 68/3354.

⁴⁶⁴ Selçuk Mülâym, "Tuğra ve Medhiyeleri Kaldıran Kanun", *Konya Kitabı X Özel Sayı Aralık 2007*, Konya 2007, s. 483-488.

Saat kuleleri gövde, petek ve kaide olmak üzere üç bölümden oluşan binalardır. Muvakkithaneler ise bu tarihi binaların kaide kısımlarında yer almaktadırlar. Tokat Muvakkithanesi de saat kulesinin kaide bölümünde yer almaktadır.⁴⁶⁵ Ayrıca Tokat Muvakkithanesi, sokak muvakkithanesi özelliklerini taşıyan mimarî yapıdır. Tokat Saat Kulesi'nin batı cephesine bitişik olarak yapılmıştır. Plan tipine göre kare olarak tercih edilen muvakkithanenin ana cephesinde kesme taş malzemenin tercih edildiği bilinmektedir. Ayrıca muvakkithanenin bitişiğinde bulunan saat kulesinde de yine kesme taş malzemesi tercih edilmiştir.⁴⁶⁶ Muvakkithane içerisinde yer yer ahşap malzemelerin kullanıldığı bilinmektedir. Ahşap malzeme muvakkithanenin tavanı, bazı pencerelerin doğramalarında ve mekânın iç duvarlarında kullanılmıştır. Bu mimarî yapının batı cephesi yoldan tarafa bakmaktadır ve halkın buradan saat ayarını yapması sağlamıştır. Yapının üst örtüsü kırma çatılı olarak tasarlanmış ve kiremit ile örtülmüştür. Üst örtüsünde tercih edilen kiremit ise alaturka kiremit olmuştur. Ayrıca muvakkithanenin önünde üçgen bir alınlık bulunmaktadır. Dikdörtgen olarak yapılmış ahşap pencereleri ise önlerine yapılan demir korkuluklar ile hareketlendirilmiştir. Yapılan diğer süslemeler ise kemer kilit taşlarında bulunan bitkisel motiflerin olması dikkat çekmektedir. Kemer kilitlerinde yapılan bu bitkisel süslemeler ağaç görünümünde olan motiflerdir. Kemer kilitlerinde işlenen süslemelerde yaprakların ve tomurcukların değişik şekillerde bulunması ayrıca dikkat çeken unsurlar arasında olmuştur. Kemer kilit taşlarında işlenmiş bu tarz süslemeler örnekle Karaman Hatuniye Medresesi Taç Kapısında, Beyşehir Eşrefoğlu Süleyman Bey Camii Taç Kapısında,

⁴⁶⁵BOA. DH. MKT. 1405/50.

⁴⁶⁶ Duymaz, II. Abdülhamid Dönemi İmar Faaliyetleri (Türkiye Örnekleri), s. 165.

Niğde Ak Medrese Taç Kapı kilitlerinde bulunan taşlarında da görülürken, benzer süslemeler olarak bilinmektedir.⁴⁶⁷

Fotoğraf 50: Tokat Muvakkithane Duvarında Bulunan Bitkisel Süsleme.⁴⁶⁸

Muvakkithanenin yapım tarihini gösteren Tokat Saat Kulesi üzerinde bulunan kitabede ise mermer malzeme kullanılarak levha hazırlanmıştır. Dikdörtgen şeklinde olan kitabenin basık kemerleri bulunmaktadır bu kemerlerin kenarlarına S ile C harflerine benzeyen bitkisel motifli kıvrımlar yapılarak süslendirilmiştir. Yine oyma tekniği ile yapılan bu kemerlerin üzerinde ay ve yıldız motifi ile yapılan süslemeler dikkat çekerken, kitabede Osmanlıca yazıların bulunması ile de ön plana çıkmaktadır.⁴⁶⁹ Muvakkithanenin dış cephelerinde görülen hareketlilik mekânın içinde yok olup daha sade bir görünüme sahiptir. Mimarî yapının çatısı ise iki yöne eğilmiş biçimde tasarlanmış ve kırma çatı şeklinde yapılmıştır. Çatının üçgen alınlığının

⁴⁶⁷ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 260-262.

⁴⁶⁸ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 266-273.

⁴⁶⁹ Mülâyim, “*Tuğra ve Medhiyeleri Kaldıran Kanun*”, s. 259.

üzerine ise mermer bir taş yerleştirilmesi mimarî yapıya hareketlik sağlamıştır. Üst örtüsünde ise oluklu kiremit malzeme kullanılarak kapatılmıştır. Günümüzde muvakkithanenin iç cephe duvarları ve tavanı ahşap malzeme ile tamamen kaplanmış olduğu bilinmektedir.⁴⁷⁰

Fotoğraf 51: Tokat Muvakkithanesinin Günümüzdeki Durumu.⁴⁷¹

Muvakkithanenin dibinde bulunan Saat Kulesinde ise kesme taş kullanılıp, sekizgen planlı olan yapının beş kata sahip olduğu bilinmektedir. 33 m. yüksekliğinde olan Saat Kulesi'nin kare bir yapı üzerine yerleştirilmiş olduğu görülmektedir. Şehir merkezinde bulunan bu mimarî yapının kapı girişinde bulunan kitabeden anlaşıldığı üzere Sivas Valisi Reşit Akif Paşa döneminde Vezirköprü Kaymakamı Ahmet Reşit

⁴⁷⁰ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 261.

⁴⁷¹ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 269.

Efendi tarafından 1906-1908 tarihleri arasında inşa ettirildiği bilinmektedir.⁴⁷² Tokat Muvakkithanesi günümüzde Ahmet Ünan'ın⁴⁷³ baba mesleği olan saatçiliği sürdürdüğü bu tarihi mekânda saatlerin onarımını, bakımını yaparak saat sattığı bir dükkâna çevrilmiştir. Daha önceden muvakkithane içerisinde tezgâh ve raflar bulunmazken saat dükkânına çevrilmesinden sonra bu eşyalarında yerini aldığı bilinmektedir. Değişmeyen tek öge ise muvakkithane içerisinde aslı bulunan saatler olmuştur. Osmanlı Saat Kuleleri mimarîsinin ön önemli eserlerinden birisi olan Tokat Saat Kulesi'nin ve muvakkithane binasının bugün hâlâ ilk günki görünümünü korumaktadır. Tokat halkının saatin kaç olduğunu görmesi adına Saat Kulesi çalışmaya devam etmektedir.

⁴⁷² Duymaz, *II. Abdülhamid Dönemi İmar Faaliyetleri (Türkiye Örnekleri)*, s. 165.

⁴⁷³ Tokat'ta yaşayan 51 yaşındaki saatçi Ahmet Unan, noterden zimmetle üstlendiği saat kulesindeki saatin bakımını 25 yıldır özenle yapıyor. Sultan 2. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yılı dolayısıyla vatandaşların da yardımıyla 1902 yılında yaptırılan saat kulesindeki aletin bakımını, 25 yıldır Ahmet Unan gerçekleştiriyor. Kuledeki saatin bakımını yapması için Tokat Belediyesi tarafından noter onaylı verilen zimmette, Unan'ın, saatin her türlü bakımı ile güvenliğinden sorumlu tutulduğu, işi ücret almadan gerçekleştireceği bilgisi yer alıyor. Babasından öğrendiği mesleğini tarihi saat kulesinin altında bulunan küçük dükkânında sürdüren Unan, her 8 günde bir 33 metre yüksekliğindeki 132 basamaklı kuleye çıkarak Fransa yapımı tarihi saati kurarak bakımını yapıyor. Ahmet Unan, AA muhabirine yaptığı açıklamada, işini severek yaptığını, tarihi saat kulesindeki saate ise özel önem verdiğini söyledi. Saat kulesinin kentin her yerinden görülebildiğine, insanların zamanı saatin çanları sayesinde öğrendiğine işaret eden Unan, "1994 yılından bu yana saate ben bakıyorum. Bu saatin bakımını noterden zimmetle aldım. Hayır, amacıyla bu işe hizmet etmeye çalışıyorum." dedi. Saatin mekanizmasını kurarak bakımını yaptığını belirten Unan, bu nedenle hayatını saatin çalışma şekline göre ayarlamak zorunda olduğunu anlattı. Saatin bakımının düzenli yapılması gerektiğini vurgulayan Unan, "Örneğin bayram tatillerinde bir yere gitmeden önce arife günü saati kuruyorum. Her 8 günde bir saati mutlaka kuruyorum." dedi. Saatin açıkta bulunması nedeniyle dişlilerinin arasına toz girdiğine dikkati çeken Unan, "Saatin üzerinde 250 kilogram yük var. Fırça yardımıyla benzinle yıkıyorum, yağlamasını yapıyorum. Halatlarda kışın sıkıntı olabiliyor. Kışın yelkovan ve akreplerinin arası kar dolduğu için donma yapıyor. Bu yıl oldukça fırtına vardı, saati dört gün çalıştırmadığım oldu." diye konuştu. Unan, saatin parçalarını yapacak bir ustanın artık bulunmadığının altını çizerek, bu nedenle işini titizlikle sürdürdüğünü dile getirdi. Yüzyılı aşkın süredir saatte en ufak bir aşınma bulunmadığını vurgulayan Unan, şunları kaydetti: "Ben kime emanet edeyim bunu. Benden sonrası için bir şey diyemiyorum. Bu işi de mesleğimi de çok seviyorum. Bu saatle uğraşmak hoşuma gidiyor. Hafta sonu geliyorum, yaşıyorum, tozunu alıyorum. Oturuyorum, 10-15 dakika sesini dinliyorum. Artık böyle bir sistem kalmadı." Fatih Mehmet Kürkçü, *Anadolu Ajansı*, 17.05.2019.

Kulenin kaide kısmında saatler ile ilgili çalışmalar yapan Ahmet Ünan'ın 1994 yılından burada hâlâ saatlerin tamir, bakım ve onarımını sürdürdüğü bilinmektedir.⁴⁷⁴

Fotoğraf 52: Tokat Muvakkithanesi'nde Günümüzde Saatçilik Yapan Ahmet Unan.⁴⁷⁵

XIV.Trabzon Ortahisar Camii Muvakkithanesi

Trabzon Ortahisar Camii Muvakkithanesi Trabzon merkezde Ortahisar Camii'nin kuzeyinde bulunmaktadır.⁴⁷⁶ Muvakkithane bulunduğu yerden dolayı sokak muvakkithanesi grubuna girmektedir. Trabzon Ortahisar Camii Muvakkithanesi'ne ait herhangi bir kitabeye ulaşamadığı için kim tarafından yaptırıldığı ve

⁴⁷⁴Hadi Belge, "Sultan II. Abdülhamid'in Saltanatının 25. Yılında Tokat ve Tokat Saat Kulesi", *History Studies*, C.13, S.2, 2021, s. 461.

⁴⁷⁵Mehmet Kürkçü, *Anadolu Ajansı*, 17.05.2019.

⁴⁷⁶Tülay Zorlu, "Salnamelere Göre Doğu Karadeniz Bölgesi Muvakkithaneleri", *Belleten*, Ankara 2014, s. 918.

muvakkithanenin mimarının kim olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır.⁴⁷⁷ H. 1265 yılına ait belgede Trabzon’da muvakkithane olmadığından dolayı, Trabzon halkı tarafından herkesin kabul gördüğü imzalı dilekçe toplanarak taş veya harçtan yapılacak olan kargir bir muvakkithane inşasının yapılması istenmiştir. Yapılacak olan muvakkithane masraflarının Evkaf-ı Hümayun hazinesinden ödenmesi kararlaştırılmıştır. Trabzon’da muvakkithane binasının yapılmasına dair Meclis-i Vâlâ Matbaasını da içine alan bir hatırlatma yazısı yazılarak kargir muvakkithanenin inşasının olması gerektiği belirtilmiştir.⁴⁷⁸

Muvakkithaneye ait kitabe bulunmamasına rağmen bazı kaynaklar yapılaş yılını XIX. yüzyıl olarak vermektedir.⁴⁷⁹ Yapım tarihi kesin olmayan bu mimarî yapı sokak muvakkithanesi özelliklerini taşımaktadır.⁴⁸⁰ H. 1312 yılına ait Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv Belgesinde Trabzon’da çeşme ve muvakkithane tahribi⁴⁸¹ XIX. yüzyılda yapıldığı düşünülen Trabzon Ortahisar Camii Muvakkithanesi için Trabzon valisi tarafından muvakkithaneye iki adet saat irsali için Evkaf nazırına yazı yazdığı bilinmektedir.⁴⁸² H. 1265 yılına ait belgede muvakkithanede görev yapması için Şirinoğlu Mihail’in muvakkit tayin edilmesi istenmiştir.⁴⁸³ H. 1265 yılına ait diğer bir arşiv belgesinde de Şirinoğlu Mihail’in Trabzon Ortahisar Camiisinde muvakkitlik yapması için istenmiştir ancak saatlerin bakım ve onarımı için bun

⁴⁷⁷ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 277.

⁴⁷⁸ BOA. İ. MSM. 87/2475.

⁴⁷⁹ Zorlu, “*Salnamelere Göre Doğu Karadeniz Bölgesi Muvakkithaneleri*”, s. 918.

⁴⁸⁰ Murat Yüksel, *Trabzon’da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeler*, C.1, Trabzon 2000, s. 247; Hüseyin Albayrak, *Trabzon Orta Hisar ve Çevresi*, Trabzon 1998, s. 131.

⁴⁸¹ BOA. Y. PRK. AZJ. 29/49.

⁴⁸² BOA. A.}MKT. 131/87.

⁴⁸³ BOA. MV. 77/68, 81/27.

Şirinoğlu Mihail'e ihtiyaç olup olmadığı bilgisiiçin Trabzon valisine kâğıt gönderildiği gibi bilgilere yer verilmiştir. Şirinoğlu Mihail'in asıl görevinin saatçilik olduğu bilinmektedir.⁴⁸⁴H. 1266 yılına ait belgeye göre ise Trabzon'da görev yapmış olan muvakkithane nazırı Mehmet Efendi'nin biriken maaşlarının kendisine verildiği bilgisine ulaşılmıştır.⁴⁸⁵

Trabzon Ortahisar Muvakkithanesi tek katlı olup sokak muvakkithanesi özelliği gösterirken bu mimarî yapının ana cephesi plan özellikleri bakımından çokgen planlı olarak tasarlanmıştır.⁴⁸⁶ Muvakkithanenin kuzey ve doğu cephelerinde kesme taş kullanılırken, başka bir yapıya bitişik olan kuzey ve doğu cephesinde ise yığma malozlarla yapılan taş duvar yer almaktadır. Çatısı alaturka kiremit ile örtülü olan muvakkithanenin görünümü ise oldukça sadedir. Muvakkithane içerisine tek basamaktan oluşan merdiven ile giriş sağlanmaktadır. Mimarî yapıya ait bu merdiven güney cephede bulunmaktadır. Bu mimarî yapının ahşap olan kapısı dikdörtgen şeklinde olup çift kanatlıdır. Ahşap kapı üzerinde bursa kemerleri kullanılmıştır. Bursa kemerlerinin muvakkithaneye farklılık katmasının yanında yine pencere, giriş kapısı, söve, lento ile kilit taşları da mimarî yapıya hareketlilik kazandırmıştır.⁴⁸⁷

Muvakkithanenin sokağa bakan her köşesine bir pencere yerleştirilmiştir bu pencereler de yine dikdörtgen olarak yapılmış dikine doğru uzanan pencere

⁴⁸⁴ BOA.A.}MKT. 209/83.

⁴⁸⁵BOA. C. BLD. 110/5451.

⁴⁸⁶ Ömer Kahrıman, *Trabzon'daki Türk Devri Mimari Eserleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2003, s. 29; Zorlu, "Salnamelere Göre Doğu Karadeniz Bölgesi Muvakkithaneleri", s. 918.

⁴⁸⁷ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 277.

görünümündedir. Mimarî yapının sadece güney ve batı cephelerinde pencere yer aldığı bilinmektedir. Pencereilerin büyüklüğü dışarıdan geçen halkın saatleri rahatlık ile görebilecekleri biçimde olup halkın saat ayarlarını kolayca yapabilmelerine olanak sağlayacak şekilde yapılmıştır. Pencereilerin dışında ise korkuluklar bulundurularak mimarî yapıya hareketlilik kazandırılmıştır. Muvakkithanenin iç cephesinde ise nişlere yer verilmiştir.⁴⁸⁸ Ayrıca muvakkithanenin kilit taşları, söve, lentoları da yine mekâna hareketlilik kazandıran unsurlar arasındadır. Muvakkithane içerisinde sade olan kısım ise tavan olmuştur. Tek mekândan oluşan mimarî yapının tavanı ahşap malzeme kullanılarak yapılmış ve herhangi bir süsleme yapılmadan düz olarak kapatılmıştır. Mimarî yapının çatısı kırma çatı biçimde yapılırken, üst örtüsünde kullanılan malzeme ise oluklu kiremit olmuştur.⁴⁸⁹ Muvakkithane içerde halen çalışan antika ahşap kasnaklı bir saat bulunmaktadır. Ancak diğer diğer astronomik aletlerin bulunmadığı bilinmektedir. Mekân içerisinde bir tane de altın yıldızlar ile yazılmış levha bulunmaktadır. Bu levhada zaman kavramı ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır.

Sâ'atin mu'cize-i Hazret-i Yusuf idüğün

Zamm-ı ahâd ile darbından işit leyl ü nehâr

Sad u pençâhşesş oldukda şümâr

*Gice gündüz bu hisâb üzre çalar.*⁴⁹⁰

⁴⁸⁸ Tülay Zorlu ve Demet Yılmaz, “Kültürel Süreklilik Bağlamında Muvakkithaneler: Trabzon Örneği”, *Safranbolu Saat Kulesi ve Zaman Ölçerler Sempozyumu*, Safranbolu 2010, s. 269-283.

⁴⁸⁹ Zorlu - Yılmaz, “Kültürel Süreklilik Bağlamında Muvakkithaneler: Trabzon Örneği”, s. 269-283; Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 277-278; Zorlu, “Salnamelere Göre Doğu Karadeniz Bölgesi Muvakkithaneleri”, s. 919.

⁴⁹⁰ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 278.

Fotoğraf 53: Trabzon Ortahisar Muvakkithanesi'nin İç Cepheden Pencereilerin Görünümü.⁴⁹¹

Trabzon Ortahisar Muvakkithanesi 2008 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmıştır. Bu onarımda kapı, pencere ve üst örtüsü yenilenmiştir. Zamanla asıl işlevini yitiren muvakkithane günümüzde Diyanet İşlerine bağlı Ortahisar Fatih Camii Kütüphanesi ve Derneği olarak kullanılmaktadır.⁴⁹² Trabzon Ortahisar Camii İmamı muvakkithanenin günümüzde kütüphane ve Camii imamının odası olduğunu belirtmiştir.⁴⁹³

⁴⁹¹ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 290.

⁴⁹² Hüseyin Albayrak, *Trabzon Orta Hisar ve Çevresi*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 1998, s. 131; Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 279.

⁴⁹³ Muvakkithanenin günümüzde Camiinin Kütüphanesi ve imam odası olarak kullanıldığını söyledi. Teknolojinin gelişmediği eski dönemlerde her evde saat bulunmadığını, bu nedenle o dönemlerde muvakkithanelerin büyük önem taşıdığını anlatan Murutoğlu, “Camiimizin yanındaki muvakkithane, özellikle namaz vakitlerinin tayininde Trabzon için büyük önem arz etmiş bir yapıdır. 1800’lü yıllarda burada bulunan iki saat yardımıyla namaz vakitleri vatandaşlara bildirilirdi” dedi. Yapının, özellikle ramazan ayında iftar ve sahur vakitlerinin belirlenmesi için de kullanıldığını anlatan Murutoğlu, şöyle devam etti: “O dönemlerde ramazan aylarında iftar ve sahur vakitlerinin belirlenmesi, orucun dini kurallara göre vaktinde tutulması gerekliliğinden dolayı önem taşıyordu. Muvakkithanedeki görevlinin iftar vaktini bildirmesiyle Camiimizin müezzini minarenin kandillerini yakar, kenti yüksekten gören Boztepe’deki görevli de kandil yanınca iftar topunu ateşlerdi. Sahurda da aynı şekilde vakit belirlenirdi. Top sesini duyan diğer Camii görevlileri de kendi minarelerindeki kandilleri yakar, ezanı okurlardı.” Artık muvakkithanelere ihtiyaç duyulmadığını, herkesin cep telefonu, kol ya da duvar saatleriyle zamanı öğrenebildiğini dile getiren Murutoğlu, “Muvakkithanede yer alan çalışır durumdaki iki tarihi saati, artık

Fotoğraf54: Trabzon Ortahisar Muvakkithanesinin Sol Taraftaki Görsel Güney, Sağ Tarafta Bulunan Görsel Güney Doğu Cephesidir.⁴⁹⁴

XV.Muvakkithanelerin Kapatılması Ve Günümüzdeki Durumları

Mekanik saatlerin çıkmaya başlaması ile halk yanlarında bulundurdıkları saatleri ezanı saate göre ayarlamak istemiştir. Halkın bu isteğinin artması üzerine muvakkithane sayılarında da artış görülmüştür. Ancak bu artış XIX. yüzyıl sonlarına kadar devam edebilmiştir.⁴⁹⁵ Mekanik saatlerin öneminin artmasının başlıca nedeni teknolojinin getirdiği yenilikler olmuştur. Yenilikler birçok Anadolu şehrinde usturlab, rub ‘u tahtası, güneş saati ve kum saati gibi aletlerin önemini yitirmesine neden olmuştur.⁴⁹⁶ Saat Kuleleri’nin Osmanlı Devleti’nde bu kadar geç görülmesi ve rağbet görmemesinin en önemli sebeplerinden biri muvakkithanenin bulunması ve mekanik

Camiimizde kullanıyoruz” diye konuştu. Bk. *Yeni Asya Gazetesi*, “Eskiden İftar Ve Sahur Vakitlerini Muvakkithaneler Belirliyordu”, 21 Ağustos 2011.

⁴⁹⁴ Zorlu, “*Salnamelere Göre Doğu Karadeniz Bölgesi Muvakkithaneleri*”, s. 919.

⁴⁹⁵ Kemal Özdemir, *Osmanlıdan Günümüze Saatler*, Tyk Bank Yayınları, İstanbul 1993, s. 33.

⁴⁹⁶ Feza Çakmut, “Topkapı Sarayı Müzesi Saat Koleksiyonu”, *Zaman İçinde İstanbul*, S. 51, İstanbul 2004, s. 98.

ses yerine insan sesiyle namaz vakitlerinin halka duyurulmak istenmesi olmuştur.⁴⁹⁷

XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren saat kulelerinin hemen hemen her yerde yaygınlaşmaya başlaması ile birlikte muvakkithanelere duyulan ihtiyaç azalmaya başlamıştır. Muvakkithanelere duyulan ihtiyacın azalmasına yol açan ve kapılarına kilit vurulmasına neden olan başlıca sebepler saat anonslarının yapılmaya başlanması, pek çoğunun bakkal, kitabevi, kadınlar mescidi, dinlenme mekânları, kütüphane, kırtasiye, saatçi dükkânı, meslek edindirme kurs binası, imam odası, Camii deposu ve tarihi saatlerin sergilendiği mekân gibi amacının dışında kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Muvakkithanelerin bağlı bulunduğu müneccimbaşılık kurumu “baş muvakkitlik” adı altında devam ederken bir süre sonra bu kurum da tamamen ortadan kalkacaktır.

Şehir ve kasaba meydanlarına saatlerin konulması ve pek çok kişinin saate sahip olması, mimarî yapılar olan muvakkithanelerin önemini kaybetmesine neden olmuştur. İlerleyen zaman da ise teknolojinin gelişmesi ile beraber saatlerin radyo ve televizyonlar aracılığı ile ayarlanmaya başlaması muvakkithanelere olan ihtiyacı tamamen yok etmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü idaresinde bulunan muvakkithanelerin bazıları ise kurumlara kiraya verilmiştir.⁴⁹⁸ Muvakkithanelere olan ihtiyacın yok olması ile muvakkitlik mesleğinden anlayan kişiler de yetişmediğinden zamanla bu meslek unutulmuştur.⁴⁹⁹ Zaman hesabının yapıldığı muvakkithaneler II. Abdülhamid döneminde saat kulelerinin yapılması ile eski önemini kaybetmişler,

⁴⁹⁷ Uzun, “*Niğde Saat Kulesi*”, s. 122.

⁴⁹⁸ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 26.

⁴⁹⁹ Çınar, “*Kaybolmuş ve Kaybolmaya Yüz Tutmuş Meslekler*”, s.260.

muvaakkitliğe ve muvakkithanelere olan ilgi azalınca bu mimarî yapılar kapatılmıştır.⁵⁰⁰ Muvakkithanelerin kapatılmasına neden olan Saat Kuleleri günümüzde ayakta kalmayı başaran yapılar olmakla birlikte bulundukları şehrin simgesi olup, tarihi kalıntıları arasında da yerini almayı başarmışlardır. Muvakkithanelerin kapanması ile muvaakkitlik mesleği de eski önemini yitirmiştir. Boşta kalan muvaakkitler ise Saat Kuleleri'nde bir takım işler yapmak üzere görevlendirilmiştir.⁵⁰¹ Muvakkithaneler günümüzde Camii görevlilerinin araç ve gereçlerini yerleştirdiği bir depo ya da halkın vakit geçirmek için kullandığı küçük mekânlar olarak kullanılmaktadır. Bazı muvakkithaneler günümüze ulaşırken pek çoğu restore edilmediğinden, bakımsız ve kötü durumda olduklarından dolayı günümüze ulaşamamışlardır. Muvakkithanelerin bazılarının ise yol ya da meydan açmak amacı için yıkılarak yok edildiği bilinmektedir. Bu sebeplerden tarihi yapılar günümüze ulaşamamışlardır.⁵⁰² Bazı muvakkithane binaları da zamanla okula çevrilmiştir.⁵⁰³

Anadolu muvakkithanelerinden Amasya II. Bayezid Muvakkithanesi bir dönem mescit olarak amacının dışında kullanıldığı gibi günümüzde Camii görevlisi odası olarak işlev görmektedir.⁵⁰⁴ Balıkesir Zağanos Paşa Muvakkithanesi de yine zamanla Amasya II. Bayezid Muvakkithanesi'nde olduğu gibi Camii görevlisi ve müezzin odası olarak kullanılmıştır.⁵⁰⁵ Hatay Meydan Camii Muvakkithanesi diğer

⁵⁰⁰ Zorlu, “Doğu Karadeniz Bölgesi Muvakkithaneleri”, s. 907-908.

⁵⁰¹ Uzun, “Niğde Saat Kulesi”, s. 122.

⁵⁰² Uz, “Yok Olan Hatıralar”, s. 570.

⁵⁰³ BOA. TS. MA. e. 1437/23.

⁵⁰⁴ Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, s. 51; Renda, “Amasya II. Beyazıt Külliyesindeki Muvakkithane”, s. 193-195.

⁵⁰⁵ Eren, *Zağanos Paşa*, s. 162; Tomar, “Anadolu Muvakkithaneleri”, s. 87.

muvaakkithanelerden farklı olarak iç mekânında rafların bulunduğu küçük bir kütüphaneyi anımsatmasının yanısıra, muvaakkithane içerisinde ayrıca dini kitapların da satılmasıyla dikkat çekmektedir.⁵⁰⁶ Kayseri Muvakkithanesi'nde ise içerisinde Milli Mücadele Dönemine ait resimlerin sergilendiği küçük bir müze olarak kullanıldığı⁵⁰⁷ gibi Kayseri Büyükşehir Belediyesinin Kaymek adı altında olan meslek edindirme kurslarının Tanıtım ve İrtibat Bürosu olarak kullanılmaktadır.⁵⁰⁸ Günümüze ulaşan Muğla Muvakkithanesi ise saat dükkânına çevrilerek saat tamir ve bakımlarının yapıldığı mekân olarak kullanılmakta olup, bu saat dükkânında çalışan kişinin baba mesleği olan saatçiliği bu dükkânda sürdürdüğü bilinmektedir. Afyon Yeni Camii Muvakkithanesi'nin günümüze yakın dönemlerde kadınlar mescidi olarak kullanıldığı bilinmektedir.⁵⁰⁹ Safranbolu Köprülü Mehmet Paşa Muvakkithanesi'nin günümüzde Metin Sözen⁵¹⁰ Safranbolu Araştırmaları Merkezi Binası olarak hizmet verdiği bilinmektedir.⁵¹¹ İzmir Şadırvanaltı Camii Muvakkithanesi ise yine Amasya II. Bayezid Camii Muvakkithanesi ve Balıkesir Zağanos Paşa Camii Muvakkithanesi'nde

⁵⁰⁶ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 125.

⁵⁰⁷ Satoğlu, *Kayseri Ansiklopedisi*, Ankara 2002, s. 369.

⁵⁰⁸ Arslantaş, *20. Yüzyıl'ın İlk Yarısında Kayseri'de Kamu Yapıları*, s. 31.

⁵⁰⁹ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 55-213.

⁵¹⁰ 24 Mayıs 1936 Tarihinde Elazığ'da dünyaya gelen Sayın Metin SÖZEN, aslen Harputlu bir ailenin çocuğudur. Babası Mehmet Muhsin Sözen Bey, annesi Ülfet Hanım'dır. Babasının memuriyeti nedeniyle daha çocuk yaşta Türkiye'nin birçok vilayetini gezip görme imkânına kavuştu. İlkokula Malatya-Gazi'de başladı ve Konya İhsaniye'de bitirdi. Ortaokul ve Lise'yi Konya, Antalya, Adana, İzmit, Kabataş 'ta okudu. Üniversite tahsiline İstanbul Üniversitesi'nin Fen Edebiyat Fakültesi, Estetik Sanat bölümüne girerek başladı. 1960 yılında, Tarih Kürsüsü Asistanı oldu. 1967 yılında ise, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümünde, Tarihi ve Restorasyon Kürsüsü, Asistanlığı görevini yürüttü. 1973 yılında Doçent, 1979 yılında Profesör olan Sözen, Türkiye'deki doğal, tarihsel ve kültürel mirasın korunması, değerlendirilmesi ve tanıtılması amacıyla yoğun çaba gösteren bir bilim ve uygulama adamıdır. (*Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı.*)

⁵¹¹ Anonim, *Safranbolu Belediyesi 2006 Dönemi Korumacılık Faaliyetleri*, Safranbolu Belediyesi, Safranbolu 2006, s. 27; Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 229.

olduğu gibi Camii imamının odası olarak kullanılmaktadır.⁵¹² Trabzon Ortahisar Muvakkithanesi günümüzde Diyanet İşlerine bağlı Ortahisar Fatih Camii Kütüphanesi ile Derneği olarak kullanılmaktadır.⁵¹³ Tokat Muvakkithanesi Muğla Muvakkithanesi'nde olduğu gibi mekân içerisinde saat tamir ve bakımının yapıldığı saat dükkânı olarak kullanılmaktadır. Diyarbakır Ulu Camii Muvakkithanesi'nin günümüzde Hatay Meydan Camii Muvakkithanesi'nin kullanımına benzer işleve sahip kütüphane olarak hizmet verdiği bilinmektedir. Kütahya Muvakkithanesi günümüzde kırtasiye olarak kullanılmaktadır. Bu tarihi yapının daha önceki yıllarda bakkal olarak kullanıldığı bilinmektedir.⁵¹⁴ İzmir Hisar Camii Muvakkithanesi daha önce bahsettiğimiz İzmir Şadırvanaltı Camii Muvakkithanesi, Amasya II. Bayezid Camii Muvakkithanesi ve Balıkesir Zağanos Paşa Camii Muvakkithanesi'nde olduğu gibi Camii imamının odası olarak kullanılmaktadır.⁵¹⁵ Bu sebeplerden dolayı günümüze ulaşan Anadolu Muvakkithaneleri geçmiş dönemlerde benzer özelliklere sahip olsalarda, günümüzde hemen hemen hepsinin işlev bakımından birbirinden farklı olduğu anlaşılmıştır.

Osmanlı Devleti'ndeki muvakkithane sayısı tam olarak bilinmediğinden, ne kadarının varlığını sürdürdüğü hakkında da net bir bilgi yoktur. İstanbul'da bir zamanlar 70'e yakın olarak tespit edilen muvakkithaneden sadece 31 tanesinin günümüze ulaştığı bilinmektedir.⁵¹⁶ Anadolu'da ise Kayseri, Balıkesir, Afyonkarahisar,

⁵¹² Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 228.

⁵¹³ Albayrak, *Trabzon Orta Hisar ve Çevresi*, s. 131; Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 279.

⁵¹⁴ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 104-262.

⁵¹⁵ Aktepe, "İzmir'in Hisar veya Yakub Bey Camii 'i", s. 94-95.

⁵¹⁶ Kumbasar, *İstanbul Muvakkithaneleri*, s. 39-42.

Kütahya, Muğla, Diyarbakır, Tokat, Çorum, Edirne, İznik, Kırklareli gibi şehirlerde günümüzde muvakkithanelere rastlanmaktadır. Muvakkithanelerin kapatılmasında rol oynayan başlıca sebebin teknolojinin getirdiği yeniliklerden kaynaklandığı ve halkın muvakkit ve muvakkithanelere ihtiyaç duymadığı sebebiyle bu mimarî yapılara kilit vurularak kapatıldığı belirtilmiştir. İhtiyaç duyulmadığından muvakkithanelerin inşasına XIX. yüzyıl sonu itibari ile son verilmiştir.⁵¹⁷

⁵¹⁷ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 27.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ZAMANA YENİK DÜŞEN ANADOLU MUVAKKİTHANELERİ

Günümüze ulaşamayan Anadolu muvakkithanelerini tespit etme işi günümüzde varlığını koruyanmuvakkithanelere göre oranla kısıtlıdır. Bu mimarî yapıların günümüzde bulunmamaları konumlarının, kim tarafından yaptırıldıklarının, mimarlarının, inşaatları sırasında kullanılan malzemelerin ve plan tiplerinin tespit edilmesini zorlaştırmıştır.

Günümüze ulaşamayan ancak çeşitli il ve ilçelerde var olduğu bilinen Anadolu Muvakkithaneleri Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv Belgeleri ve diğer yazılı kaynaklardan tespit ettiğimiz üzere şu şekildedir; Rize Muvakkithanesi, Trabzon Çarşı Camii Muvakkithanesi, Kahramanmaraş Muvakkithanesi, Konya Sultan Selim Muvakkithanesi, Bafra Muvakkithanesi, Erzurum Lala Paşa Muvakkithanesi, İnegöl Muvakkithanesi, Samsun Muvakkithanesi, Bolu Muvakkithanesi, Ünye Muvakkithanesi, Giresun Muvakkithanesi, Karapınar Sultan Selim Muvakkithanesi, Yalvaç Devlethan Camii Muvakkithanesi'dir.

Anadolu Muvakkithaneleri içerisinde ayrıca Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv Belgelerinde tespit ettiğimiz ancak günümüzdeki durumu hakkında kesin bir bilgi bulunmayan bazı muvakkithaneler ise şu şekildedir; Aydın⁵¹⁸, Bursa⁵¹⁹, Adana⁵²⁰,

⁵¹⁸ BOA. A. MKT. NZD. 75/62.

⁵¹⁹ BOA. İ.HD. 472/31624.

⁵²⁰ BOA. AE. SAMD. III. 106/10511.

Manisa, Ayaş⁵²¹, Akşehir, Osmancık⁵²², Edirne⁵²³, Kilis⁵²⁴, Alaşehir, Sivas, İzmit, Harput⁵²⁵, Çankırı⁵²⁶, Burdur⁵²⁷, muvakkithaneleridir. Anadolu Muvakkithaneleri dışında günümüze ulaşamayan Balkan şehirlerine ait birçok muvakkitin olduğu Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv Belgelesi kayıtlarında tespit edilmiştir. Günümüze ulaşamayan Anadolu Muvakkithaneleri bu bölümde alfabetik sıraya göre açıklanarak, bir kısmı da görsellerle desteklenerek sunulmuştur.

I.Bafra Muvakkithanesi

Bafra Muvakkithanesi günümüze ulaşmadığı için tam yerinin nerede olduğu, kimin yaptırdığı ve mimarının kim olduğu hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Muvakkithanenin günümüze ulaşamamasından kaynaklı olarak mimarî yapının plan özelliklerinin nasıl olduğu, süsleme olarak hangi motiflere yer verildiği ve inşasında hangi malzemelerin kullanıldığı bilinmemektedir.

Bafra Muvakkithanesi ile ilgili Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv Belgelerinde Bafra'da yapılan yol, taşköprü, çeşme, kütüphane, muvakkithane, Camii vs. imar çalışmalarının yapıldığı bilgisine yer verilmiştir. Bu sebepten dolayı da muvakkithanenin H.1280/M.1863 tarihinden önce inşa edilmiş olabileceği tespit edilmiştir. Bafra'da bulunan bu tarihi yapıların harap halde bulunduğu tamir ve

⁵²¹ BOA. A.MKT. NZD. 301/77.

⁵²² BOA. HR. MKT. 16/24.

⁵²³ BOA. A. AMD. 6/14.

⁵²⁴ BOA. C. ADL. 55/3341.

⁵²⁵ BOA. A. MKT. NZD. 28/91.

⁵²⁶ BOA. A. MTK. NZD. 92/58.

⁵²⁷ BOA. A. MKT. NZD. 241/74.

onarımının yapılması gerektiği üzerine durulmuştur. Harap halde bulunduğundan onarım yapılacak olan bu tarihi yapılar içerisinde muvakkithanenin de bulunmaktadır.⁵²⁸ Bafra Muvakkithanesi'nin yine 1871-1872 yılında yazılmış olan bazı kaynaklarda adı geçmektedir. Muvakkithanenin de bu tarihlerden önce inşa edilmiş olabileceği tahmin edilmektedir.⁵²⁹

II.Bolu Muvakkithanesi

Bolu Muvakkithanesi'nin faaliyet gösterdiği dönemde Bolu Saat Kulesi'nin yakınlarında Aşağı Çarşıbaşı'nda yer aldığı bilinmektedir.⁵³⁰ Saat kulesine yakın bir yerde olduğundan dolayı meydan muvakkithanesi grubunda yer almaktadır.

Bolu Muvakkithanesi'nin Sultan Mahmud zamanında inşa edilmiş olabileceği tahmin edilmektedir. Ancak mimarının kim olduğu ve kimin tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Bolu muvakkithanesi ve Saat Kulesi'nin Sultan Mahmud zamanında inşa edildiği söylense de bazı kaynaklarda bulunan bilgilerden anlaşıldığı üzere sâniyen H. 1217 Bolu çarşısı kayıtlarında saat kulesinden bahsedilmesi ve muvakkithanenin de Sultan Mahmud dönemi öncesinde inşa edilmiş olabileceğinin göstergesidir.⁵³¹ Muvakkithanenin inşası tamamlandıktan sonra ise Bolu Göynük kazasına Mustafa

⁵²⁸ BOA. A.} MKT. MHM. 282/54.

⁵²⁹ *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1871*, Hazırlayan: Kudret Emiroğlu, C. 3, Ankara 1993, s. 207; *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1872*, Hazırlayan: Kudret Emiroğlu, C. 4, Ankara 1994, s. 207; Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 295.

⁵³⁰ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 296.

⁵³¹ Nermin Kılıç- Ayşe Kayapınar - Bilge Kaya - Fahri Kılıç - Levent Kayapınar, *Bolu Livası 1921-1925 Senesi Salnamesi (Giriş-Metin-Tıpkıbasım-Dizin)*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Bolu 2008, s. 294-295.

Şekib Efendinin muvakkıt olarak tayin edildiği ve bir süre sonrada rütbe tevcihi yanı rütbesinin yükseltilmesi yapıldığı bilinmektedir. Rütbe yükseltilmesinin buyurulduğu değişmeleringerekli ve lüzumlu olduğu belirtilmiştir.⁵³² Bolu Muvakkithanesi günümüze ulaşmadığı için plan özelliklerinin neler olduğu, süsleme yapılırken hangi motiflere yer verildiği ve inşası sırasında hangi malzemelerin daha çok tercih edildiği bilgisine ulaşamamıştır.

III.Edirne II. BayezidCamii muvakkithanesi

Edirne II. BayezidCamii Muvakkithanesi günümüzde bulunmadığı için yeri bilinmemektedir. Muvakkithanenin yeri bilinmediği için konumuna göre hangi muvakkithane türü olduğu da tespit edilememiştir. H. 1266 yılınana ait arşiv belgesinden anlaşıldığı üzere Edirne II. Bayezid Muvakkithanesi Erzurum Valisi Esad Paşa tarafından yaptırılmıştır.⁵³³ Edirne’de ayrıca Edirne II.

⁵³² BOA. HR. MTK. 5/71.

⁵³³ BOA. C. MF. 113/5646. Erzurum Valisi olan Esad Paşa’nın asıl adı Esad Muhlis Paşa olupAnkara’ya bağlı Ayaş’ta doğmuştur. Ayaş Müftüsü Hasan Efendi’nin oğludur. Aile şeceresi Bayrâmiyye-i Melâmiyye büyüklerinden Bünyâmin Ayâşî’ye kadar çıkar. Medresede tahsilini tamamladıktan sonra Ayaş voyvodalığine tayin edilen Esad Muhlis’e bir süre sonra silâhşorluk pâyesi verildi, 1806’da kapucıbaşı oldu. Ardından İstanbul’a çağrıldı, burada bazı devlet büyükleriyle tanıştı ve kendisine mîrâhurluk verildi. Daha sonra sırasıyla humbaracıbaşı (1818), başbâki kulu (1821), Drama nâzırı ve 1825’te paşalık rütbesiyle Edirne valisi oldu. 1827’de Ordu-yı Hümâyun memurluğuna tayin edildi, bir yıl sonra da Dimetoka’ya gönderildi. Aynı yıl Adana, 1829’da Konya valisi oldu. 1828-1829 Osmanlı-Rus harbinin ardından bölgeyi iyi tanıdığı için Erzurum valiliğine getirildi. Kendisine vezirlik rütbesine ek olarak fevkalâde zamanlarda Erzurum valilerine verilen Şark seraskerliği unvanı da verildi. 1836’da yeni kurulan Erzurum Redîf-i Mansûre müşirliğine getirildi. Erzurum’u yeniden imar ve tahkim eden Esad Paşa, 1836’da bu görevinden ayrılarak Şûrâ-yı Bâbiâlf âzası olduysa da reis Kölemen Dâvud Paşa’nın baskısı yüzünden 1839’da buradan da ayrılmak zorunda kal Aynı yıl Boğaz muhafızı, ardından Sivas, 1840’ta Halep, iki yıl sonra Sayda, 1845’te de ikinci defa Erzurum valisi oldu. Erzurum’da Tanzimat’ın uygulanmasından doğan karışıklıkları önlemeye çalışan Esad Paşa bir yıl sonra azledildi. Musul valisi iken Bedirhânî Bey isyanını bastırmada gösterdiği başarı ile dikkati çekti. 1847’de Diyarbekir valiliğine tayin edildi ve burada vefat etti. Viyana sefiri iken intihar eden devlet adamı Sâdullah Paşa Esad Muhlis Paşa’nın oğludur. Bilgili, cesur ve dürüst bir devlet adamı olarak tanınan Esad Muhlis Paşa divan şiiri tarzında şiirler de yazmıştır. Sayı bakımından pek fazla olmayan manzumelerinin ölümünden sonra Dîvançe-i Es’ad Paşa adıyla

Bayezid Camii Muvakkithanesi'nden başka, Edirne Selimiye Camii'ye ait muvakkithanenin var olduğu tespit edilmiştir. Muvakkithane Selimiye Camii'sine ait medrese, darulkurrâ, sıbyan mektebi ve muvakkithanesi ile Edirne şehrinde ön plana çıkan görkemli yapılardandır.⁵³⁴ Selimiye Külliyesi Camii ve medreseleri ile Eski Saray ve Baltacı Muhafızları Kışlası'nın bulunduğu, kavak meydanı adı verilen yere inşası yapılmıştır. Dış avluda bulunan ve Selimiye Camii'sinin iki tarafına birbirinin aynısı olan sıbyan mektebi olarak kullanılan iki medrese binası ve bir de muvakkithane bulunmaktadır.⁵³⁵ Edirne şehrinde bulunan diğer bir muvakkithane ise Edirne Ulu Camii Muvakkithanesi'dir. Halk arasında adı Ulu Camii olarak bilinen ama asıl adının Eski Camii ya da Câmî-i Atîk olan Camii 805 yılında Emir Süleyman Çelebi tarafından yapımına başlatılıp, Çelebi Sultan Mehmed Tarafından da inşası bitirtilmiştir. Edirne Eski Camii'ye ait bedesten, külliye, muvakkithane ve sebil bulunmaktadır. Camii çevresinde bulunan tarihi yapılar ile küçük bir külliye andırmaktadır. Ayrıca Camiiye ait olan bu tarihi binalar sayesinde de çok birimli ulu camiiler grubuna girmiş olduğu bilinmektedir. Edirne Ulu Camii Muvakkithanesi işlev görmediği dönemde yol yapım çalışması nedeniyle ortadan kaldırılmıştır. Bu sebeple tarihi yapı günümüze ulaşamamıştır.⁵³⁶

taşbaskısı yapılmıştır (İstanbul 1268). Aynı zamanda devrinin tanınmış hattatlarından olan Esad Muhlis Paşa'nın hat sanatında kimlerden ders aldığı bilinmemektedir. Bk. Kamil Şahin, Mehmet Hüsrev Subaşı, "Esad Muhlis Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.11, İstanbul 1995, s. 350.

⁵³⁴ Tayyip Gökbilgin, "Edirne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul 1994, s. 425-431.

⁵³⁵ Elmas Erdoğan-Nazan Kuter, "Edirne Kenti Kültür Varlıklarının Kent Estetiği Açısından Değerlendirilmesi", *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, S. 7, Tekirdağ 2010, s. 143.

⁵³⁶ Nesrin Çiçek Akçıl Harmanakaya, "Edirne Eski Camii-Ulu Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul 2012, s. 97-98.

Muvakkithanenin ne zaman inşa edildiği hakkında bir kesinlik yoktur. Ancak(H. 29/12/1264) yılına ait belgeden anlaşıldığıüzere Edirne şehrinde muvkkithanenin olduğu ve muvakkithanede muvakkitlik görevi yapan İbrahim Efendi'nin yüz kuruş maliyet ile bu işi yaptığı bilinmektedir.⁵³⁷(H. 1266) yılına ait Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv Belgesine göre muvakkithanede çalışan muvakkite verilen maaş miktarı yüz bir kuruş olarak kayıt edilmiştir.⁵³⁸ Edirne II. Bayezid Camii Muvakkithanesi günümüze ulaşamadığı için plan özelliklerinin neler olduğu, süsleme yapılırken hangi motiflere yer verildiği ve inşası sırasında hangi malzemelerin daha çok tercih edildiği bilgisine ulaşılammıştır.

IV.Erzurum Lala Mustafa Paşa Muvakkithanesi

Erzurum Lala Mustafa Paşa Külliyesi'nde bulunan Camiinin yanında bulunduğu bilinmekle birlikte Camiinin doğusunda günümüzde Cumhuriyet Caddesi adı verilen yerin köşesinde bulunan kalıntıların ve kesme taşların muvakkithaneye ait izler olabileceğini bazı kaynaklarda yer almaktadır.⁵³⁹ Muvakkithanenin konumu hakkında yapılan tahminler ve Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv Belgelerinde⁵⁴⁰ geçen kayıtlardan dolayı külliye muvakkithanesi olarak adlandırılabilir.

Erzurum Lala Paşa Muvakkithanesi'nin mimarı ve kim tarafından yaptırıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak bazı kaynaklar Erzurum'da valilik yapmış olan

⁵³⁷ BOA. A. AMD. 6/14.

⁵³⁸ BOA. C. MF. 113/5646.

⁵³⁹ Hamza Gündoğdu, *Erzurum Lala Mustafa Paşa Külliyesi*, Ankara 1992, s. 62.

⁵⁴⁰ BOA. A.} DVN. 29/67.

Osman Nuri Paşa'nın 1836-1839 yılları arasında Erzurum Camiisinde onarım ve bakım yapılırken Camiinin yapına bir muvakkithane yaptırdığını yazmaktadır.⁵⁴¹ Erzurum merkezde yer alan Lala Mustafa Paşa Külliyesi 1562-1563 yılları arasında Erzurum Beylerbeyi Lala Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. Bu külliyenin Camii, mektep ve hamamı bulunmaktadır. Osman Nuri Paşa'nın valiliği sırasında Külliye içerisinde bulunan bu mimarî yapıların yanına 1836-1839 yılları arasında bir de muvakkithane inşa edilmiştir.⁵⁴² Muvakkithanede muvakkit olarak Abdullah Efendi görev yapmıştır.⁵⁴³ Muvakkite bir senelik olmak üzere gümrük malının kirası verilmiştir.⁵⁴⁴

Erzurum Lala Paşa Muvakkithanesi günümüze ulaşamadığı için plan özeliğinin nasıl olduğu, süslemesinde kullanılan motiflerin neler olduğu ve inşasında hangi malzemelerin tercih edildiği bilinmemektedir. Sadece muvakkithanenin konumu tespit edilirken, bazı kaynaklar eski resimlerden yola çıkarak kesme taş kalıntılarının bulunduğunu tespit etmiştir. Ancak tam olarak mimarî yapının hangi malzemeden meydana getirildiği bilinmemektedir.⁵⁴⁵ Erzurum Lala Paşa Külliyesi'ni oluşturan tarihi yapılardan sadece mektep ve muvakkithanenin günümüze ulaşamadığı bilinmektedir.⁵⁴⁶

⁵⁴¹ Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Devrinde Anadolu Camiilerinde Restorasyon Faliyetleri", *Vakıflar Dergisi*, S. 7, 1968, s. 192.

⁵⁴² Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Lala Mustafa Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara 2003, s. 74-77; Gündoğdu, *Erzurum Lala Mustafa Paşa Külliyesi*, s. 62.

⁵⁴³ BOA. C. BLD. 19/929.

⁵⁴⁴ BOA. C. BLD. 46/2256.

⁵⁴⁵ Gündoğdu, *Erzurum Lala Mustafa Paşa Külliyesi*, s. 62.

⁵⁴⁶ Çobanoğlu, "Lala Mustafa Paşa Külliyesi", s. 74-77.

V.Giresun Muvakkithanesi

Giresun Muvakkithanesi günümüze ulaşmadığı için yeri bilinmemektedir. Bu sebepten dolayı da konumuna göre hangi muvakkithane türü olduğu tespit edilememiştir. Ancak Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv Belgelerinde bulunan kayıtlara göre zengin halk ile Sel Değirmeni köyü zenginleri tarafından masrafların karşılanıp Giresun kasabasında bir muvakkithane yaptırılacağı anlaşılmaktadır. Sel Değirmeni ve Giresun şehri zenginlerinden olan halkın yapılacak olan muvakkithaneyi kasabaya bağışladığı bilinmektedir. Muvakkithanenin Giresun kasabasında imar faaliyetlerinin başlaması için validen ruhsat istenerek yapılmıştır.⁵⁴⁷

Muvakkithane masraflarının Giresun ile Sel Değirmeni köyü zenginleri tarafından 1868/69 yılları arasında yaptırılacak olduğu bilinmektedir.⁵⁴⁸ Ancak muvakkithanenin mimarının kim olduğu bilinmemektedir. Giresun Muvakkithanesi ile ilgili olarak Trabzon Vilayeti Salnamelerinin 1871 ile 1874 yılları ve bu yıllar arasında bulunan kayıtlarında bu tarihi yapıdan bahsedilmiştir. Ancak 1875⁵⁴⁹ yılına ait ve bundan sonraki tarihlerdeki salname kayıtlarında muvakkithane ile ilgi bir bilgiye yer verilmemiştir. Bu sebeplerden dolayı da muvakkithanenin yıkılmış olabileceği tahmin edilmektedir.

Giresun Muvakkithanesi günümüze ulaşamadığı için plan özelliklerinin neler olduğu, süsleme yapılırken hangi motiflere yer verildiği ve inşası sırasında hangi

⁵⁴⁷ BOA. A.} MTK. MHM. 434/32.

⁵⁴⁸ BOA. A.} MTK. MHM. 434/32.

⁵⁴⁹ *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1875*, C. 7, Ankara 1995, s. 263; Zorlu, “*Salnamelere Göre Doğu Karadeniz Bölgesi Muvakkithaneleri*”, s. 917.

malzemelerin daha çok tercih edildiği bilinmemektedir. Ancak Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv Belgelerinde bulunan kayıtlardan anlaşıldığı üzere “kargir⁵⁵⁰” bir muvakkithane yapılmak istenmiştir. Kullanılan malzemenin de bu sebepten dolayı taş ile tuğla malzemesi kullanılmıştır denilebilir.⁵⁵¹ Giresun Muvakkithanesi günümüze ulaşamamıştır. Trabzon Vilayeti Salname kayıtlarından da anlaşıldığı üzere 1875 tarihi ve sonraki yıllara ait bulunan kayıtlarda Giresun Muvakkithanesi’ne ait bilgiye yer verilmemiştir. Bu sebepten dolayı ve herhangi bir bilgiye rastlanmadığından dolayı mimarî yapının günümüze ulaşmadığı bilinmektedir.⁵⁵²

VI.İnegöl Muvakkithanesi

Bazı kaynaklar günümüze ulaşamayan İnegöl Muvakkithanesi’nin İshak Paşa Külliyesi’nde bulunduğunu belirtmiştir.⁵⁵³ Muvakkithanenin bulunduğu yerden dolayı külliye muvakkithanesi olduğu kesindir. İnegöl Muvakkithanesi günümüze ulaşmadığından dolayı bu tarihi yapıyı kimin yaptırdığı, mimarının kim olduğu plan özelliklerinin neler olduğu, süsleme yapılırken hangi motiflere yer verildiği ve inşası sırasında hangi malzemelerin daha çok tercih edildiği bilgisine ulaşamamıştır. Ancak bazı kaynaklarda 1890 yılına ait Hüdavendigar Vilayet Salnamesine göre İnegöl’de birçok mimarî yapının inşa edilmiş olduğu ve bir tane de muvakkithane yaptırıldığına

⁵⁵⁰ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 588.

⁵⁵¹ BOA. A.} MTK. MHM. 434/32.

⁵⁵² *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1875*, C. 7, Ankara 1995, s. 263.

⁵⁵³ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 301.

dair bilgiye yer verilmiştir. Bu sebepten dolayı muvakkithane muhtemelen 1890 yılından önceki bir tarihte yaptırılmıştır.⁵⁵⁴

VII.Kahramanmaraş Muvakkithanesi

Halep Vilayet Salnamesine göre Kahramanmaraş şehrinde bir tane muvakkithane bulunmaktadır. Ancak günümüze ulaşamadığından bu tarihi yapının konumu hakkında bilgi yoktur.⁵⁵⁵ Kahramanmaraş'ın Afşin ilçesinde bulunan muvakkithane H. 1275 yılında inşa edilmiştir.⁵⁵⁶ 1903 yılına ait Halep Vilayeti Salnamesinde Kahramanmaraş şehrine ait bir muvakkithane olduğu hakkında bilgi verildiğine göre bu tarihi yapının yerilen tarihten önce inşa edildiği söylenebilir. Muvakkithanenin 1858-59 yıllarında inşa edildiği ancak 1945 yılında yıkılarak günümüze ulaşamadığı bilinmektedir.⁵⁵⁷ Günümüze ulaşamayan tarihi yapının Hurşit Paşa tarafından yaptırıldığı bilinmektedir.⁵⁵⁸

Bazı kaynaklar Kahramanmaraş Muvakkithanesi'nin 1945 yılında onarım çalışması sırasında yıkılmış olduğunu belirtmiştir.⁵⁵⁹ Kahramanmaraş Muvakkithanesi

⁵⁵⁴ Zerrin İlder, *Salnamelere Göre Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Bilecik*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2007, s. 63.

⁵⁵⁵ Yasin Kozak, *V ve VI Numaralı Maraş Ahkâm Defterlerinde Maraş'a Gönderilen Hükümler*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2005, s. 5.

⁵⁵⁶ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Maraş UluCamii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul 2012, s. 111-112.

⁵⁵⁷ Ali Can Kırcaali, *Dulkadiroğlu Beyliği ve Kahramanmaraş Ulu Camii Mimari Ve Tezyinat Özellikleri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Samsun 2017, s. 10.

⁵⁵⁸ Sefa Açoğlu, *Kahramanmaraş İlindeki Dulkadiroğlu Beyliği Yapıları*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2019, s. 27.

⁵⁵⁹ Veysel Özbey, "Maraş Savunması Taşınmaz Kültür Mirası", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.17, Kahramanmaraş 2020, s. 212.

günümüzde bulunmadığı için inşası sırasında kullanılan malzeme, süslemeler, muvakkithaneyi kimin yaptırdığı ve mimarının kim olduğu hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Ancak bazı kaynaklar 1945 yılından önce minarenin kuzey kenarına yapılmış olduğunu, üzerinin kiremit ile örtülüp tarihi yapının ongen planlı bir görünüme sahip olduğu belirtilmiştir. Muvakkithanenin kapı kısmı hariç diğer tüm cephelerinde pencereye yer verildiği bilinmektedir.⁵⁶⁰

Fotoğraf 55: Kahramanmaraş Muvakkithanesi.⁵⁶¹

VIII.Karapınar Sultan Selim Muvakkithanesi

Konya Karapınar Sultan Selim Muvakkithanesi günümüze ulaşamamıştır. Ancak bu mimarî yapının Konya şehrinin Karapınar ilçesinde bulunan Karapınar Sultan Selim Külliyesi'nde olduğu bilinmektedir.⁵⁶² Bu tarihi yapının bulunduğu yer

⁵⁶⁰ Açoğlu, “Kahramanmaraş İlindeki Dulkadiroğlu Beyliği Yapıları”, s. 27.

⁵⁶¹ Açoğlu, “Kahramanmaraş İlindeki Dulkadiroğlu Beyliği Yapıları”, s. 117.

⁵⁶² Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 304.

dolayısıyla külliye muvakkithanesi olarak ifade edilebilir. Muvakkithaneyi kimin yaptırdığı ve mimarının kim olduğu bilinmemektedir. Yine Konya Karapınar Sultan Selim Muvakkithanesi günümüze ulaşamadığı için plan özelliklerinin neler olduğu, süsleme yapılırken hangi motiflere yer verildiği ve inşası sırasında hangi malzemelerin daha çok tercih edildiği bilgisine de ulaşamamıştır.

Karapınar Sultan Selim Külliyesi'nin inşası ile ilgili onarım belgelerinde muvakkithaneden bahsedilmemiştir. Ancak bazı kaynaklar H.1251 (1835) yılında bulunan Evkaf Muhasebe Defteri'nde külliye bir muvakkitin görev yaptığı bilgisine yer verilmiştir. Bu bilgilerden yola çıkarak külliye içerisinde bulunan küçük bir mekânın muvakkithane olarak kullanıldığı belirtilmiştir.⁵⁶³

IX.Konya Sultan Selim Muvakkithanesi

Konya Sultan Selim Muvakkithanesi Sultan Selim Camii ile Yusuf Ağa Kütüphanesi'nin batısında olduğu bilinen ve günümüze ulaşamayan mimarî bir yapıdır.⁵⁶⁴ Muvakkithane kütüphanenin yanında bulunup küçük bir kubbe ile örtülmüştür. Muvakkithanenin batısında ise bir fırın ile iki tane dükkâna yer verildiği bilinmektedir.⁵⁶⁵ Konya Sultan Selim Muvakkithanesi konumu itibari ile külliye

⁵⁶³ Yusuf Küçükdağ, "Sultan Selim Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, s. 518-519.

⁵⁶⁴ Mustafa Yıldırım, *Konya'da Son Asırda Kaybolan Bazı Türk Yapıları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1997, s. 68.

⁵⁶⁵ Serdar Ceylan - S. Melike Kaya, "Resim ve Begelerle Eski Konya Mevlânâ Dergâhı ve Çevresi", *Akademik Sayfalar*, C. 17, S.24, 2017, s. 379-380.

muvaakkithanesi özelliklerini göstermektedir. Ancak muvaakkithane işlev özellikleri ve gösterdiği hizmet bakımından sokak muvaakkithanesi olarak da bilinmektedir.⁵⁶⁶

Muvaakkithanenin Sultan Abdülaziz'in hükümdarlığı döneminde yaptırılmış olabileceği tahmin edilmekte⁵⁶⁷ ancak kim tarafından yaptırıldığı ve mimarının kim olduğu bilinmemektedir. Mevlana Müzesi'nde bulunan kitabeden anlaşıldığı üzere muvaakkithanenin H.1290/M.1873 tarihinde yapıldığı bilinmektedir. Muvaakkithanenin 1873 tarihli olması Sultan Abdülaziz'in hükümdarlık yaptığı dönemde inşa edildiğini göstermektedir.⁵⁶⁸ 1955 yılı imar çalışmalarından kaynaklı olarak muvaakkithanenin yıkıldığı ve kitabesinin de Mevlana müzesinde sergilenmek üzere müzeye bırakıldığı bilinmektedir.⁵⁶⁹ Bazı kaynaklar muvaakkithanenin meydan açmak sebebiyle hamam ile beraber yıkılmış olduğunu yazmaktadır.⁵⁷⁰ Konya Sultan Selim Camii Muvaakkithanesi'ne M.1851 yılında Enis Dede muvaakkitlik yapmıştır.⁵⁷¹ 1930 dönemlerinde ise Şükrü Bağrıaçık Hoca muvaakkithanede muvaakkitlik görevini sürdürmüştür.⁵⁷² Muvaakkithanenin ihtiyaçlarının Sultan Selim Evkafı tarafından karşılandığı bilinmektedir.⁵⁷³ Muvaakkithanenin yapım tarihi hakkında bilgi veren kitabe ise şu şekildedir;

⁵⁶⁶ Tomar, *Anadolu Muvaakkithaneleri*, s. 305.

⁵⁶⁷ Yıldırım, *Konya'da Son Asırda Kaybolan Bazı Türk Yapıları*, s. 69.

⁵⁶⁸ Ceylan-Kaya, "Resim ve Begelerle Eski Konya Mevlânâ Dergâhı ve Çevresi", s. 379-380; Yıldırım, *Konya'da Son Asırda Kaybolan Bazı Türk Yapıları*, s. 69.

⁵⁶⁹ Haşim Karpuz, "Konya'nın Tarihsel Kimliği ve Koruma Sorunları", *Prof. Dr. Haluk Karamağralı Armağanı*, Ankara 2002, s. 205-224; Haşim Karpuz, "Muvaakkithane", *Konya Türk Kültür Varlıkları Envanteri*, C. 1, Ankara 2009, s. 811-812.

⁵⁷⁰ Yıldırım, *Konya'da Son Asırda Kaybolan Bazı Türk Yapıları*, s. 69.

⁵⁷¹ BOA. İ. MVL.248/9055.

⁵⁷² Uz, *Yok Olan Hatıralar*, s. 2.

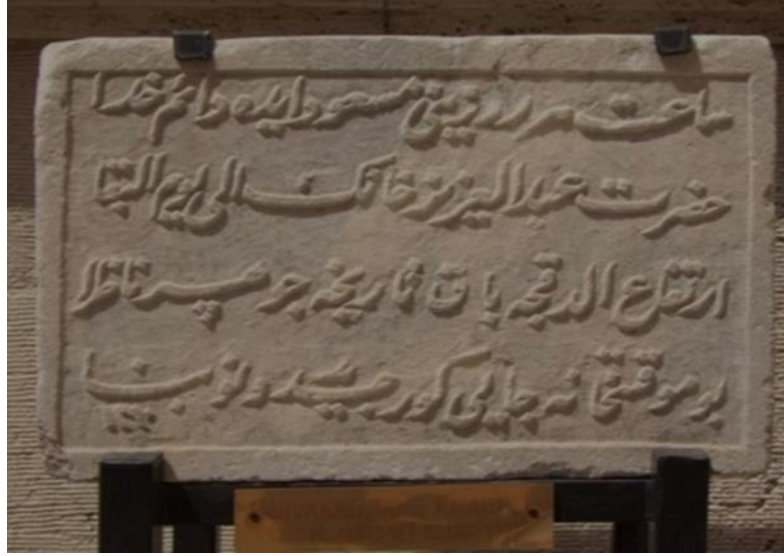
⁵⁷³ Yıldırım, *Konya'da Son Asırda Kaybolan Bazı Türk Yapıları*, s. 69.

Saat herûzunu mes 'ûdi ede daim Hüdâ

Hazret-i Abdüll 'aziz Han 'ın ilâ-yevmi'l-bekâ

İrtifâ 'aldıkça bak târîhe cevher-i nâzıra

Bu muvakkithane câyı gör cedîd nevbinâ (1290)⁵⁷⁴

Fotoğraf 56: Günümüzde Mevlana Müzesi'nde Bulunan Kitabe.⁵⁷⁵

Konya Sultan Selim Camii Muvakkithanesi külliye muvakkithanesi özelliklerini gösterip işlevi bakımından sokak muvakkithanesi olarak da adlandırılmaktadır. Muvakkithane plan özellikleri bakımından dikdörtgen olarak

⁵⁷⁴ Yıldırım, *Konya'da Son Asırda Kaybolan Bazı Türk Yapıları*, s. 69; Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 305.

⁵⁷⁵ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 310.

tasarlanmıştır. Muvakkithanenin çift kapılı ahşap kapısı olup kapının üzerinde bulunan kitabenin bugün Mevlana Müzesinde sergilendiği bilinmektedir.⁵⁷⁶

Fotoğraf 57: Günümüzde Üzerinde Yol Olan Konya Sultan Selim Muvakkithanesi'nin Bulunduğu Yer.⁵⁷⁷

Fotoğraf 58: Muvakkithanenin Türbe Hamamı Ve Diğer İki Dükkân İle Birlikte Geçmiş Yıllardaki Görünümü.⁵⁷⁸

⁵⁷⁶ A. Sefa Odabaşı, *20. Yüzyıl Başlarında Konya'nın Görünümü*, Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınevi, Konya 1998, s. 59-61.

⁵⁷⁷ Bahtiyar Eroğlu-Erdal Zeki Tomar, "Konya Sultan Selim Muvakkithanesi Rekonstrüksiyonu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 25, s. 226.

⁵⁷⁸ Ceylan-Kaya, "Resim ve Begelerle Eski Konya Mevlana Dergâhı ve Çevresi", s. 379.

Muvakkithanenin ana cephesinde Sille ile Gödene taşı kullanılmıştır. Kapı ve penceresi kuzeye açılan muvakkithanenin kapısının üzerinde bulunan kitabe ise mermerdir.⁵⁷⁹ Kapı ile pencerelerinde ahşap malzeme kullanılan muvakkithanenin çatısı kırma çatı olarak tasarlanmış olup üst kısmı kiremit kullanılarak kapatılmıştır. Süsleme özellikleri bakımından ise muvakkithanenin görünümü oldukça sadedir.⁵⁸⁰ Bazı dönemler Şükrü Özeydın'ın hocalığında Kur'an Kursu olarak kullanılan muvakkithane, yıllarca şehrin ihtiyacına cevap vermiş ve 1956 yılında zamanın belediyesi tarafından Türbe Hamamı ve yanındaki dükkânlarla birlikte meydan açmak amacıyla yıktırılmıştır.⁵⁸¹

X.Rize Muvakkithanesi

Rize Muvakkithanesi'nin 1878 Trabzon Vilayeti Salnamesine göre Rize iskelesi yakınlarında olduğu bilinmektedir.⁵⁸² Bazı kaynaklar günümüzde bulunmayan bu tarihi yapının Rize İskeleyi yakınlarına konumlandırıldığı bilgisini vermektedir.⁵⁸³ Bulunduğu konumundan dolayı sokak muvakkithanesi diyebileceğimiz yapının diğer mimarî yapılar ile muvakkithanenin konumları göz önünde bulundurularak adı belirlenmiştir.

⁵⁷⁹ Yıldırım, *Konya'da Son Asırda Kaybolan Bazı Türk Yapıları*, s. 68-69.

⁵⁸⁰ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 306.

⁵⁸¹ Ceylan- Kaya, "Resim ve Begelerle Eski Konya Mevlânâ Dergâhı ve Çevresi", s. 379-380.

⁵⁸² Zorlu, "Salnamelere Göre Doğu Karadeniz Bölgesi Muvakkithaneleri", s. 925; *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1878*, Hazırlayan: Kudret Emiroğlu C.10, Ankara 1999, s. 175-176.

⁵⁸³ Haşim Karpuz, *Trabzon*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 31.

Rize Muvakkithanesi'nin mimarının kim olduğu bilinmemektedir. Ancak muvakkithane ile ilgili 1904 yılına ait Trabzon Vilayeti Salnamelerinde iki yıl öncesinde Lazistan Sancağı Mutasarrıflığı Vekâlet'inde bulunan daha sonra ise Vilayet İdare Meclisi üyesi olan Subaşı zade Pertev Paşa'nın halka hizmet amacıyla memleketin sahiline muvakkithane inşa ettirdiği bilinmektedir. Rize İskeleyi'nin yakınlarına konumlandırılmış muvakkithanenin önemi birçok gemi ile diğer deniz taşıtlarının güzergâhı olmasıdır.⁵⁸⁴ Günümüze ulaşamayan Rize Muvakkithanesi'nin tam olarak ne zaman yapıldığı bilinmemekle birlikte, XIX. yüzyılda yapılmış olduğu tahmin edilmektedir.⁵⁸⁵ Bazı kaynaklar ise muvakkithanenin 1903 yada 1904 yılında yapılmış olabileceğini yazmışlardır.⁵⁸⁶

Sokak muvakkithanesi özelliği taşıdığı düşünülen ve günümüze ulaşmayan Rize muvakkithanesi, plan özellikleri bakımından çokgen olarak tasarlanmıştır. Muvakkithanenin plan olarak gösterdiği şekil özellikleri bazı çalışmalarda çokgen olarak belirtilirken, bazı çalışmalarda planının kare olduğu söylenmektedir. Muvakkithaneye ait geçmiş dönemde çekilmiş olan fotoğraflardan kare planlı olduğu veyine fotoğraflar yardımı ile muvakkithane dış cephesinde görülen süslemelerin olukça sade olduğutespit edilmiştir. Muvakkithaneye hareketlilik dış cephe duvarları sayesinde katılmıştır. Muvakkithanenin giriş kapısı dikdörtgen ve çift kanatlı olup kapıda ahşap malzemesi kullanılmıştır. Mimari yapının pencereleri beşik kemerli dikdörtgen şeklinde tasarlanmıştır. Tarihi yapının kapı kısımları kesme taş, pencere

⁵⁸⁴ Trabzon Vilayeti Salnamesi 1878, s. 175-176.

⁵⁸⁵ Zorlu, "Salnamelere Göre Doğu Karadeniz Bölgesi Muvakkithaneleri", s. 924.

⁵⁸⁶ Haşim Karpuz, Rize, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 31.

kisimlarında normal taş kullanılmıştır. Muvakkithanenin çatısı kırma çatı şeklinde tasarlanmış olup, üstünün örtülmesi için oluklu kiremit malzemesi tercih edilmiştir. Ayrıca giriş kapı üzerinde dikdörtgen pano içerisinde bir kitabe bulunmaktadır. Giriş kapısı üzerinde bulunan üç satırlık kitabeyi Vilayet Mektupçusu Saadettin Kaim Efendi'nin hazırladığı bilinmektedir.⁵⁸⁷ Kitabede yazan bilgiler ise şu şekildedir.

Şiar-ı ehl-i din oldukça ta evkat-ı mektûba

Mezid olsun furuğ-i pertev-i ikbal-i şahâne

Tenin-i sa 'ati bildirdi tarihi gusher-rizden

Muvakkithane-i nev tarh olundu ehl-i imâna⁵⁸⁸

Kitabenin sadeleştirmesi ise şu şekildedir.⁵⁸⁹

Beş vakit namaz din ehlinin bir şiarı âdeti oldukça

Padişahın ikbalinin ışığının aydınlığı artsın

Bu cevher saçan tarih şiiri saatin sesini bildirdi

Ehl-i iman için yeni bir muvakkithane yapıldı

⁵⁸⁷ Zorlu, “Salnamelere Göre Doğu Karadeniz Bölgesi Muvakkithaneleri”, s. 926.

⁵⁸⁸ Karpuz, Rize, s. 31; Tomar, Anadolu Muvakkithaneleri, s. 311.

⁵⁸⁹ Zorlu, “Salnamelere Göre Doğu Karadeniz Bölgesi Muvakkithaneleri”, s. 924.

Fotoğraf 59: Rize Muvakkithanesi.⁵⁹⁰

Rize Muvakkithanesi'nde ana cephelerde kesme taş, pencere ile kapılar da ahşap malzeme kullanılmıştır. Üst kısmı ise kırma çatı modeli ile tasarlanmış olup oluklu kiremit malzeme kullanılarak kapatılmıştır. Kilit taşları, kitabe ile verilen hareketlilik dışında muvakkithane oldukça sade bir görünüme sahiptir.⁵⁹¹ Yapılan araştırmalarda Rize Muvakkithanesi'nin günümüze ulaşmadığı tespit edilmiştir.⁵⁹²

⁵⁹⁰ Zorlu, “*Salnamelere Göre Doğu Karadeniz Bölgesi Muvakkithaneleri*”, s. 925.

⁵⁹¹ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 312.

⁵⁹² Zorlu, “*Salnamelere Göre Doğu Karadeniz Bölgesi Muvakkithaneleri*”, s. 925; Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 312.

XI.Samsun Muvakkithanesi

Samsun Muvakkithanesi günümüzde var olmadığı için bu tarihi yapının yeri, kimin yaptırdığı, mimarının kim olduğu bilinmemektedir. Ancak 1871 ile 1872 tarihli Trabzon Vilayeti Salnamelerinde bulunan bilgilere göre Samsun’da muvakkithanenin olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır.⁵⁹³ Sonraki yıllara ait 1873⁵⁹⁴ salname kayıtlarında ise muvakkithane kayıtlarına rastlanılmadığı bilinmektedir. Bu sebeplerden dolayı da Samsun Muvakkithanesi’nin günümüze ulaşamayarak yıkılmış olabileceği tahmin edilmektedir.⁵⁹⁵Günümüze ulaşmadığı için plan özelliklerinin neler olduğu, süsleme yapılırken hangi motiflere yer verildiği ve inşası sırasında hangi malzemelerin daha çok tercih edildiği hakkında bilgi yoktur.

XII.Sivas Muvakkithanesi

Sivas Muvakkithanesi günümüze ulaşmadığı için yeri bilinmemektedir. Bu sebepten dolayı konumuna göre hangi muvakkithane türü olduğu da tespit edilememiştir. Sivas Muvakkithanesi’nin mimarının kim olduğu hakkında bir kesinlik yoktur. Ancak H. 25/05/1263 yılına ait arşiv belgesi kayıtlarında Sivas Müşaviri Ali Aşkar’ın Sivas şehrinde muvakkithane olmadığından dolayı muvakkithane inşasına müsaade olunmasına dair yazısında belirtmiştir. Yazıda Sivas halkı tarafından masrafların karşılanacağı ve muvakkithane olmadığı için lüzumlu olduğunu

⁵⁹³*Trabzon Vilayeti Salnamesi 1871*, C. 3, Ankara, 1993, s.207; *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1872*, C. 4, Ankara, 1994, s.207.

⁵⁹⁴*Trabzon Vilayeti Salnamesi 1873*, C. 5, Ankara 1995, s.181.

⁵⁹⁵ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 314.

belirtmiştir. Sunulan takdim edilen yazının kabul olması durumunda işe hemen başlanarak muvakkithane inşasının gerçekleşeceği belirtilmiştir.⁵⁹⁶

Sivas'ta inşası düşünülen muvakkithanenin masraflarının nereden karşılanacağına H.25/05/1263 yılına ait arşiv belgesi kayıtları bulunmaktadır. Kayıtlarda muvakkithanenin inşası ihâle edilmiş yani işi uygun olana verilerek tamamlanmış olduğu tespit edilmiştir. Mimarî yapının Evkaf Hümayuna tensib edildiği yani uygun görülüp, münasib kılındığı anlaşılmaktadır.⁵⁹⁷ Sivas Muvakkithanesi günümüze ulaşamadığı için kaç yılında yapıldığı bilinmemekle birlikte, plan özelliklerinin neler olduğu, süsleme yapılırken hangi motiflere yer verildiği ve inşası sırasında hangi malzemelerin daha çok tercih edildiği bilinmemektedir. Ancak inşa edilecek muvakkithanenin H. 1263 yılına ait arşiv belgesi kayıtlarında bir göz oda şeklinde olacağı belirtilmiştir.⁵⁹⁸

XIII.Trabzon Çarşı Camii Muvakkithanesi

Trabzon iline ait Trabzon Çarşı Camii Muvakkithanesi'nin şehrin ticaret merkezi konumunda olan Aşağı Hisar bölgesinde bulunan Çarşı Camii'nin batısında yer alan ve günümüzde şadırvan olan yere konumlandırılmış olduğu bilinmektedir.⁵⁹⁹ Mimarî yapı bulunduğu yerden dolayı külliye muvakkithanesi olarak bilinmekle birlikte işlevi bakımından hem külliye hem de sokak muvakkithanesi adı

⁵⁹⁶ BOA. A.} MKT. 80/74, 91/73.

⁵⁹⁷ BOA. A.} MKT. 86/38.

⁵⁹⁸ BOA. A.} MKT. 86/38.

⁵⁹⁹ Murat Yüksel, *Trabzon'da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeler*, C.1, Trabzon Belediyesi Yayınları, Trabzon 2000, s. 250; Zorlu, "Salnamelere Göre Doğu Karadeniz Bölgesi Muvakkithaneleri", s. 920.

verilmiştir.⁶⁰⁰ Muvakkithane binası işlev gördüğü yıllarda eski bir mescidin yanında konumlandırılmış ve çıkan yangın sonucunda her ikisinde yanarak yok olmuştur⁶⁰¹

1839 yılında Trabzon Valisi Osman Paşa tarafından Trabzon Çarşı Camii kargir olarak inşa edilmiştir. Trabzon Çarşı Camii'sinin inşa edilmesi üzerine daha önceden burada bir muvakkithane olduğundan haberdar olan Trabzon halkı bir tane de muvakkithane olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Trabzon halkının bu isteği üzerine dönemin valisi Osman Paşa'da bu isteği haklı bularak belirtilen talepleri Evkaf Hazinesine bildirmiştir.⁶⁰²

Trabzon Çarşı Camii Muvakkithanesi'nin mimarı bilinmemektedir. Ancak Trabzon müzesinde sergilenen dokuz satırlık kitabe de bulunan bilgilerden anlaşıldığı üzere Trabzon Çarşı Camii Muvakkithanesi H.1264 / M 1848 tarihinde Sultan Abdülmecit tarafından yaptırılmıştır⁶⁰³ Sultan Abdülmecid'in muvakkithane inşasını gerçekleştirirken vakfiyede belirtilerek, ayrılan paralar ile muvakkithane inşasını tamamlamış olduğu bilinmektedir. Muvakkithane binasının daha önceden mescit ile birlikte yanarak harap olduğundan bahsetmiştik. Yanan muvakkithane binası işlev gördüğü dönemde var olan bir Trabzon Çarşı Camii Muvakkithanesi olduğundan

⁶⁰⁰Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 315.

⁶⁰¹ Mustafa Güler, "Değişime ve Talana Kurban Edilmiş Bir Gelenek Muvakkithaneler; Bir Miras Trabzon Çarşı Camii Muvakkithanesi", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Editörler: Şenol Saylan- Betül Saylan, C.1, İstanbul 2016, s. 1001.

⁶⁰² BOA. İ. MSM. 87/2475.

⁶⁰³ Yüksel, *Trabzon'da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeler*, s. 248; Zorlu, "Salnamelere Göre Doğu Karadeniz Bölgesi Muvakkithaneleri", s. 921; Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 315-316.

işlevgörmeye başladığında da adının Trabzon Çarşı Camii Muvakkithanesi olması kararlaştırılmıştır.⁶⁰⁴Dokuz satırdan oluşan kitbe şu şekildedir;

*1 Cihânın Pâdişâh-ı a'deli Abdülmecîd Hân kim edüp bir nebze dâd u re' fetin
îmâ Trabzon'da*

*2 Hayât-ı tâze verdi mülke Tanzîmât-ı Hayriyye velî te' hîr olup oldu bu sâl
icrâ Trabzon'da*

*3 Ahâlîsi olup âsûde-i zıll-ı hümayûnu du'â-yı şevketin etmektedir îfâ
Trabzon'da*

*4 O kutb-ı saltanat fermân edüp lûtfundan ez-cümle yapıldı bu Muvakkıt-hâne-
i vâlâ Trabzon'da*

*5 Mukaddem kimse mazhar olmayup bu hayr-ı makbûle Felek şâh-ı cihâna
saklamış gûyâ Trabzon'da*

*6 Meşârikla mağâribde burûcu seyr edüp hûrî meh-i tâbende oldukça ziyâ-
bahşâ Trabzon'da*

*7 Edüp Hak merkez-i adlinde sâbit izz ü şevketle olunsun sâyesinde çok eser
peydâ Trabzon'da*

*8 Bulundu bunda me'mûren müfettiş bendesi Sa'dî du'âya müştâğıl her rûz şeb
hâlâ Trabzon'da*

*9 Mücevher sâ'at-âsâ ceyb-i dilden çıkdı târîhi yapıldı bu Muvakkıt-hâne pek
zîbâ Trabzon'da*

1264⁶⁰⁵

⁶⁰⁴ BOA. A. MKT. 131/87.

⁶⁰⁵ Zorlu, "Salnamelere Göre Doğu Karadeniz Bölgesi Muvakkithaneleri", s. 922.

Trabzon arşı Camii Muvakkithanesi hakkında bilgi veren dokuz satırdan oluşan kitabenin sadeleştirilmiş hâli şu şekildedir;

1. Cihanın en adaletli padişahı olan Abdülmecit Han, ihsan ve merhametinden birazını Trabzon'da gösterip,

2. Tanzimat-ı Hayriye memlekete taze hayat verdi, fakat ertelenip, Trabzon'da bu yıl yerine getirildi

3. Halkı padişahın gölgesinde rahat olup, Trabzon'da onun büyüklüğünün (devamına) dua etmektedir.

4. Bu cümleden olmak üzere o saltanatın kutbu olan padişah ferman edip bu yüksek Muvakkit-hane Trabzon'da yapıldı.

5. Bu beğenilen hayırlı eserin yapılması daha önce bir kimseye nasip olmayıp, Felek, sanki bu eserin yapılmasını Trabzon'da cihan Şah'ına saklamış.

6. Güneş doğularda ve batılarda burçları seyredip, parlayan ay, Trabzon'da ışık saçtıkça,

7. Hak, adalet merkezinde şeref ve ululukla sabit edip, onun sayesinde Trabzon'da çok eser yapıp meydana çıktık.

8. Burada, kölesi Sadi, Müfettiş (unvanıyla) memurlukta bulundu; halen Trabzon'da her gün ve gece ona dua etmekle meşguldür.

9. Mücevher saat gibi gönül cebinden (bu Muvakkit-hane'nin yapılışı) tarihi çıktı. Trabzon'da bu Muvakkit-hane pek güzel yapıldı.

1264/(1848)⁶⁰⁶

⁶⁰⁶ Zorlu, "Salnamelere Göre Doğu Karadeniz Bölgesi Muvakkithaneleri", s. 922-923; Tomar, Anadolu Muvakkithaneleri, s. 315-316.

Fotoğraf 60: Trabzon Çarşı Camiisi Muvakkithanesine Ait Kitabenin Görünümü.⁶⁰⁷

Yıkılan muvakkithanenin kitabesi geçmiş yıllarada Trabzon Müzesi'nde sergilendiği bilgisi yer almaktadır. Ancak bazı kaynaklar sergilenen kitabenin içerik olarak Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv Belgelerinde bulunan kitabe ile birbirinden farklı olduğu bilgisine yer vermektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda da iki farklı kitabenin olduğu tespit edilmiştir. Farklı olan kitabe şu şekildedir;

Nasır-i ahkam-i hayr 'u hafız-ı devran u dîn

Padişah-i rub 'meskun ve şehinşah-i reşid

⁶⁰⁷ Güler, “Değişime ve Talana Kurban Edilmiş Bir Gelenek Muvakkithaneler; Bir Miras Trabzon Çarşı Camiisi Muvakkithanesi”, s. 1012.

Gûh-i kemkin ve sipehr-i merkez ‘u çarh-ı intifa

Zıll-ı yezdan ve refika-i dan Han Abdülmecid

Olalı gerhane-i dünya medar-ı gerd ‘u şey

Etmedi bir saatin tazyi’ o sultan-ı vahid

Sarf kıldı vera-yı hayra heman ‘evkatını

Her mahallede eyledi bir verlü asarın bedid

Yaptı bainiha-yı İsmail Paşayı kerim

Bu muvakkithaneyi ‘ez cümle ol şah-i ferid

Tarh-ı matbu ‘ı verir bi’t-tab-ı tab‘a inşirah

Resm-i dilcusu dile iras eder şevk-i cedit

Kurulmadan meselini arz ve sema belki dahi

Çeşm-i encüle temaşa etmedi çerh-i anid

İntiha-yı devre dek ol şah-i Yusuf-i...

Ol her bir saati cilvede berc-i said

Hafaza-i tarihim seza zuyur-i gevher saat gibi

Pâk-i güzel yaptı muvakkithaneyi Sutan Mecid

Sene 1264⁶⁰⁸

Sultan Abdülmecit Han'nın Trabzon çarşı da muvakkithane ile çeşmenin tahrip olduğundan sebeple yeniden inşa ettirmiş olduğu bilinmektedir. Yıkılan ve harap halde bulunan bu tarihi yapıların kendi kendine tahrip olduğu belirtilmiştir.⁶⁰⁹Muvakkithane inşası tamamlandıktan sonra vakfiyeden muvakkithaneye yerleştirilmek üzere iki adet büyük saat istenilmiş fakat üç adet büyük saat gönderilmiştir. Gönderilen saatlerin tamir, onarım ve bakımının yapılması için de muvakkit tayini yapılmıştır.⁶¹⁰Trabzon Çarşı Camii Muvakkithanesi'nin, Trabzon şehrine padişah tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Trabzon Çarşı Camii Muvakkithanesi'ne 1849 Mart ayında Kurtinoğlu Mehmed Efendi muvakkit olarak tayin edilmiştir.⁶¹¹Muvakkithanede görev yapan muvakkit Mehmed Efendi'ye saatlerin tamir, onarım, bakım ve ayarını yapması için yüz elli akçe muvakkitlik maaşı tahsis edilmiştir. Muvakkit Mehmet Efendi'nin toplu olarak maaş ücretini almış olduğu tespit edildiği için daha önceki yıllarda muvakkitlik maaş ücretinin vakti zamanında ödenmediği kesindir.⁶¹²

⁶⁰⁸ Güler, “Değişime ve Talana Kurban Edilmiş Bir Gelenek Muvakkithaneler; Bir Miras Trabzon Çarşı Camiî Muvakkithanesi”, s. 1005.

⁶⁰⁹ BOA. Y. PRK. AZJ. 29/49.

⁶¹⁰ BOA. MVL. 77/68.

⁶¹¹ Güler, “Değişime ve Talana Kurban Edilmiş Bir Gelenek Muvakkithaneler; Bir Miras Trabzon Çarşı Camiî Muvakkithanesi”, s. 1002.

⁶¹² BOA. C. BLD. 110/5451.

1848 yılında Sultan Abdülmecid yaptırdığı Trabzon Çarşı Camii Muvakkithanesi günümüze ulaşmadığından inşası sırasında kullanılan malzeme ve süslemeler hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Muvakkithanenin nereye konumlandırıldığı dışında, kitabesinde muvakkithanenin yapılmasına vesile olan Sultan Abdülmecit Han'a Trabzon halkının memnun olup dua ettiği bilgilerine yer verilmiş ve yapılan muvakkithanenin pek güzel olduğundan bahsedilmiştir.⁶¹³ Ayrıca yaptırılan muvakkithanenin kargir bir muvakkithane olup taş veya harç ile yapılmış olabileceği bilinmektedir.⁶¹⁴ Yapılan muvakkithanenin üst örtüsünün kurşun olup ve kubbeli olarak tasarlanmıştır.⁶¹⁵

Trabzon Çarşı Camii Muvakkithanesi dönemin Belediye Başkanı olan Hacı Kadı Oğlu Mustafa Efendi tarafından yıkılarak tahrip edilmiş olduğu⁶¹⁶ ve yıkan muvakkithanenin arsasını alan kişinin mağazasına bu yeri ilhak edilmiştir.⁶¹⁷ Mustafa Efendi'nin muvakkithaneyi yıkım sebebi ile dava açılmıştır. Açılan dava ise uzun zaman almış, bu sebeple yıkılan muvakkithane yeniden yapılamamıştır. Fazla zamana yayılmış olan davanın uzamasındaki başlıca sebep Mustafa Efendi'nin makam sahibi olmasıdır. Mustafa Efendi'nin mevki sahibi olan Arif Efendi'yi de yanına çekerek, ellerinde bulunan maddi imkânlar ve güç ile muhtarları kendi lehlerinde şahitlik etmeleri gerektiğini belirtmişlerdir.⁶¹⁸ Ancak bazı kaynaklarda muvakkithanenin

⁶¹³ Zorlu, "Salnamelere Göre Doğu Karadeniz Bölgesi Muvakkithaneleri", s. 922-923.

⁶¹⁴ Güler, "Değişime ve Talana Kurban Edilmiş Bir Gelenek Muvakkithaneler; Bir Miras Trabzon Çarşı Camii Muvakkithanesi", s. 1001.

⁶¹⁵ BOA. BEO. 32062/8.

⁶¹⁶ BOA. Y. A. HUS. 310/15.

⁶¹⁷ BOA. BEO. 32062/5

⁶¹⁸ BOA. BEO. 32062/2.

yıkılmış olduğu zaman diliminde dönemin belediye başkanının Hacı Kadı Oğlu Mustafa Efendi değil, Ali Rıza Efendi'nin olduğu yazmaktadır. Mustafa Efendi'nin bu tarihlerde Belediye Meclis Üyesi olduğu bilgisine yer verilmiştir.⁶¹⁹

Fotoğraf 61: Trabzon Çarşı Camii Şadırvanı Eskiden Muvakkithanenin Bulunduğu Alan.⁶²⁰

Yıkılan Trabzon Çarşı Camii Muvakkithanesi'nin Trabzon Valisi'ne ve İstanbul'da bulunan çeşitli kurumlara bildirilmesi üzerine Mustafa Efendi'nin bu defa Kanuni Sultan Süleyman Çeşmesi ile Camiiye ait olan şadırvan çeşmesini yıkması ile

⁶¹⁹ Rasim Şimşek, Trabzon Belediye Tarihi, *Osmanlı Dönemi*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 1993, s. 73.

⁶²⁰ Güler, "Değişime ve Talana Kurban Edilmiş Bir Gelenek Muvakkithaneler; Bir Miras Trabzon Çarşı Camii Muvakkithanesi", s. 1013.

sonuçlanmıştır. Mustafa Efendi'nin yıkım sırasında sadece bu tarihi yapıları değil bunlara ait olan kitabeleride yıkmıştır.⁶²¹ Mustafa Efendi'nin bu davranış ve tutumları üzerine dönemin valisi olan Sırrı Paşa Mustafa Efendi'nin Belediye Meclis Üyeliğinde bulunan görevine son verilmesini talep etmiştir.⁶²² Mustafa Efendi'nin mahkemeye verilmesinin sonucunda yıkılan tarihi yapılar olan muvakkithane, şadırvan ve musallayı yeniden yaptıracığı belirtilip, Mustafa Efendi'nin ihaneti sebebi ile de yapılacak olan tarihi binalar vakıfların idaresinden çıkarılmış olacağı bilinmektedir.⁶²³

XIV.Ünye Muvakkithanesi

Ordu ilinin Ünye ilçesine ait olan muvakkithanenin tam yeri bilinmemektedir. Bu sebepten dolayı da konumuna göre hangi grupta olduğu da tespit edilememiştir. Muvakkithaneyi kimin yaptırdığı ve mimarının kim olduğu bilinmese de bazı kaynaklar 1871 ile 1872 yılına ait olan Trabzon Vilayeti Salnameleri'nde Ünye Muvakkithanesi'nden bahsedilmiş olduğunu yazmıştır.⁶²⁴ Trabzon Vilayetleri Salnamelerinde bu tarihler arasında ismi olduğu üzere muvakkithanenin bu tarihlerden önce yapılmış olabileceği kesindir. Ancak bu mimarî yapını hangi tarihte yapıldığına dair kesin bir bilgi bilinmemektedir. Bu tarihlerden sonraki döneme ait salname kayıtlarında da Ünye Muvakkithanesi'nden bahsedilmemesi muvakkithanenin yıkılmış olabileceği fikrini vermektedir. Ünye Muvakkithanesi günümüze ulaşamadığı için plan

⁶²¹ BOA. BEO. 32062/2.

⁶²² BOA. BEO. 32062/2.

⁶²³ BOA. BEO. 32062/3.

⁶²⁴ Zorlu, "Salnamelere Göre Doğu Karadeniz Bölgesi Muvakkithaneleri", s. 917.

özelliklerinin neler olduğu, süsleme yapılırken hangi motiflere yer verildiği ve inşası sırasında hangi malzemelerin daha çok tercih edildiği de bilinmemektedir.

XV.Yalvaç Devlethan Camii Muvakkithanesi

Isparta şehrinin Yalvaç ilçesinde bulunan Pazar Yukarı Mahallesi, Çınar Altı Mevki ⁶²⁵ , Yalvaç Devlethan Camii yakınlarında bir yerde konumlandırılmış olabileceği tahmin edilmektedir. ⁶²⁶ Yalvaç Devlethan Camii Muvakkithanesi günümüze ulaşmadığı için tam konumu belli değildir ancak Yalvaç Devlethan Camii yakınlarında olabileceği tahmin edildiğinden dolayı külliye muvakkithanesi özelliğini taşıdığı düşünülmektedir. Bu tarihi yapıyı kimin yaptırdığı ve mimarının kim olduğu bilinmemektedir.

Yalvaç Devlethan Camii Muvakkithanesi günümüze ulaşmadığı için yapım tarihi bilinmemektedirAncak Yalvaç Devlethan Camiiye ait olan onüç satırlık kitabe üzerinde muvakkithanenin de olmasından kaynaklı olarak Isparta ilinin Yalvaç ilçesindeki muvakkithanenin kitabesi şu şekildedir;

Virüb tarz-ı nev 'inde camii-i lâmi inayetle

Ne ziba dilnişin oldu taravetle,maharetle

⁶²⁵Isparta İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü Arşivi, *DEVLETHAN CAMİİ* | *Kültür Portalı* (*kulturportali.gov.tr*)

⁶²⁶ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 319.

Sezâdır öyle bir manend-i adn böyle mabedğâh
Çün erbab-ı hamîyyet verdiler semahatle
Becâdır pişğâhında şadırvan oldu amâde
Akubdur fi-sebilillah tavaddu kıl inayetle
Behîşt asa kılub mü'minini eyledi tenvîr
Küşâd oldu ki mevlid-i Rasûl hem tilavetle
Muvakkıthanedir hem lahık-ı kütüphane ona layık
Görünmezlik noksanı bi-hamdilillah beşâretle
Ola her hadimi lutf-i Cenab-ı Halıka mazhar
Bu belde halkı da hep dem güzar olsun rehavetle
Zaman-ı sa 'dine etti tesadüf oldu bâlâ ter
Saidiyye denildi namına gerçi bedahatle
Odur asr-ı Hamid elbet olur ma'mur-ı abadan
İla yevmi 't-tenat ancak beka bulsun hilafetle
Dem- a dem fikr-i marzini Said Paşa-yı zi-şanın
İmarettir zehi elhak cenah açmış himayetle
Bu yolda eyledi şedd-i nitak gayret-i Tevfîk
Sarıldı dest-i himmetle tamam etti metanetle
Odur kaimmakam ibka-yı nâm etti enam içre
Düşürdü hahişe eşrafi fahr etsin şerafetle

Niçe imar u inşaatı hasr-ı nefis edüp ra 'na
Yüzünden mülk ü millet müstefid oldu beraatle
Teberrük maksadı tarih-i cevher yâd edüp irfan
Bulubdur zib ü zinet-i Mescid-i Aksa şetaretle
1303⁶²⁷

Fotoğraf 62: Yalvaç Devlethan Camii.⁶²⁸

Yalvaç Devlethan Camii Muvakkithanesi günümüze ulaşamadığı için plan özelliklerinin neler olduğu, süsleme yapılırken hangi motiflere yer verildiği ve inşası sırasında hangi malzemelerin daha çok tercih edildiği bilinmiyor.

⁶²⁷ Tomar, *Anadolu Muvakkithaneleri*, s. 319-320.

⁶²⁸ Isparta İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü Arşivi, *DEVLETHAN CAMİİ* | *Kültür Portalı* (kulturportali.gov.tr)

SONUÇ

İslam dünyasında muvakkithanelerin XIII. yüzyıl sonları ile beraber ortaya çıktığı ve kurumsallaşarak devam eden mimarî yapılar olduğu tespit edilmiştir. Osmanlı şehirlerinde muvakkithaneler açılmadan, İslam şehirlerinde açılmış olan muvakkithanelerin sadece vakit tespit etme amacı kullanılmış olduğu anlaşılmıştır. Ancak Osmanlı şehirlerinde açılan muvakkithaneler zaman tayini dışında halka çeşitli konularda ders verilmesi bakımından farklılık göstermektedir. Bu sebeple Osmanlı halkının muvakkithanelerden olumlu yönde etkilenmesine olanak sağlanmış olduğu tespit edilmiştir. Muvakkithaneler Osmanlılarda Fatih Sultan Mehmed döneminde İstanbul'un fethi ile birlikte karşımıza çıkmıştır. İslam devletlerinden itibaren açılmaya başlayan muvakkithanelerin halk arasında ihtiyaç duyulmasının başlıca sebebi, halkın saatin kaç olduğunu bilmek istemesi olmuştur. Muvakkithanelerde zaman tespit edildiğinden Müslüman halkın ibadetlerini vakti saatinde yapmaları adına oldukça fayda sağlamışlardır.

Muvakkithanelerin genellikle camii avlusu girişlerinin sağ ya da sol taraflarında olduğu tespit edilmiştir. Bazı Anadolu Muvakkithaneler'i ise camii avlusunda değil şehir meydanında konumu belirlenerek inşa edilmiştir. Muvakkithaneler inşa edildikten sonra konumlarına göre isimleri de her muvakkithanede farklılık göstermiştir. Yani bazı Anadolu Muvakkithaneleri, sokakyada külliye muvakkithanesi olarak adlandırılırken, bazıları ise meydan muvakkithanesi olarak adlandırılmıştır. Buradan da anlaşıldığı üzere her muvakkithane inşa edildiği konuma göre ismini almıştır. Muvakkithane binalarının

konumları seçilirken vakit hesabının yılın tüm günleri yapılabilmesi adına, özellikle güneşin her mevsim gören bir yer olmasına özen gösterilmiştir. Güneşin her mevsim olduğu yerin özellikle tercih edilmesi diğer astronomik aletler dışında güneş saatini kullanarak da vakit tespiti yapan muvakkithelerin işlerini kolaylaştırmak içindir. Ancak güneşi dört mevsim görebilen bir yer yok ise ilk olarak boş alanın olduğu yer tercih edilmiş olduğu anlaşılmıştır. İnşa edilirken bunların bir ya da iki oda halinde yapıldıkları görülmektedir. Bazı Anadolu Muvakkithaneleri iki katlı olarak inşa edilmiştir. Muvakkitheler genellikle alt katta çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Alt kat tercih edilmesinin sebebi ise ölçüm yaparken muvakkithelere kolaylık sağlamış olduğundandır. İlk yıllarda muvakkithanelerin süsleme ve motiflerden uzak halde inşa edilmiş oldukları anlaşılmıştır. Sade olmasının sebebi görünüşten çok faaliyetinin önemli olmasındandır. İlerleyen yıllarda ise İstanbul'da bulunan muvakkithanelerin Anadolu'da bulunan muvakkithanelere göre süsleme ve motifleriyle ön plana çıktığı tespit edilmiştir. İstanbul muvakkithanelerinin daha görkemli olması başkent üslûbuna göre yapılmış olduğundandır. Anadolu Muvakkithanelerini tek tek incelediğimizde süslemeden uzaktırlar. Muvakkithaneler inşa edilirken kullanılan inşa malzemesinin iklimin getirdiği şartlardan dolayı bölgeler arasında farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. İnşa sırasında en çok tercih edilen malzemenin kesme taştır. Bazı Anadolu Muvakkithaneleri'nde ise yöreye özgü kesme taşların kullanıldığı tespit edilmiştir. Daha dayanıklı yapılar olması adına muvakkithanelerde ahşap yerine, taş duvarların tercih edildiği anlaşılmıştır.

Muvakkithanelerin Osmanlı şehirlerinden önce İslam devletlerinde açılmasına rağmen süsleme türü bakımından en üst seviyeye Osmanlı döneminde ulaşmış olduğu anlaşılmıştır. Ancak Anadolu Muvakkithaneleri'nin pek çoğu süsleme yönü ile sade olmaları ile dikkat çekmektedir. Bazı muvakkithanelerin diğer mimarî yapılara göre oldukça görkemli olup süslemeleri ile ön plana çıkmaktadır. Bu muvakkithaneler arasında dikkatimizi özellikle Amasya II. Bayezid Camii Muvakkithanesi'nin iç cephesinde bulunan süsleme nakışları ve tavan kısmında bulunan küçük küçük resim motiflerinden oluşan minyatür öğelerinin özenle çizilmesi olmuştur. Süsleme yönü ile bazı Anadolu Muvakkithaneleri ise giriş kapısında bulunan kitabenin yerleştirildiği tablo yada kapı ve pencerelerde bulunan kıvrımlı şekilleri ile daha gösterişli olarak tasarlanmış olduğundan diğer muvakkithanelerden ayrıldıkları tespit edilmiştir. Anadolu Muvakkithaneleri'nin hemen hemen hepsi gerek süsleme gerekse inşasında kullanılan malzeme ile benzer özelliklere sahip olmuşlardır. Anadolu'da bulunan muvakkithaneler her ne kadar birbirleri ile benzer özelliklere sahip olsalarda İstanbul'da bulunan muvakkithaneler ile farklı mimarî ve plan özelliklerine sahiptir. Anadolu Muvakkithaneleri taşra üslubu ile tasarlanmış olurken İstanbul Muvakkithaneleri başkent üslubu özelliklerini taşımış oldukları anlaşılmıştır.

Muvakkithanelerde görev yapan kişilere muvakkit denildiği, fakat bazen de saatçi olarak isimlendirildikleri tespit edilmiştir. Muvakkitlerin idaesî müneccimbaşılık adı altında ki kuruma bağlıdır. Bu kuruma bağlı olmaları muvakkitleri olumlu yönde etkilemiştir. Çünkü muvakkitlerin göreve başlayıp ayrılana kadar müneccimbaşılık kurumu yönetiminde olmuşlardır. Müneccimbaşılardan

astronomi müesseselerinin başında olup ayrıca muvakkithanelerde de çalışmalarını sürdüren kişi olduğu anlaşılmıştır. Astronomi çalışmaları üzerine müneccimbaşlarının muvakkitler ile birlikte, halkı bu alan bilgilendirmek için birlikte çalışmışlardır. Muvakkitlerin yaptıkları çalışmalar ve amaçlarının aynı olup aldıkları maaş miktarının farklı olduğu anlaşılmıştır. Bu farklılığın ise muvakkithanelerin bağlı bulunduğu kurum ve külliye'nin gelirin'e göre muvakkit maaşlarının verildiği tespit edilmiştir. Muvakkitler göreve başlarken onlardan bir takım özelliklerin olması gerektiği ve Arapça ile Farsçayı iyi bir şekilde bilmeleri başlıca vasıfları arasında olmuştur. Muvakkitler görevlendirilirken başlıca şartların aranması seçici olunmasından kaynaklanmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv Belgelerinde de anladığımız üzere muvakkitlik görevinde bulunan bazı kişilerin görevini kötü yönde kullanması üzerine görev süresinin bitirilmiş olduğu tespit edilmiştir. Aynı şekilde yine görevini vakti saatinde yapan muvakkitlerin ise belli bir ücret artışı olmuştur. Görevini iyiya da kötüye kullanan muvakkitlerin görevlerine devam edip etmeyeceği de bu şekilde belirlenmiştir. Muvakkitlik görevinde babadan oğula geçen bir sistem bulunup mesleğin devamlılığı sağlanmıştır. Babadan oğula geçen meslek devamlılığı ilk dönemlerde olumlu olarak fayda sağlarken ilerleyen yıllarda göreve gelen kişinin mesleğini düzgün yapmadığı sadece para almak amacı taşıdığından bu görevlendirme sistemine son verilmiştir. Muvakkitlerin görev süreleri boyunca bazılarının kira ödemeleri de bağlı bulundukları vakıflar tarafından karşılandığı tespit edilmiştir. Muvakkitlerin çalışmalarını daha çok rub 'u tahtası ve usturlab aletlerini kullanarak yaptıkları tespit edilmiştir. Rub 'u tahtası ve usturlabı genel olarak ilk dönemlerde kullanmışlardır. Muvakkithanelerin yaygınlaşması ile birlikte

muvaakkitlerin kullandığı aletler de çeşitlilik göstermeye başlamıştır. Astronomik aletlerden güneş saatinin muvaakkithanelerin pek çoğunda bulunduğu tespit edilmiştir. Güneş saatleri her muvaakkithaneye özgü olarak kullanılmıştır. Farklı şehirlerde bulunan güneş saatleri sadece kendi bulunduğu konumun vaktini tayin edebilmiştir. Çünkü güneş ışınları her şehre farklı açıdan gelmektedir. Öyle ki muvaakkitlerin en çok kullandıkları aletler arasında güneş saatinin bulunduğu bir kanıttır. Güneş saati güneşin olduğu günlerde muvaakkitlerin işini kolaylaştırarak zaman hesabını yapmada yardımcı olmuşlardır. Ancak havanın bulutlu ve yağmurlu olduğu günlerde ise muvaakkitler güneş saatinden faydalanamayarak olumsuz etkilenmişlerdir. Güneş saatinden fayda sağlanmadığı günlerde farklı astronomik aletlerden yararlanılmış olup genellikle kum saati ya da su saati kullanılmıştır.

Yapılan araştırmalardan anlaşıldığı üzere muvaakkithaneler açılmaya başladıkları ilk yıllardan teknolojinin gelişmesine kadar olan zaman aralığında tamamen toplumsal ihtiyaçları karşılayarak, halka hizmet etmek için var olan kurum olmuşlardır. Zaman tespiti yapılan muvaakkithaneler tüm halkın saatin kaç olduğunu bilmesi adına olumlu olarak fayda sağlamışlardır. Ancak ilerleyen zaman içerisinde teknolojinin de getirdiği yenilikler ile birlikte bu mimarî yapıların modernleşme sürecinde ön plana çıkmadığı görülmektedir. Zamanla muvaakkithanelerin pek çoğunun kitabevi ya da bir dükkân olarak amacının dışında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Saat anonsları da bir kültür hazinesi olan muvaakkithanelere kilit vurulup kapatılmasına yol açan başlıca sebepler arasında olmuştur. Kapatılan muvaakkithanelerin yine halka faydalı olmak adına hemen hemen hepsinin hizmet vermek amacı ile kullanıldıkları

bilinmektedir. Yani kullanılan muvakkithane odalarının teknolojinin gelişmesi ile amacının dışında kullanıldığı fakat yine hizmet amaçlı faaliyet gösterdiği anlaşılmıştır. Muvakkithanelerin kapatılması ile birlikte muvakkitlik mesleğinin de yok olmuştur. Teknolojinin getirdiği yenilikler muvakkitlerin görevlerini yapamaması adına olumsuz yönde etkilemiştir. Muvakkitlik mesleğini yapamayan kişilerin gelir sağlamak amacı ile saat tamirciliği yaparak gelir elde ettikleri görülmektedir. Günümüze yakın dönemlerde yine bu mekânlarda saatçilik mesleği yapan kişilerin uzun yıllar boyunca burada çalışmalarını sürdürdükleri tespit edilmiştir. Muvakkithanelerin günümüzdeki durumu genellikle camii görevlileri tarafından kullanılan araç ve gereçlerin yerleştirildiği bir depo ya da vakit geçirmek amacıyla düzenlenmiş küçük mekânlar olarak karşılaştığı tespit edilmiştir. Muvakkithanelerden bazıları çalışmamızda da isimlerinden bahsettiğimiz üzere günümüze ulaşmıştır. Fakat bazı muvakkithanelerin bakımsız ve kötü durumda olduğundan dolayı günümüze ulaşamadıkları tespit edilmiştir. Muvakkithanelerin kapatılmasında rol oynayan başlıca sebebin teknolojinin getirdiği yenilikler olduğu, ihtiyaç duyulmadığından dolayı mimarî yapıların halk arasında unutulmaya yüz tuttuğu anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

a) ARŞİV BELGELERİ

Ali Emiri, Sultan II. Mustafa (AE.SMST.II.),7/659.

Ali Emiri, Sultan III. Ahmed (AE.SAMD.III.), 106/10511.

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 1189/89136, 32062/2, 32032/3, 32062/5, 32062/8.

Cevdet Adliye(C.ADL.), 55/3341.

Cevdet Belediye(C.BLD.),10/5451, 19/929, 46/2256, 62/3085, 68/3354, 110/5454.

Cevdet Evkaf (C.EV.),78/3877.

Cevdet Maarif (C.MF.), 113/5646, 116/5782.

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT.) 1405/50.

Hâriciye Nezâreti Mektubî Kalemi (HR.MKT.), 3/48, 5/71, 16/24.

Hatt-ı Hümayûn (HAT.), 653/31932.

İbdülemin Vakfı (İE.EV.), 40/4583.

İrade Bahriye (İ.BH), 12/7.

İrâde Dâhiliye(İ.DH.), 412/27301, 472/31624.

İrâde Meclis-i Vâlâ (İ.MVL.), 428/18821.

İrâde Mesail-i Mühimme (İ.MSM.),87/2475.

Maarif Nezareti Mektûbî Kalemi Deavi Evrakı (MF.MKT.),10087/3.

Meclis-i Vala (İ.MVL.), 248/9055.

Meclis-i Vâlâ Evrakı (MVL.), 77/68, 81/27.

Müteferrik Tercüme, Mektubî Kalemi(MF.MKT.), 1008/31.

Sadaret Amedi Kalemi (A.AMD.), 6/14.

Sadaret Divân Kalemi (A.}DVN.), 29/67.

Sadaret Mektubî Kalemi (A.}MKT.), 80/74, 86/38, 91/73, 131/87, 209/83, 224/88,

Sadaret Mektubî KalemiEvrâkı Umûmi (A.MKT.UM.), 101/46.

Sadaret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devair (A.MKT.NZD.), 28/91, 31/22, 75/62, 92/58, 241/74, 301/77.

Sadaret Mektubî Mühimme Kalem(A.}MKT.MHM.), 282/54, 434/32.

Sadaret Hususi Maruzât Evrakı (Y. A. HUS.), 310/15.

Şûrâ-yı Devlet Evrakı (ŞD.), 1335/29, 1375/68.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı(TS. MA.e.), 10/38, 603/119, 1431/23.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrak (Y.MTV.), 49/84.

Yıldız Perakende Evrak Arzuhal ve Journaller (Y.PRK.AZJ.), 29/49.

b) KİTAPLAR

ACUN, Hakkı, *Anadolu Saat Kuleleri*, AKM Yayınları, Ankara 1994.

ALBAYRAK, Hüseyin, *Trabzon Orta Hisar ve Çevresi*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 1998.

Safranbolu Belediyesi 2006 Dönemi Korumacılık Faaliyetleri, Safranbolu Belediyesi, Safranbolu 2006.

Türkiye de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, Vakıflar Genel Müdürlüğü,Haz. Osman Nuri Çataklı, C. 2, Ankara 1977.

Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, Vakıflar Genel Müdürlüğü C.1, Ankara 1983.

ARIK, Rüçhan, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1976.

AYDÜZ, Salim, *İstanbul Muvakkithaneleri ve Muvakkitleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2009.

BEKTAŞOĞLU, Mustafa, *Anadolu’da Türk İslâm Sanatı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008.

BİROL, İrfan – MuratYerlikhan, *Kayseri Salnamesi Almanak 2005*, Dergâh Yayınları, Kayseri 2005.

ÇAM, Nusret, *Güneş Saatleri Osmanlı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

_____, *Osmanlı Güneş Saatleri, Bilim ve Teknoloji Dizisi I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

ÇINAR,Kerim, “*Kaybolmuş ve Kaybolmaya Yüz Tutmuş Meslekler*”, *Konya Kitabı*, C. 2, Konya Ticaret Odası Yayınları, Konya 2015.

DAYIOĞLU, Server, *İstanbul Muvakkithaneleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2010.

DAYDAY, Necmi- Altın Vural, *Gök Biliminde Türk- İslâm Bilginleri*, Türksat Yayınları, İstanbul 2010.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ak Aydın Kitapevi, Ankara 1992.

EREN, Muharrem, *Zağanos Paşa*, Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı Yayını, Balıkesir 1994.

Trabzon Vilayeti Salnamesi 1871,Haz.KudretEmiroğlu, C. 3, Ankara 1993.

Trabzon Vilayeti Salnamesi 1872, Haz. Kudret Emiroğlu, C. 4, Ankara 1994.

GÖKMEN, Fatih, *Rubu Tahtası Nazariyatı ve Tersimi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1948.

GÜLTEKİN, Hakkı, *İzmir Tarihi*, İzmir 1952.

GÜNDOĞDU, Hamza, *Erzurum Lala Paşa Külliyesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

HUFF, Toby E., *Modern Bilimin Doğuşu ve Yükselişi İslam Dünyası, Çin ve Batı*, Epos Yayınları, Çevirenler İnan Kalaycıoğulları, Ertan Tağman, Aynur Yetmen, Ankara 2010.

Abi-Zâde, Hüseyin HÜSAMEDDİN, *Amasya Tarihi*, Haz. Mesut Aydın, C.1, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 1986.

KARAZEYBEK, Mustafa, Zelkif Polat, Yusuf İlgar, *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, C. 1, İleri Ofset Matbaacılık, Afyonkarahisar 2005.

KARPUZ, Haşim, *Trabzon*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

_____, *Rize*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

KILIÇ, Nermin – Ayşe Kayapınar – Bilge Kaya – Fahri Kılıç – Levent Kayapınar, *Bolu Livası 1921-1925 Senesi Salnamesi (Giriş-Metin-Tıpkıbasım-Dizin)*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Bolu 2008.

MUAMMER, Gül – Atilla Bayram – Oğuzhan Hakkoymaz, *Selçukludan Günümüze Konya'nın Sosyo-Politik Yapısı*, Konya İl Emniyet Müdürlüğü Yayınları, Konya 2003.

ODABAŞI, A. Sefa, *20. Yüzyıl Başlarında Konya'nın Görünümü*, Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınevi, Konya 1998.

ÖZBEK, Yıldıray –Celil Arslan, *Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri*, C. 2, Kayseri Valiliği Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Kayseri 2008.

ÖZBİLGİN, Erol, *Bütün Yönleriyle Osmanlı Âdâb-ı Osmâniye, Devlet, Kurumlar, Toplum, Şehir, Aile, Birey, Bilim, Sanat, Kültür, Ticaret, Sanayi, Teknoloji, İz Yayıncılık*, İstanbul 2003.

ÖZDEMİR, Kemal, *Osmanlıdan Günümüze Saatler*, Tyk Bank Yayınları, İstanbul 1993.

SATOĞLU, Abdullah, *Kayseri Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

ŞERİFOĞLU, Ömer Faruk, *Su Güzeli İstanbul Sebilleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 1995.

ŞİMŞEK, Rasim, *Trabzon Belediye Tarihi, Osmanlı Dönemi*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 1993.

İstanbul Rasathanesi- Duvar Kadranı, 2017, *İstanbul Rasathanesi - Duvar Kadranı - Takiyüddin Astronomi Topluluğu* (takiyuddin.org)

TANPINAR, Ahmet Hamdi, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2019.

TUNÇÖZGÜR, Ünsal, *Dünü ve Bugünü ile Safranbolu*, Işıl Yayınevi, Safranbolu 2002.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, C. 1-2, Ankara 1998.

UNAN, Fahri, *Kuruluştan Günümüze Fatih Külliyesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Kütahya Şehri*, İstanbul Devlet Matbaası Yayınevi, İstanbul 1932.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Bizans, Selçuklu, Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri*, İstanbul Devlet Matbaası Yayınevi, İstanbul 1932.

YEĞEN, Ali, *Kayseri’de Tarihi Eserler*, Kayseri İl Kültür Müdürlüğü Yayınevi, Kayseri 1993.

YILMAZ, Fehmi, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2010.

YÜKSEL, Murat, *Trabzon’da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeler*, C.1, Trabzon Belediyesi Yayınları, Trabzon 2000.

c) GAZETELER

Muhterem’le Geziye, 22 Eylül 2019.

BAYSU, Cengiz, “Muvakkithane”, *Trakya Gazetesi*, 9 Ağustos 2018, Cengiz Baysu - *MUVAKKİTHANE* (trakya gazetesi.com.tr)

Isparta İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü Arşivi, *DEVLETHAN CAMİİ | Kültür Portalı* (kulturportali.gov.tr)

KALENDEROĞLU, Abdülkadir, *Yeni Camii*, *Afyon Kent Rehberi Gazetesi*, 7 Ağustos 2020.

KÜRKÇÜ, Mehmet, *Anadolu Ajansı*, 17 Mayıs 2019.

Kütahya Tanıtım Broşürü, Kütahya Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

SEZER, Ömer, *Kütahya Muvakkithanesi*, *Özgür Medya Deposu*, 6 Aralık 2014.

Yeni Asır Gazetesi, 11 Ekim 2019.

Yeni Asya Gazetesi, “Eskiden İftar Ve Sahur Vakitlerini Muvakkithaneler Belirliyordu”, 21 Ağustos 2011.

YILMAZ, Yasin, “*İzmir-Konak-Şadırvanaltı Camii*”, *Wow Turkey*, İzmir 2007, s.1.

d) TEZLER ve MAKALELER

ACAR, M. Şinasi, “İrtifa-i Vakte Alâttır Etem Rub ‘u Tahtaları”, *Yapı Dergisi*, S. 232, 2001, s. 84-94.

ACUN, Hakkı, “Anadolu Saat Kulleleri”, *Türkler*, C. 15, Ankara 2002, s. 382-387.

AÇOĞLU, Sefa, *Kahramanmaraş İlindeki Dulkadiroğlu Beyliği Yapıları*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2019.

AKTEPE, Mehmet Münir, “İzmir’in Hisar veya Yakub Bey Camii ‘i”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 27, İstanbul 1973, s. 85-98.

_____, “Osmanlı Devri İzmir Camii ve Mescidleri Hakkında Ön Bilgi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 4-5, İstanbul 1973, s. 91-193.

ALTUN, Aras, “Kütahya’nın Türk Mimarisi Bir Deneme”, *Atatürk’ün Doğumunun 100.Yılına Armağan Kütahya*, Filiz Ciltevi, İstanbul 1981-82, s. 345-401.

ARSLANTAŞ, Fatma, *20.Yüzyıl’ın İlk Yarısında Kayseri’de Kamu Yapıları*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

AYDIN, Gamze, “Dîvân Şairinin Dünyasına Zamanın Kadranından Bakmak: Bosnalı Sâbit’in Eserlerinde Saat Çeşitleri ve Koyun Saatinin Gizemi”, *Journal Of Turkish Language and Literature*, C. 3,S.1, 2017, s. 8-23.

AYDÜZ, Salim, “Osmanlı Devleti’nde Müneccimbaşılık”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1995, s. 411-453.

_____, “İslam Medeniyetinde Muvakkitlik İstanbul Muvakkithaneleri”, *Yedikıta Dergisi*, S. 63,2013, s.65-69.

_____, “Osmanlı Devleti’nde Küçük Gözlemevi ve Muvakkithaneler”, *Yeni Türkiye Dergisi*, C. 3, Ankara 2000, s. 64-695.

_____, “İstanbul’da Zamanın Nabzını Tutan Mekânlar Muvakkithaneler”, *İstanbul Dergisi*, S. 63, İstanbul 2004, s. 51-93.

_____, “Osmanlı Astronomi Müesseseleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 2, S. 4, 2004, s. 411-453.

_____, “Muvakkithane”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 31, İstanbul 2006, s. 413-415.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı, “Fatih”, *Türkler*, C. 9, Ankara Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 338-354.

BAŞ, Gülsen, *Diyarbakır’daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme I-II*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van 2006.

BAYYİĞİT, Mehmet, “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Kurumu Olarak Vakıflar”, *Türk İslam Medeniyetinde Vakıfların Yeri ve Önemi*, Konya, 1999, s. 59-66.

BELGE, Hadi, “Sultan II. Abdülhamid’in Saltanatının 25. Yılında Tokat ve Tokat Saat Kulesi”, *History Studies*, C.13, S.2, 2021, s. 449-470.

BİLECİK, Gülberk, “Gözden Kaçan Bir Kültür Mirasımız: Yeni Camii Muvakkithanesi”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, S. 10, Erzurum 2006, s. 43-53.

ÇAKMAK, Ahmet, “Diyarbakır Ulu Camii”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul 2012, s. 96-97.

ÇAKMUT, FEZA, “Topkapı Sarayı Müzesi Saat Koleksiyonu”, *Zaman İçinde İstanbul*, S. 51, İstanbul 2004, s.91-104.

ÇAM, Nusret, “Güneş Saati”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, C. 14, s. 297-299.

_____, “Osmanlıda Güneş Saatleri”, *Osmanlı*, C. 8, Ankara 1999, s. 676-679.

ÇAYIRDAĞ, Mehmet, “Kayseri’de Sultan II. Abdülhamit Dönemi Bina ve Kitabeleri”, *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri(11-12 Nisan 1996)*, Kayseri 1997, s. 51-58.

ÇOBANOĞLU, Ahmet Vefa, “Lala Mustafa Paşa Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara 2003, s.75-77.

_____, “Şadırvanaltı Camii”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul 2010, s.221-222.

_____, Ahmet Vefa, “Maraş UluCamiii”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul 2012, s. 111-112.

ÇİÇEK, İlknur, *Pertevniyal Valide Sultan’ın Hayatı, Hayır İşleri ve Aksaray’daki Külliyesi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2018.

HARMANKAYA, Nesrin Çiçek Akçıl, “Edirne Eski Camiii-Ulu Camiii”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul 2012, s. 97-98.

HALİFEOĞLU, Fatma Meral – Cavit Cesur – Ahmet Güleç, “Diyarbakır Ulu Camiii Hanefiler Bölümünde Yer Alan Minber Kapısını Koruma Çalışmaları”, *Restorasyon ve Konvensiyon Çalışmaları Dergisi*, C.1, S.20, 2017, s. 3-10.

DAYIOĞLU, Server, “Osmanlı Muvakkithanelerinde KullanılanAletler”, *İlgi Dergisi*, S. 87, Ankara 1996, s. 6-8.

DENİZ, Şefaattin, “Sultan Abdülmecid’in İnşa Ettirdiği Muvakkithaneler”, *Osmanlı Araştırmaları*, 2017, s.267-292.

DEMİR KAYA,Ayşe Nur, *II. Abdülhamit Dönemi Kayseri Yapıları*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2006.

DUYMAZ, Abdullah Şevki, *II. Abdülhamid Dönemi İmar Faaliyetleri (Türkiye Örnekleri)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2003.

ERDEN, Yavuz, *Tanzimat Sonrası Kütahya Medereseleri (1839-1924)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2015.

ERDOĞAN, Muzaffer, “Osmanlı Devrinde Anadolu Camiilerinde Restorasyon Faliyetleri”, *Vakıflar Dergisi*, S. 7, 1968, s. 149-205.

ERDOĞAN, Elmas – Nazan Kuter, “Edirne Kenti Kültür Varlıklarının Kent Estetiği Açısından Değerlendirilmesi”, *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, S. 7, Tekirdağ 2010, s. 137-145.

EROĞLU, Bahtiyar – Erdal Zeki Tomar, “Anadolu Muvakkithaneleri Üzerine Tipolojik Bir Değerlendirme”, *Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu*, Konya 2015, s. 367-380.

_____, “Tarihi Değerlerimizden Konya Sultan Selim Muvakkithanesi Rekonstrüksiyonu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 25, s. 215-232.

EROĞLU, Bahtiyar, *Bazı Örnekleri ile Anadolu’da Tarihi Türk Kütüphane Mimarlığı*, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Semineri, Konya 1990.

_____, “Hatay’da Osmanlı Dönemi Kültür Yapılarından Birkaç Örnek”, *Hatay Folklor Araştırmaları Derneği*, Antakya 1999, s.1-7.

EROĞLU, Bahtiyar – EsraYaldız – Erdal Zeki Tomar, “Külliyeye Elemanı Olarak Muvakkithane Yapıları: Afyon Yeni Camii Muvakkithanesi Örneği”, *Safranbolu*

Zaman Ölçerler Sempozyumu 21-22 Mayıs 2010 Bildiriler Kitabı, Safranbolu 2011, s.217-232.

ERYÜKSEL, Erengül, *Safranbolu Şehrinde 17-19. Yüzyıl Osmanlı Camiileri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.

ERZİNCAN, Tuğba – Ahmet Vefa Çobanoğlu, “ Zağanos Paşa Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.44, İstanbul 2013, s.73-75.

EYİCE, Semavi, “Bayezid II. Camii ve Külliyesi” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1992, s. 42-45.

GÖKBİLGİN, Tayyip, “Edirne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul 1994, s. 425-431.

GÜRBÜZ, Şule, “Osmanlı Saatçileri”, *Zamanın Görünen Yüzü Saatler*, Haz. Selahattin Özpallabıyıklar, İstanbul 2009, s. 105-114.

GÜLER, Mustafa, “Değişime ve Talana Kurban Edilmiş Bir Gelenek Muvakkithaneler; Bir Miras Trabzon Çarşı Camii Muvakkithanesi”, *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon’da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Editörler Şenol Saylan- Betül Saylan, C.1, İstanbul 2016, s. 999-1013.

HALİFEOĞLU, Fatma Meral, “Diyarbakır Ulu Camii’de Yer Alan Güneş Saatleri”, *Safranbolu Zaman Ölçerler Sempozyumu 21-22 Mayıs 2010 Bildiriler Kitabı*, Safranbolu 2011, s. 201-215.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, “Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları”, *Osmanlı Devleti Ve Medeniyeti Tarihi Serisi İslâm Tarih, Sanat Ve Kültür Araştırma Merkezi*, C. 2, İstanbul 1998, s. 223-359.

_____, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Astronomi ve Müesseseleri”, *Osmanlı İmparatorluğunun 16. Yüzyıl Teknolojisi*, Editör: Kazım Çeçen, İstanbul 1999, s. 217-230.

_____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bilim”, *Osmanlı Uygarlığı*, Ankara 2004, s. 318-343.

İLTER, Zerrin, *Salnamelere Göre Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinde Bilecik*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2007.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Cihet”, *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul 1993, s.546-548.

KAÇAR, Mustafa – Atilla Bir, “Rub ‘u Tahtası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, İstanbul 2008, s. 179-184.

_____, “Saat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, İstanbul 2008, s. 322-325.

_____, “Usturlap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul 2012, s.195-198.

KAHRIMAN, Ömer, *Trabzon’daki Türk Devri Mimari Eserleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2003.

KANBER, Faruk, “Saatleri Ayarlama Enstitüsü Muvakkithaneler”, *Marmara Life Dergisi*, S. 104, Marmara Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul 2017, s. 1-80.

KARA, Adem, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya (1800-1850)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2004.

KARPUZ, Haşim, “Konya’nın Tarihsel Kimliği ve Koruma Sorunları”, *Prof. Dr. Haluk Karamağralı Armağanı*, Ankara 2002, s. 205-224.

_____, “Muvakkithane”, *Konya Türk Kültür Varlıkları Envanteri*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 811-812.

KAYA, Fevzi, “Yeni Camii Külliyesi”, *Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, S. 15, Aralık 2015, s. 38-43.

KOCAMAN, Kasım, “Kuruluş Vakfiyesine Göre İstanbul Fatih Camii Görevlileri ve Vazifeleri”, *Ekev Akademi Dergisi*, S. 2019, s. 135-153.

KOZAK, Yasin, *V ve VI Numaralı Maraş Ahkâm Defterlerinde Maraş'a Gönderilen Hükümler*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2005.

KIRCAALİ, Ali Can, *Dulkadiroğlu Beyliği ve Kahramanmaraş Ulu Camii Mimari Ve Tezyinat Özellikleri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Samsun 2017.

KUMBASAR, Zeliha, *Osmanlı Dönemi İstanbul Muvakkithaneleri*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, “Sultan Selim Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, s. 518-519.

MÜLAYİM, Selçuk, “Tuğra ve Medhiyeleri Kaldıran Kanun”, *Konya Kitabı*, X Özel Sayı, Konya 2007, s. 483-488.

NANECİ, Özlem, *Kayseri İli Ziyaret Yerleri*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2006.

NEFTÇİ, Aras, “Vakıf Mimari Mirasımız”, *Araştırma Vakıf Medeniyeti*, Vakıflar Dergisi Özel Sayısı, Ankara 2006, s. 30-37.

ORTAYLI, İlber, “Takvim”, *Zamanın Görünen Yüzü Saatler*, Editör Selahattin Özpallabıyıklar, İstanbul 2009, s. 11-17.

ÖDEKAN, Ayla, “Külliye”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, C. 2, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul 1997, s. 1075-1077.

ÖZBEN, Mevlüt, “Bir Kum Saati Zamanında Yaşamak: Büyülü Dağ”, *Folklor Edebiyat Dergisi*, C. 23, S.91, Erzurum 2017, s. 77-86.

ÖZBEY, Veysel, “Maraş Savunması Taşınmaz Kültür Mirası”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.17, Kahramanmaraş 2020, s. 202-218.

ÖZDEMİR, Yasemin, “Anadolu Güneş Saatleri”, *Actaturcica Dergisi*, S. 1, İstanbul 2013, s. 1-27.

ÖZER, Hasan - Semra Sever, “Osmanlı Döneminde Yazılmış Bir Astronomi Eseri: Muvakkit Mustafa Bin Ali’nin Teshilu’l- Mikat’ı”, *Bülent Ecevit Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, S. 13/1, 2018, s. 141-155.

ÖZSARAÇ, Yakup, *Osmanlı Para Vakıflarından Türkiye Vakıflar Bankasına (1826-1954)*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2019.

PAKSOY, Murat, *Safranbolu Köprülü Mehmet Paşa Külliyesi*, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Lisans Tezi Ankara 2013.

PARMAKSIZOĞLU, İsmet, “Muvakkıthane”, *Türk Ansiklopedisi*, C. 25, Ankara 1977, s. 6.

PAY, Salih, “Klasik Dönem Osmanlı Külliyyelerinde Personel Sistemi”, *Türkler*, C. 10, Ankara 2002, s. 491- 498.

PEKER, Ali Uzay, “Amasya Sultan II. Bayezid Külliyesi”, *Tasarım Merkezi Dergisi*, Ocak 2007, s. 26-33.

POLAT, Sibel, *İzmir’deki Geç Dönem Osmanlı Camiileri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011.

RAMAZANOĞLU, Gözde, “16. Yüzyılda Osmanlı Külliyyeleri”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Adana 2008, C. 17 S. 3, s. 333-344.

RENDİ, Günsel, “Amasya II. Bayezid Külliyesindeki Muvakkıthane”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, VI, 1976, s. 181-206.

SELMAN, Barış, “Saatin Eski Çağlardaki Teknolojisi; Güneş ve Su Saatleri”, *Zamanın Görünen Yüzü Saatler*, Editör S. Özpalabıyıklar, Yapı kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 17-26.

SERİN, Muhittin, “Rikâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, İstanbul 2009, s.108-109.

_____, “Siyakat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, s.191-192.

ŞANCI, Fuat, *Hatay İlinde Türk Mimarisi 1- 2*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.

ŞAHİN, Kamil - Subaşı, Mehmet Hüsrev, “Esad Muhlis Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.11, İstanbul 1995, s. 350.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, “Muvakkithaneler”, *Önasya Dergisi*, C.4, S.43, Ankara 1969, s. 10-11.

TALİ, Şerife, *İstanbul, Suriçi Sebilleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2005.

TEKİN, Mehmet, “Hatay’da Osmanlı Dönemi Eserlerine Bir Bakış”, *Ortadoğu’da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslar Arası Bilgi Şöleni Bildirileri*, C. 1, Ankara 2001, s. 416-903.

TOMAR, Erdal Zeki, *Anadolu Muvakkithaneleri*, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011.

UNAT, Yavuz, “İstanbul Gözlemevi”, *Türkler*, C. 11, Yeni Türkiye Yayınları, Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara 2002, s. 277–288.

_____, “Kıble Tayini”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Ankara 2002, s. 369-370.

_____, “İslam’da ve Türklerde Zaman ve Takvim”, *Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi*, Editör: Öcal Oğuz, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s.15-24.

_____, “Takiyüddin’in İstanbul Gözlemevi”, *Zaman İçinde İstanbul, İstanbul Dergisi*, S. 51, İstanbul 2004, s. 87-91.

_____, “Fatih Dönemi Astronomisine Genel Bir Bakış” *Ortaçağ İslam Dünyası’nda Bilim ve Teknoloji*, Editör Yavuz Unat, Lotus Yayınevi, Ankara 2008, s. 451-456.

_____, “Zic”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 44, İstanbul 2013, s.397-398.

UYSAL, Ali Osman, “Tokat’taki Osmanlı Camiileri”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*, Ankara 1987, s. 313-364.

UZ, Mehmet Ali, “Yok Olan Hatıralar”, *Akademik Sayfalar Dergisi*, 2007, s. 570-573.

UZUN, Efkân, “Yeni Arşiv Belgeleri ışığında Niğde Saat Kulesi”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C.5, S. 9, 2019, s. 119-130.

ÜÇER, Cumhure, “İstanbul’da Zaman ve Takvimler”, *Zaman İçinde İstanbul*, S. 51, İstanbul 2004, s. 76-80.

ÜÇSU, Kaan, *Osmanlı İstanbul’unda Zamanı Belirlemek İçin Kullanılan Araçlar, Mekânlar ve İlgili Uzmanlar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

ÜNSAN, Behçet, “Stil Yönünden Klasik Sonrası Türk Mimarlığında Sebil Anıtları”, *Taş Dergisi*, C. 1, S. 3, İstanbul 1986, s.16-26.

ÜNVER, Süheyl, “Osmanlı Türkleri İlim Tarihinde Muvakkithaneler”, *Atatürk Konferansları 1971-1972*, S. 5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1975, s. 217-257.

YAZGAÇ, Pınar, “Tabiatın ve Tarihin Yaşayan Ressamı Ahmet Yakupoğlu”, *İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Sanat ve Meslek Edindirme Kursları El Sanatları Dergisi*, S.19, İstanbul 2015, s. 80-91.

YILDIRIM, Mustafa, *Konya’da Son Asırda Kaybolan Bazı Türk Yapıları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1997.

YILMAZ, Salih – Bayram Akça, “Yaşayan Bir Tarih Muğla Saat Kulesi”, *Safranbolu Zaman Ölçerler Sempozyumu 21-22 Mayıs 2010 Bildiriler Kitabı*, Editör: Ahmet Gürbüz, Safranbolu 2010, s. 319-325.

YÜCEL, Erdem, “Muvakkithaneler”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 6, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s.10-11.

YÜKSEL, Çağla Caner, Aydınoğulları’ndan Osmanlı’ya Tire Külliyesi (14.-16. Yüzyıllar), *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 21, Ankara 2014, s. 7-39.

ZORLU, Tülay- Demet Yılmaz, “Kültürel Süreklilik Bağlamında Muvakkithaneler: Trabzon Örneği”, *Safranbolu Saat Kulesi ve Zaman Ölçerler Sempozyumu*, Safranbolu 2010, s. 269-283.

ZORLU, Tülay, “Salnamelere Göre Doğu Karadeniz Bölgesi Muvakkithaneleri”, *Belleten*, S. 283, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 907-930.

EKLER

ANADOLU MUVAKKİTHANELERİ DIŞINDA BAŞKENT ÜSLUBU GÖRÜNÜMÜNDE OLAN MUVAKKİTHANE ÖRNEKLERİ

Ek 1: Dolmabahçe Camii Muvakkithanesi – Beşiktaş / İstanbul

(Aydüz, “Muvakkithane”, s. 414.)

Ek 2: Dolmabahçe Camii Muvakkithanesi – Beşiktaş / İstanbul. Muvakkithanenin İç Cephe Görünümü.

(Kumbasar, *İstanbul Muvakkithaneleri*, s.133.)

Ek 3: Eminönü Yeni Camii Külliyesi Muvakkithanesi – Fatih / İstanbul

(Aydüz, “*Muvakkithane*”, s. 413.)

Ek 4 Yeni Valide ülliyesi Muvakkithanesi – Üsküdar / İstanbul

(Aydüz, “Muvakkithane”, s. 413.)

Ek 5: Beylerbeyi Camii Muvakkithanesi – Üsküdar / İstanbul

(Aydüz, “Muvakkithane”, s. 414.)

Ek 6:Nusretiye Muvakkithanesi Avludan Görünümü.

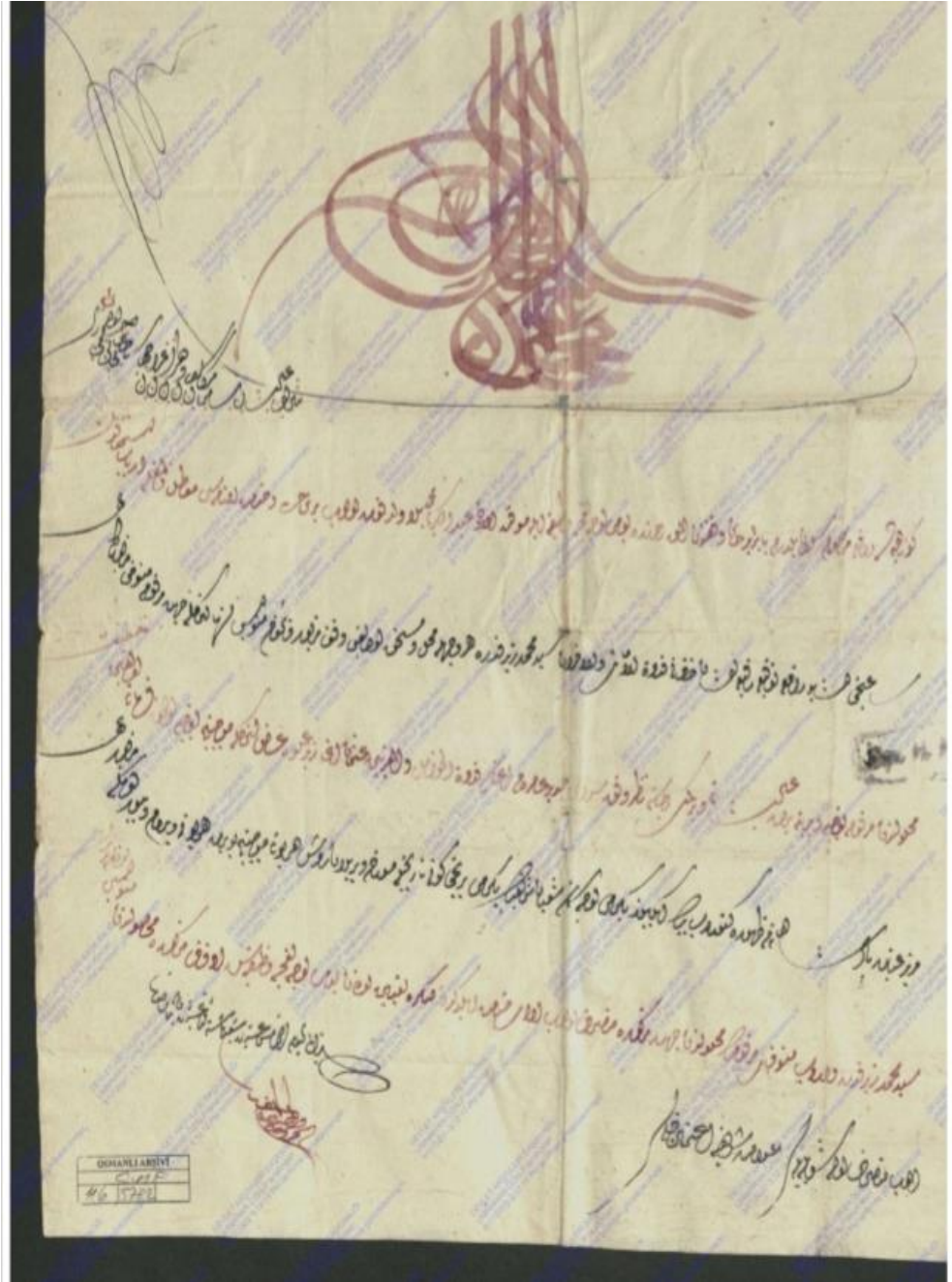
(Kumbasar, *İstanbul Muvakkithaneleri*, s.93.)

Ek 7: Nusretiye Camii Muvakkithanesi İç Cephe Görünümü.

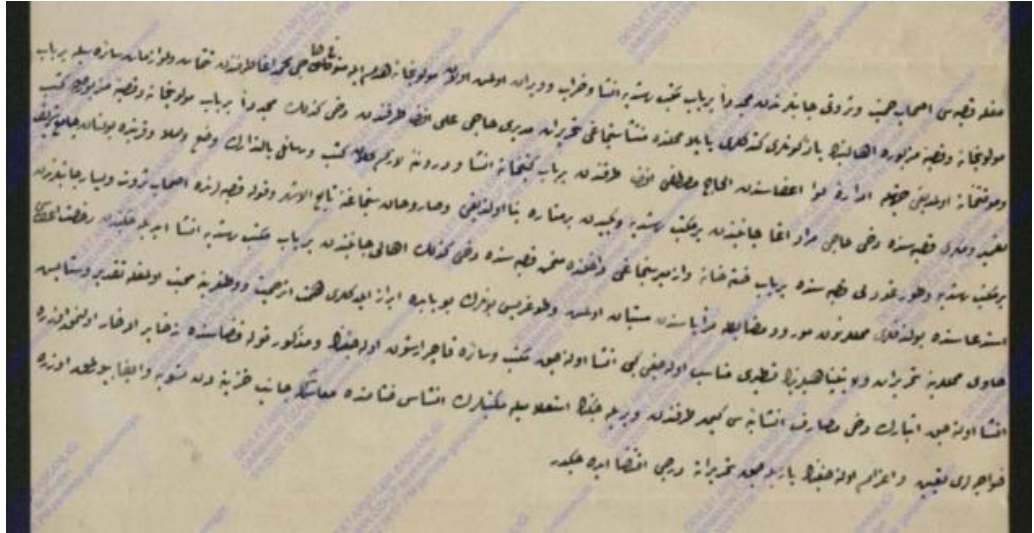

(Kumbasar, *İstanbul Muvakkithaneleri*, s.93.)

Ek 8:Kütahya Yıldırım Bayezid Camiii'ne Üç Akçe İle Muvakkit Tayini.

Ek 9: Muğla Vilayetine Muvakkithane İnşası.

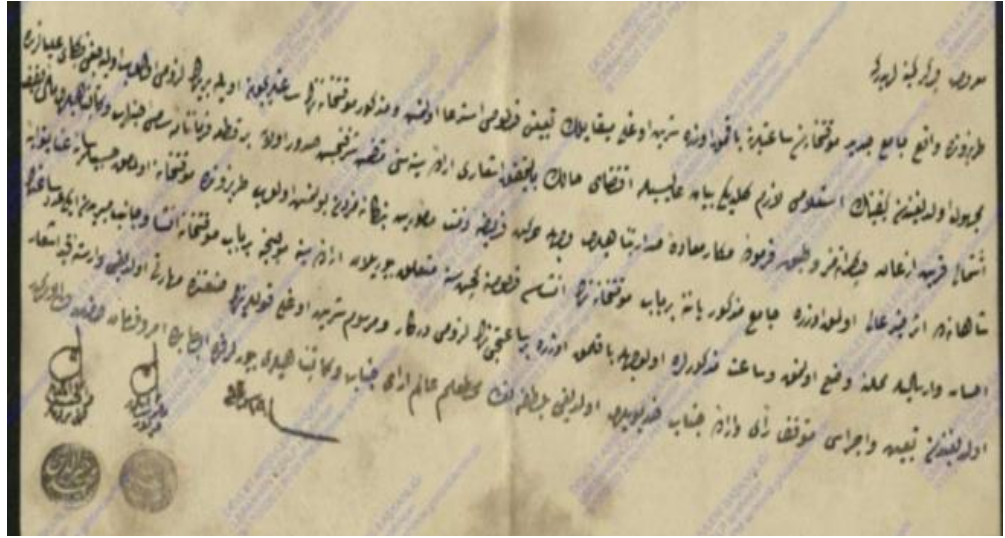
BOA. ŞD. 1375/68.

Ek 10: Sivas'da İnşası Düşünülen Muvakkithanenin Masraflarının Nereden Karşılanacağına Dair.

BOA. A.}MKT. 86/38.

Ek 11: Trabzon'da İnşa Olunan Muvakkihaneye Muvakkıt Tayini.

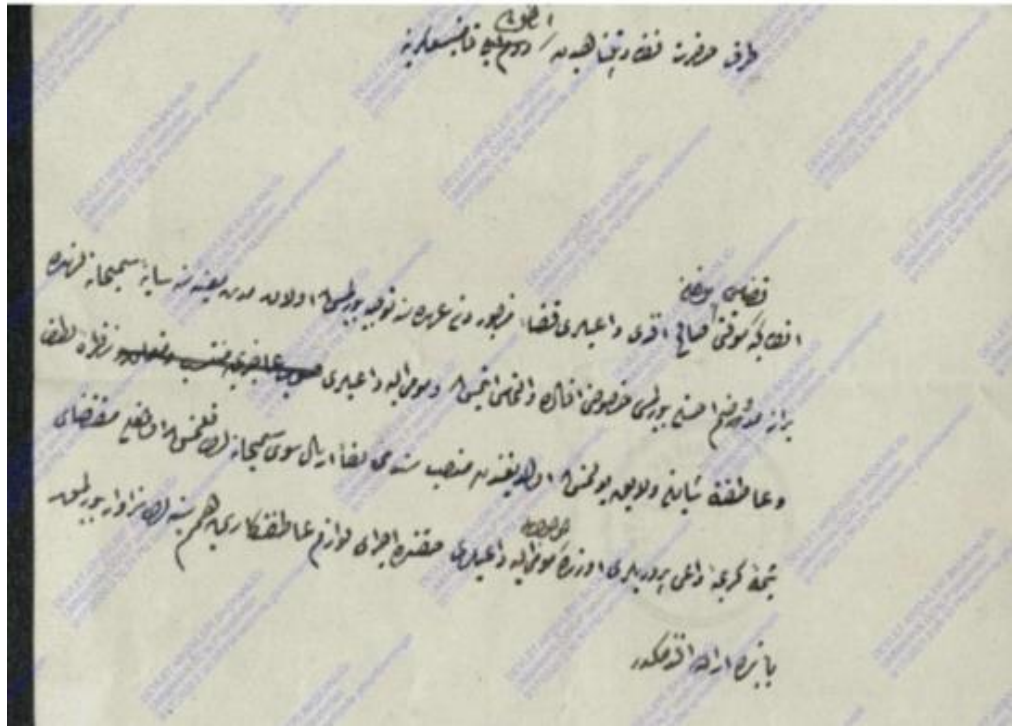
BOA. MVL. 77/68.

Ek 12: Bursa Kazası Muvakkiti Ahmet Hıfzı Efendi'ye Tevcihat Yapılması.

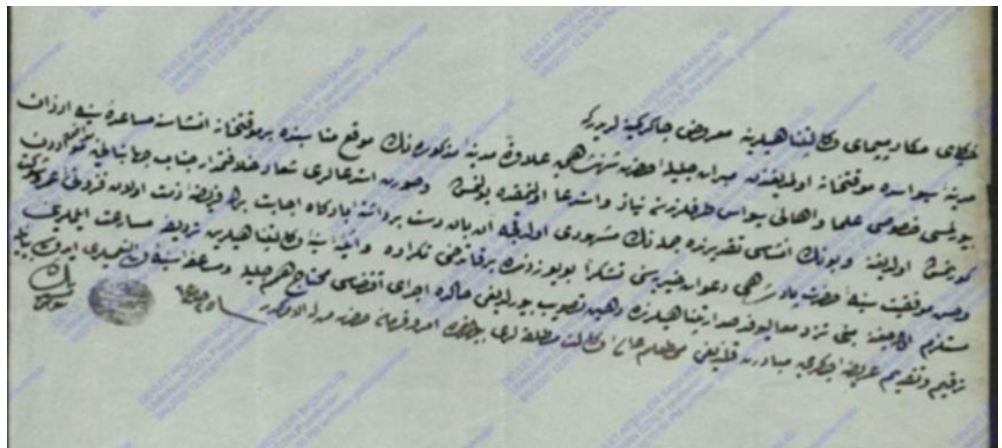
BOA. İ.HD. 472/31624.

Ek 13: Antakya Kazası Muvakkıtı'nın Görev Süresinn Uzatılması.

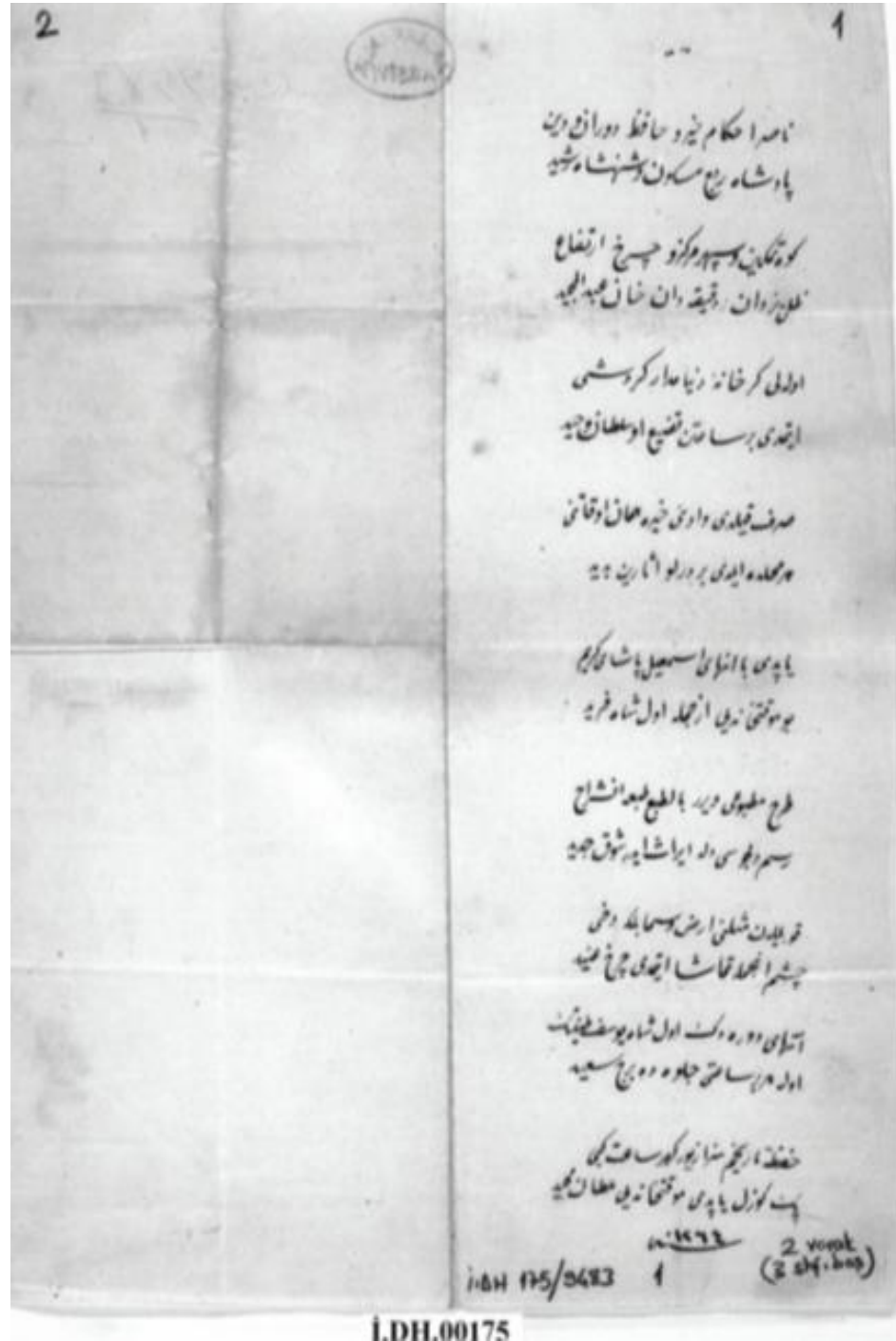
BOA. HR. MKT. 3/48.

Ek 14: Sivas'ta Bir Muvakkithane İnşasına Müsaade Olunmasına Dair Sivas Müşiri Ali Aşkar'ın Yazısı.

BOA. A.}MKT. 80/74.

Ek 15: Trabzon Çarşı Camiisi'ne Teklif Edilen İlk Kitabe Şiiri.

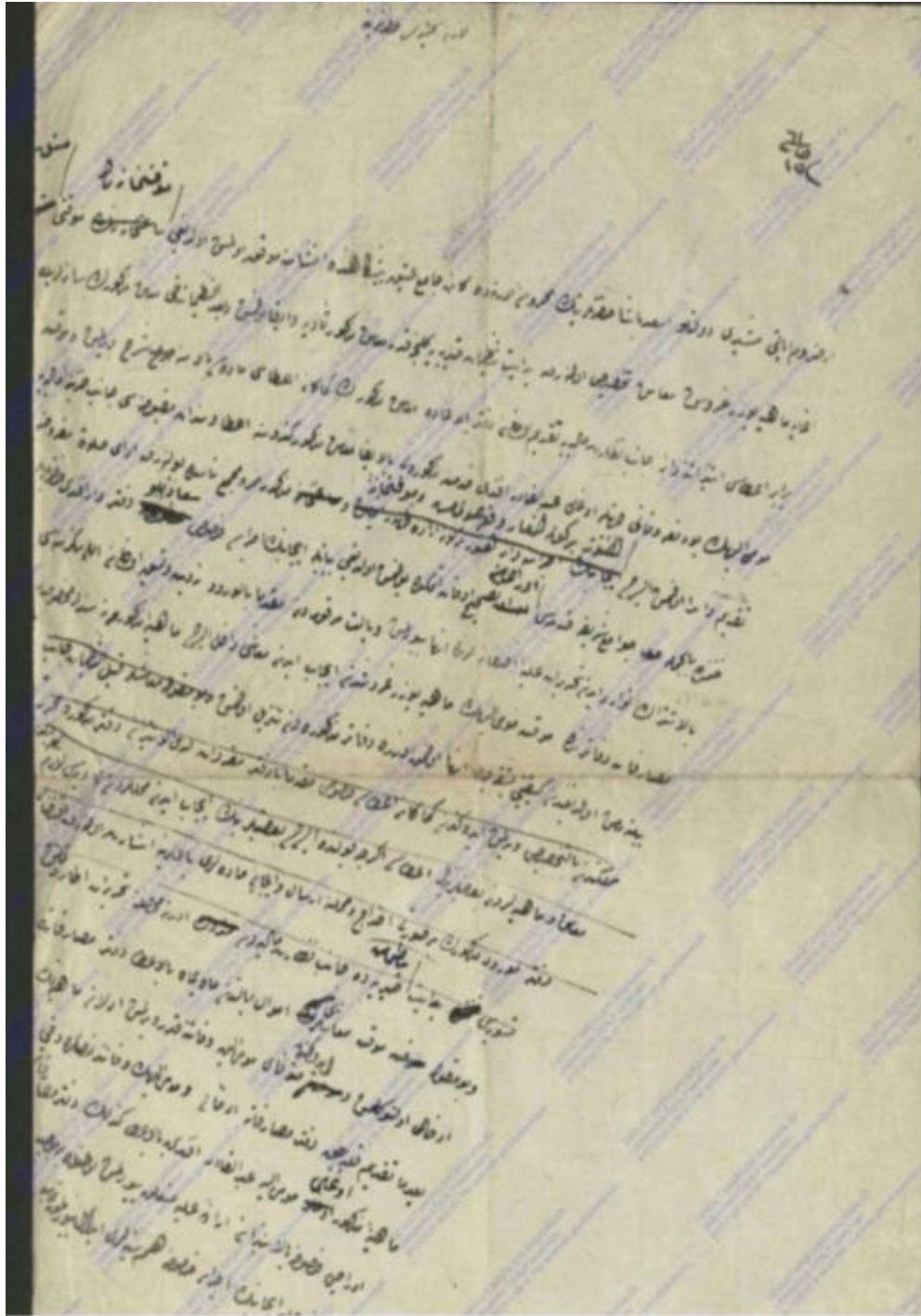

Güler, “Değişime ve Talana Kurban Edilmiş Bir Gelenek Muvakkithaneler; Bir Miras Trabzon Çarşı Camiisi Muvakkithanesi”, s. 1008.

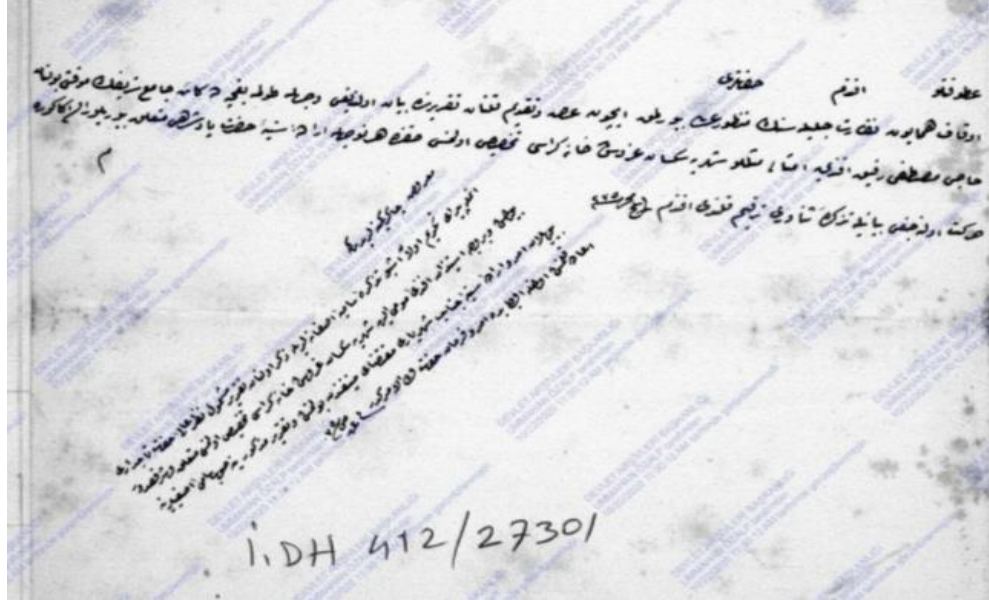
Tayin Edilmesi.

Ek 17: Erzurum Valisi Esad Paşa'nın Edirne'de Yaptırmış Olduğu Muvakkithane Muvakkitinin Maaşına Dair.

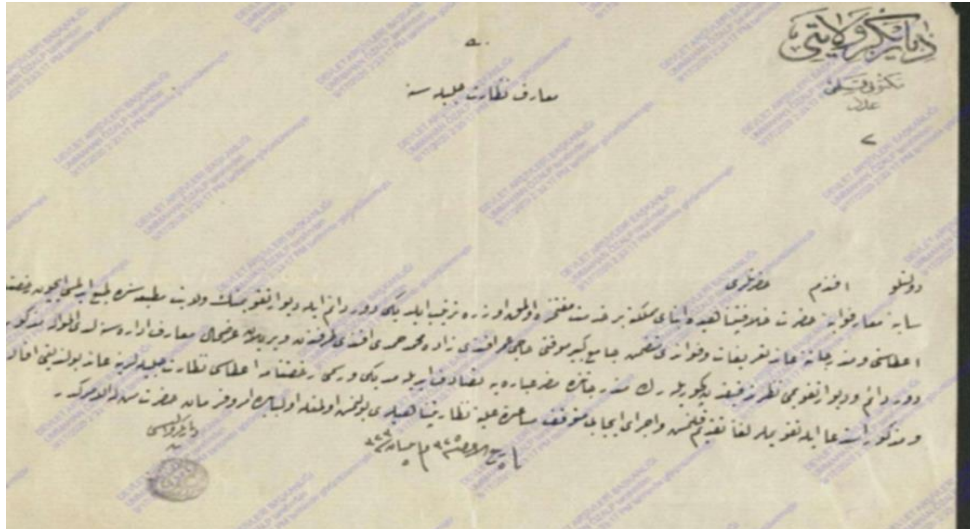

**Ek 18: Dolmabahçe Camii Muvakkiti Hacı Mustafa Refik Efendi'ye Ev Kirası
Tahsisi.**

BOA. İ.DH. 412/27301.

Ek: Diyarbekir Vilayeti Camii-i Kebir Muvakkıtı Hacı Ömer Efendizade'ye Dair.

BOA. MF. MKT. 1008/31.